فلسفه
او
فلسفي بهیر

Ketabton.com

لیکوال
پوهندوی دوکتور ناظر حسین افغانیار

زباړن
محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ لمریز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او فلسفي بهیر

(د دوکتورا پروګرام لپاره)

لیکوال

پوهندوی دوکتور ناظر حسین افغانیار

ژباړن

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: فلسفه او فلسفي بهير

لیکـــوال: پوهندوی دوکتور ناظر حسین افغانیار

ژباړن: محمد اسمعیل یون

خپرونـدی: د افغانستان ملي تحریك، فرهنګي څانګه

وېـبپـاڼـه: www.melitahrik.com

کمپوز/ډیـزایـن: ضیاءالرحمن ضیاء

پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپـکـال: ۱۳۹۴ ل کال/ ۲۰۱۵م

لیکوال د خپرونو لړ: (۴۴)

د تحریك د خپرونو لړ: (۹۹)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا ژباړه او څو خبرې

پر (۱۳۹۲ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو او دري څانگو کې د دوکتورا دورې پروگرام پیل شو، دا د کابل پوهنتون په تاریخ کې لومړی ځل و چې یادو څانگو د دوکتورا پروگرام حق ترلاسه کړ. د تدریسي پروگرام یا کریکولم له مخې د (فلسفې) مضمون د لومړي ټولگي په سمستر کې شامل و. استاد (دوکتور ناظر حسین افغانیار) دې خیر یوسي د تدریس په پیل سره یې خپل لیکلی کتاب زموږ مخې ته کېښود، کتاب چاپ شوی نه و یوازې کمپوز شوی و، کېدی شي ایله څو گوتو په شمار نسخې یې د دواړو څانگو د یاد پروگرام د محصلینو لپاره برابرې کړې وي. کله چې ما دا کتاب وکوت، نو خوښ مې شو، هغه وخت ما استاد (افغانیار) سره ژمنه وکړه که خدای کول دا کتاب به زه له (دري) څخه (پښتو) ته راژباړم، موخه مې دا وه چې په پښتو ژبه دا ډول فلسفي، شننیز او معلوماتي کتابونه خورا کم دي. بل غرض مې دا هم و، کوم محصلین چې په راتلونکي کې د دوکتورا پروگرام تعقیبوي، هغوی ته به دا چانس پرابر شي چې په خپله ژبه ورته کتاب وروړسېږي، استاد افغانیار هم خورا خوښ شو، څو پاڼې مې همغه وخت وژباړلې، بیا رابانديې کارونه زیات شول، له یو شمېر نورو کارونو سره دا کار هم راځخه څنډې ته شو، خبره (دیارلس سوه دري نویم او څلور نویم کال) ته ورسېده، خو بیا هم دا مجال پیدا نه شو چې دا کتاب وژباړم. د (۱۳۹۳ل) کال په وروستیو کې موږ خپل ولس

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره ژمنه کړې وه، چې د (۱۳۹۴ل) کال تر پایه پورې به انشاء الله د خدای (ج) په مرسته او د خپل ولس په ببلا ببلو برخو کې (سل عنوانه) مهم اثار چاپوو او خپل ولس ته به یې ډالۍ کوو. (۱۳۹۴ل) کال نیمایي ته ورسېد، خو د کتابونو د راټولوني او چاپ بهیر لا (لس سلنه) نه و بشپړ شوی، د همدې کال په وروستیو شپږو میاشتو کې مو کار ته کار ووایه، د نورو ملګرو تر څنګ زه (یون)، (ضیاء الرحمن ضیاء) او (فیاض حمید) درې واړه د کتابونو په کار کې ډوب شو، د همدې شپږو میاشتو په بهیر کې مې د پوهاندۍ علمي رتبې لپاره هم اثر بشپړاوه او د ترفیع پر کارونو هم مصروف وم، خپل (اته عنوانه) ناچاپ کتابونه مې هم ایډېټ کول او چاپ ته تیارول، نور ګڼ ټولنیز او خیریه کارونه مې هم په مخکې وو، لنډه دا چې د کارونو باران وو، دا مهال مې د فلسفې د دې کتاب ژباړې ته هم هوډ وکړ.

د (۱۳۹۴ل) کال د کب پر (۱۸) مه نېټه د دې کتاب له ژباړې خلاص شوم، ورسره مې د کمپوز او سمون چارې هم ترسره کړې، خو دا سمون د نورو کتابونو د سمون په شان څکه نه و چې وخت کم او کارونه زیات وو؛ د نورو کتابونو په سمون کې زه ډېر زیات وخت او انرژي لګوم، ان دا سې کتابونه هم شته چې تر (شلو څلو) زیات مې کتلي او سمون مې په کې راوستی، خو دې اثر ته د دې مهال او مجال پیدا نه شو، تر کمپوز وروسته مې یوازې دوه څله وکتلای شو، نو طبیعي خبره ده چې د زیاتو تېروتنو اټکل په کې شته، د دې تر څنګ په ژباړه کې هم د ډېرو نیمګړتیاوو او تېروتنو اټکل کېدی شي، په پښتو کې د ډېرو فلسفي کتابونو د نشتوالي له امله د فلسفي اصطلاحاتو او مفاهیمو ژباړه طبعاً خپلې خپلې ستونزې لري. د کتاب په

(c) ketabton.com: The Digital Library

(دري) متن کې هم ځینې مفاهیم او اصطلاحات ډېر واضح نه وو، د هغو ژباړې هم ټوله مانا نه شوه راخپلولای.

فلسفي مفاهیم پېچلي دي، په ژباړه کې د هغو د ماناوو پوره لېږد هم تر یوه بریده ستونزمن کار دی، د دې اثر په دري متن کې داسې برېښي چې له ځینو ایراني اثارو څخه هم ګټه پورته شوې، ایران کې اکثره اثار له نورو ژبو ژباړل شوي وي، نو کله چې یوه محتوا یا اصطلاح له نورو ژبو ایرانۍ فارسۍ او بیا له هغې څخه افغاني دري، بیا له دري څخه پښتو ته وژباړل شي، طبیعي خبره ده چې مانا یې پر خپل همغه لومړني قوت نه پاتې کېږي. له کوم دري متن څخه چې ما ژباړه کوله په هغه کې هم په ځینو برخو کې متن روڼ نه و، کتاب هم پر بېلابېلو څپرکو، غټو او څنګزنو عنوانونو نه و وېشل شوی، ټولو عنوانونو مسلسله او څنګزنې بڼه درلوده. ما عنوانونه هم مشخص کړل او د مخونو سرته مې راوړل، د کتاب عنوان چې یوازې (فلسفه) و، هغه مې هم په (فلسفه او فلسفي بهیر) ځکه واړاوه چې په دې اثر کې همدا دواړه محتویات خېړل شوي دي. د مهمو فلسفیانو عکسونه چې پیدا کېدل یې شوني وو، هغه مو هم ورسره مله کړل، هڅه مو وکړه چې له ټکي پر ټکي ژباړې څخه ځان لرې کړو، خو بیا هم په ځینو برخو کې د ناسمي ژباړې اغېزې پر خپل ځای پاتې شوې.

که وخت وای او دا ژباړه مې (۷-۸) ځله نوره هم ایډېټ کړې وای، نو پوره باور دی چې یوه ښه او معیاري ژباړه به تري جوړه شوې وای. اوس چې د وخت لنډون د زیات سمون مجال رانه کړ، د دوکتورا دورې له محصلینو او درنو لوستونکو څخه په ډېر درنښت هیله کوم چې د دې اثر د لوستلو پر مهال ټولې ژبنۍ، مانیزې، چاپي او نورې تېروتنې په نښه او له ما سره یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شریکي کړي، هیله لرم ددې کتاب د بیا چاپ پر مهال دا سمون په پام کې ونیسم او دویم چاپ کې ترې کره اثر ټولنې ته وړاندې کړم. ددې خبرې یادول هم ضروري دي چې ددې اثر له محتویاتو سره زما د فکر او عقیدې توافق او یا نه توافق ځکه شرط نه دی چې دا د یوې پخوانۍ زمانې فکري او فلسفي جریانونه دي چې اوس د تاریخ برخه ده، زما له اندود او ګروهې سره څه تړاو نه لري. نور نو د لوستونکو او د اثر تر منځ خنډ نه ګرځم، هیله ده په هره علمي برخه کې هېواد ته ډېر علمي، څېړنیز او شننیز اثار وژباړل شي او زموږ د ملي فرهنګ او علمي بنې ښکلا پرې زیاته شي.

د همداسې یوه مهال په ارمان

په درناوي

محمد اسمعیل یون

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

د یونان یو فیلسوف چې (دوه زره) کاله وړاندې یې ژوند کاوه، په دې اند و چې فلسفه د انسان له هیښتیا یا حیرت څخه راټوکېدلې ده. هغه باور درلود چې فلسفي پوښتنې په خپل سر راپیدا شوي، ددې علت دادی چې د انسان ژوند ډېر عجیب وغریب جوړښت لري.

د (فلسفې) عبارت د کلمې په اساسي او رښتینې مانا له پوهې سره د مینې په مانا دی. په دې تعبیر نو فلسفه له انتقال وړ بشري پوهې او علمي زېرمو سره د مینې او ځیرتیا مانا لري. (سقراط) وایي، فلسفیان همغه دي چې یوازې له پوهې سره د مینې کولو ادعا لري او نه دا چې وو ایي خپله له پوهې برخمن یم.

فلسفه په اصل کې د حقیقت د پلټنې لپاره د تفکر نوې بڼه ده، چې تر میلاد (۶۰۰) کاله وړاندې په یونان کې پیل شوې ده. د فلسفې تر ټوکېدو وړاندې بېلابېل ادیان وو چې د خلکو ټولې پوښتنې یې ځوابولې. دا پوښتنې، ګروهېرنې او څرګندونې سینه په سینه له یوه پښته بل ته لېږدېدلې. انسان د تاریخ له همغه پیله هڅه کړې د خپل ژوند، تقدیر (برخلیک)، تېرو او راتلونکو مسایلو ته د اسطورو له مخې ځواب وو ایي.

اسطوره په اصل کې د خدایانو په باب داسې داستان دی چې ددې څرګندونه کوي، ژوندون په دې ډول دی ولې دی؟ د ټولو اساطیرو اساسي موضوع د نېکیو او بدیو ترمنځ جګړه ده. د زرګونو کلونو په بهیر کې اسطورو د فلسفې په رګ رګ کې ریښې ځغلولې دي. یوناني فلسفیانو غوښتل ثابته کړي چې دا څرګندونې معتبرې نه دي او انسان نه شي کولای پر هغو باور وکړي.

پوهانو زیاتره اسطورې د طبیعت د پدیدو د توضیح لپاره لومړنۍ هڅې او لنډه دا چې د یوې بدوي پوهې په توګه انګېرلې. فلسفیان او الهیون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېوالتيا لري چې اسطوره يوه فلسفه يا بدوي دين وګڼي. مورخين او هغه کسان چې تاريخي ليد لري، اسطوره يي د استانونه د تاريخي پېښو نيم هېر شوي رسوبات ګڼي چې په دې ډول د يو قوم په ذهن کې پاتې شوي دي. بشر پوهان او ټولنپوهان باور لري، اسطورې هغه بدلونونه دي چې د ټولنې په جوړښت کې پېښ شوي دي. د شاعرانو او هنرمندانو په نظر اسطورې د ذهني انځورونو داسې يوه خزانه ده چې بايد په خپل هنر کې ورڅخه ګټه پورته کړي.

د دې لپاره چې د فلسفيانو لومړني نظريات درک کړو بايد د نړۍ د اسطوره يي تصور مفهوم ترلاسه کړو.

په پخوا زمانو کې داسې باور موجود و چې ځمکه د غويي پر ښکر ولاړه ده، غويي پر کب ولاړ دی او کب هم په اوبو کې اوسي. د زلزلې لامل هم دادی چې غويي ځمکه له يوه ښکره بل ته ګوزار کړي، نو د دې وخت کې ځمکه پر ښوربدو شي. په مصر کې داسې يوه عقيده وه چې د (نيل) رود توپاني کېدل د خدايانو د غوسې زېږنده ده، نو بيا يې د خدايانو د غوسې د کېنولو او درود د مستۍ د کمولو لپاره پېغلې او ښکلې نجونې د قربانۍ په ډول د رود مستو څپو ته ګوزارولې او يا هم زموږ په هېواد کې تر اوسه هم کله چې لمر او سپوږمۍ کسوف او خسوف (پوروړې) نيسي نو ان تحصيل کړي اشخاص هم دا د خدای(ج) قهر ګڼي، د عوامو په اصطلاح دعاګانې او خيراتونه کوي چې دا بلا په خير سره تېره شي. په داسې حال کې چې د ښوونځي د شپږم او اووم ټولګي هر زده کوونکی پر دې پوهېږي چې خسوف او کسوف څه شی دی او ولې پېښېږي !؟

د زلزلې، سېلاب او توپان په شان پېښو، ناڅاپي مرګونو، تېر خلک له وېرې، ډار او وحشت سره مخامخول. هغوی خپل انځورونه د پوښتنې په چوکاټ کې د خپلو افسانوي خدايانو پر وړاندې مطرح کول. هغوی دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوښتنو ته اړتیا لرله، چې ځمکه ولې څرخي او خوځېږي او یا هم ولې اورښت اوري؟ ایا زلزله ددې لپاره ده چې په ځمکه کې چاودنه رامنځته کړي؟ د اورښت د نه اورېدلو علت دادی چې (تور) ویده شوی او یا د (تور) ګرز ورک شوی دی. د اروپا په شمال (سکنډنډي) هېوادونو کې خلکو (تور) د حاصلخېزۍ خدای ګاڼه، نو ځکه دې پوښتنې ته چې ولې اورښت کېږي؟ اسطوره یې ځواب دا و چې (تور) خپل ګرز خوځولی دی.
بزګرانو ته څرګنده نه وه چې بوټي ولې زرغونېږي او ونې ولې مېوې کوي، خو په هر حال دا معلومه وه چې دا موضوع له اورښت سره اړیکي لري. سربېره پر دې خلکو باور درلود چې باران له (تور) سره تړلی له همدې کبله (تور) د اروپا د شمال له ډېرو مهمو خدایانو څخه ګڼل کېده.
اسطوره یې داستانونه د فلسفې تر نیوکې او تردید وړاندې، په ټوله نړۍ کې موجود وو، ان په یونان کې مخکې تر دې چې لومړني فلسفیان راوټوکېږي، د نړۍ د شتوالي یو اسطوره یې انځور موجود و. د پېړیو په بهیر کې د خدایانو داستان له یوه پښت څخه بل ته انتقال شو. دا خدایان په یونان کې د (زیوس، اپولون، هرا، آتنه، دیدنوسوس، اسکلپیوس، هرکول او هفیستوس) په نومونو یادېدل.
تر میلاد شاوخوا (۷۰۰) کاله وړاندې (هومر) او (هسیود) د یونان د اساطیري خزانو یوه غټه برخه نقل کړه. دې کار یو نوی موقعیت رامنځته کړ. د اسطوره یې داستانونو ثبت ددې سبب شو چې د هغو په باب بحث پیل شي. د یونان لومړنیو فلسفیانو پر هغو خدایانو چې (هومر) معرفي کړي وو، نیوکه وکړه. ځکه چې دا خدایان تر حده زیات انسانانو ته ورته وو، رښتیا هم هغه خدایان زموږ په شان ځانغوښتونکي وو او د باور وړ نه وو. د لومړي ځل لپاره د بشر په تاریخ کې وویل شول چې شاید دا اسطورې د انسانانو له تصوراتو پرته بل څه نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اساطيرو پر وړاندې د دې ډول نيوکو بېلګې کېدی شي د (کسنوفانس) په اثارو کې ووينو. هغه چې تر ميلاد (۵۷۰) کاله وړاندې ژوندی و، په دې نظر و چې انسان خپل خدايان د خپل ځان د بېلګې يا پيغام له مخې تړکولي او پنځولي دي.

((هغوی مړه کېږي، زېږي، کالي اغوندي، خوراک کوي او له انسانانو سره ورته ښېرې لري. (حبشيانو) خپل خدايان تور پوستي او پلن پوزي تصورول. (تراکيانو) خپل خدايان اوبرنګسترګي او سور ويښتاني ګڼل. که چېرې غويو، اسپونو او زمريو لاسونه درلودلای، نقاشي يې کولای شوای او د انسانانو په شان يې کار کولای شوای، اسپونو به هم خپل خدايان د اسپونو او غويو به د غويانو په شان انځورول او د هغوی جسم به يې د خپل ځان په بڼه انځوراوه.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې مفهوم او تعریف

د (فلسفې) دقیق تعریف عملي بڼه نه لري او د دې کار لپاره هڅه لږ تر لږه په پیل کې له سرې ځخه لاره ورکوي. کېدی شي کوم څوک د پېغور له مخې هغه تعریف کړي چې هر څيز دی یا هم هیڅ څیز نه دی او موخه یې دا وي چې له ځانګړو علومو سره د فلسفې توپیر دادی چې فلسفه هڅه کوي تر کومه حده چې کېدی شي ان له ټولو واقعیتونو څخه د انسانانو د تفکر ټولیز تصویر وړاندې کړي، خو په عملي ډول حقیقت دادی هغه څه چې ځانګړي علوم یې موږ ته په واک کې راکوي، تر هغه زیات څه نه وړاندې کوي. ان تر دې ځایه چې د ځینو په نظر، فلسفې ته بالا تر دې زیات نور څه نه پاتې کېږي.

د مسلې دا ډول ارزونه او انځورنه له سرې ځخه لاره ورکوي، خو په همدې حال کې دا خبره هم باید ومنو چې فلسفه تر اوسه پورې په دې برخه کې خپلو لویو ادعاوو ته نه ده رسېدلې او یا هم د علومو او پوهې په پرتله یې د پېژندنې، منښت عام توافق ترلاسه کړی نه دی په دې برخه کې فلسفه بریالۍ نه ده. دا کار تر یوه حده، نه په ټوله کې، دې پورې اړه لري چې هر کله د یوې مسلې په باب د یو چا نظر قبول شوی، هغې مسلې په علمي حوزې پورې اړه لرلې ده، نه په فلسفې پورې.

د (فیلسوف) کلمه هم له لغوي پلوه د (پوهې) یا (حکمت) خوښوونکي په مانا ده او د هغې اصل هم د (فیثاغورث) له هغه نامتو ځواب سره اړه لري چې هغه، هغه چا ته ورکړی و چې ده ته یې (حکیم) ویلی و. فیثاغورث د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه شخص په ځواب کې ویلي وو چې دده (حکیمېدل) یا پوهېدل یوازې په دې کې دي، پوهېږي چې پر څه نه پوهېږي. ځکه نو باید ده ته (حکیم) نه، بلکې د پوهې (حکمت) خوښوونکی وویل شي.

د (حکمت) کلمه دلته د تفکر په کوم خاص ډول پورې محدوده او منحصره نه ده او فلسفه هم هغه څه چې موږ یې نن د ((علومو)) په نامه یادوو، په هغو کې شاملېږي. د فلسفې د کلمې د کارونې دا ډول اوس هم (د طبیعي فلسفې مقام) په شان عبارتونو کې پاتې ده.

هر کله چې ورو ورو په ځانګړو برخو کې د تخصصي پوهنو او خبرتیاوو کچه زیاتېدله، په هغه برخه کې څېړنه او مطالعه له فلسفې څخه جلا کېدله او د پوهنې ځانګړې څانګې یې جوړولې. ددې پوهنو وروستۍ څانګې اروا پوهنه او ټولنپوهنه وه. په دې ډول نو د نورو علومو په پرمختګ سره د فلسفې حدود رالنډ شول، نو ځکه موږ هغه مسایل چې کولای شو د تجربو له مخې هغو ته ځواب ووایو، فلسفي مسایل نه ګڼو. خو دا په دې مانا هم نه ده چې فلسفه نو ګرد سره له هېڅ سره برابره ده. د پوهنو بنسټونه، د انساني تجربې او د واقعیت ټولیز تصویر او تر هغه ځایه چې موږ کولای شو د موجهو عقایدو په واسطه هغو ته لاره پیدا کړو، دا ټول د فلسفې په حدودو کې پاتې کېږي. ځکه چې دا مسایل د ماهیت او طبیعت له مخې د ځانګړو علومو په هېڅ ډول طریقو سره د څېړنې او پلټنې وړ نه دي. که څه هم دا ټکی، چې فلسفیان د پورتنیو مسایلو په باب یو ټولیز توافق ته سره نه دي رسېدلي، تر یوه حده بدلید رامنځته کوي، خو نه شو کولای له دې څخه داسې نتیجه ترلاسه کړو چې هر چېرې کومه غوښه او د عام منښت وړ نتیجه ترلاسه نه شي، په هغه برخه کې کوښښ او هڅه بې ګټې ده. کېدی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شي دوه فلسفيان چې يو بل سره توافق نه لري، دواړه ارزښتمن اثار رامنځته کړي، په همدې حال کې کېدی شي خطا او تېروتنه هم وکړي، خو نظرونه به يې د يو بل بشپړوونکي وي. له دې واقعيت څخه چې د يو فلسفي شتوالی د نورو فلسفيانو د کار د بشپړاوي لپاره ضروري دی، دا نتيجه اخيستل کېږي چې فلسفه پالنه يوازې يو فردي او شخصي کار نه دی، بلکې يو ډله ييز خوځښت دی. يوه برخه هم د کارکتوړ وېش او هغه ټينګار دی چې مختلف اشخاص يې له مختلفو ليدلورو څخه د يوې واحدې مسلې په باب لري. د فلسفي مسايلو ډېری برخه د شيانو او چارو په باب زموږ د علم د چلند په اړه ده، نه په خپله د شيانو او چارو په اړه.

دا هم په دې اړه يو بل دليل دی چې فکر کېږي فلسفه محتوا نه لري. خو د (حقيقت) د وروستيو معيارونو په شان بحثونه کېدی شي د کارونې پر مهال، د هغو پېښو په ټاکنه کې چې په عمل کې يې رښتينې ګڼو، پر موږ اغېز وکړي. د (پېژندنې) د نظريې په باب فلسفي بحثونو پر علومو باندې په نامستقيم ډول ډېر اغېز کړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې د مطالعې ګټې

اکثره خلک چې له (فلسفې) سره د چلند په برخه کې کومه پوښتنه مطرحه کوي، داده چې د (فلسفې) ګټه څه ده؟ ددې هیله نه شي کېدی چې فلسفه دې د مادي ګټې له ترلاسه کولو سره مرسته وکړي، خو که چېرې موږ داسې ونه ګڼو چې مادي پانګه یا ثروت یوازې یو ارزښتمن څیز دی، د پانګې یا ثروت په مستقیم تولید کې د فلسفې کمزوري ددې مانا نه ورکوي چې هغه هېڅ علمي ارزښت نه لري.

مادي ثروت په خپل ذات کې کوم ارزښت نه لري. د ساري په توګه د کاغذ یوه ګېډۍ که په هر نوم یاده کړو، په خپل ذات کې کوم ښه او یا خراب شی نه دی، خو که دا کاغذ زموږ د خوشالۍ سبب شي، نو بیا ښه ورته وایو. په دې کې شک نه شته د هغو کسانو لپاره چې غواړي له خوښۍ او سوکالۍ څخه برخمن شي، یوه مهمه سرچینه، د حقیقت او تفکر پلټنه او د واقعیت په باب څېړنه ده، دا هماغه موخه ده چې یو فیلسوف یې غواړي. سربېره پر هغو کسانو چې له یوې نظریې سره د لېوالتیا په خاطر ټول خوندونه یو ډول ارزوي او هغه کسان چې دا ډول خوندونه یې په اصولو کې تجربه کړي، دا تر ټولو خوندونو لوړ او خوندور خوند ګڼي. تر کومه ځایه چې ټول صنعتي محصولات، له هغو پرته چې د اړتیاوو د خړوب لپاره ضروري دي، نور یوازې د راحت او لذت د پیدا کولو سرچینې ګڼل کېږي. فلسفه د خپلې ګټورتیا له مخې کولای شي له ډېرو صنایعو سره سیالي وکړي. په تېره بیا کله چې ګورو یو شمېر کسان خپل ټول وخت فلسفي څېړنو ته ځانګړی کوي. په کار ده چې یو شمېر استعدادونه د دې کار لپاره وګومارو. ان تر دې پورې چې هغه د خوند او لذت د پیدا کولو لپاره یوازې یوه داسې ځانګړې سرچینه وګڼو چې خپل ذاتي ارزښت ولري (نه په خپله د فلسفیانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره، بلکې د هغو کسانو لپاره چې له دې څخه زده کړه کوي او یا ترې اغېزمن کېږي.)
خو دا ټول هغه څه نه دي چې موږ یې د فلسفې د ملاتړ لپاره ویلای شو. ځکه له هر هغه ارزښت پرته چې له فلسفې څخه په خپل ذاتي ډول پیداکېږي او موږ اوس له هغه څخه تېرېږو، فلسفې تل د هغو کسانو پر ژوندانه ډېر مهم نامستقیم اغېز لرلی چې ان د فلسفې په باب پر هېڅ څه نه پوهېدل او د ویناوو، ادبیاتو، ورځپاڼو او ګړنیو دودونو له لارې یې د ټولنې د فکر له ودې سره مرسته کړې او د افرادو د نړۍ لید پر څرنګوالي یې اغېز کړی دی. هغه څه چې اوس د مسیحیت دین په نامه یاد ېږي، تر ډېره حده د فلسفې تر اغېز لاندې او ډل شوی دی.
موږ باید د افکارو او عقایدو په باب چې د عمومي تفکر په برخه کې یې اغېزمن رول لوبولی او د یوې علمي پاپلې یا فرضیې په توګه یې په خپله ځانګړې ساحه کې باور ترلاسه کړی، ټول له کوم قید او شرط پرته فلسفي حقیقت ونه ګڼو. د ساري په توګه نه شو کولای ووایو چې فزیکي زمان له مکان څخه د انفکاک یا توپیر وړ نه دی، لکه څنګه چې یې نن د فزیک علم ادعا کوي، نو ځکه پر زمان باندې د مکان تقدم یو فلسفي اصل دی. ځکه خو کېدی شي دا خبره د فزیکي زمان په باب رښتیا وي، هغه په دې دلیل چې د فزیکي زمان کچه په مکان کې معلومېږي. موږ باید په ډېرو برخو کې د فلسفیانو مننـدوی اوسو، د بېلګې په توګه دا سې نظریات چې له انسانانو سره باید د وسایلو په توګه چلند ونه شي او یا هم دا چې حکومت باید د هغو خلکو په خوښه وي چې حکومت پرې کېږي.
دا اغېزې په تېره بیا په سیاسي ډګر کې مهمې دي، د ساري په توګه د امریکا اساسي قانون تر ډېره بریده د یوه فیلسوف (جان لاک) د نظریاتو د عملي کولو بېلګه ده. یوازې په دې توپیر چې په هغه کې ولسمشر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موروثي پاچا ځای نیولی دی. لکه څنګه چې د فرانسې د (۱۷۸۹م) کال په انقلاب کې د (روسو) د افکارو پر وړاندې توافق موجود دی.
دې کې هم شک نه شته چې فلسفه کله کله پر سیاست ناوړه اغېزه کوي. په المان کې د نولسمې پېړۍ فلسفیان په دې هېواد کې د افراطي ملتپالنې د ګناه مسولیت پر غاړه لري. که څه هم د دې برخې په غندنه کې زیاتره اغراق شوی، ځکه چې د مسلې د پېچلتیا له امله د هغې د برید او پولې ټاکل ستونزمن کار دی. خو که بدې فلسفې پر سیاست ناوړه اغېز درلودلی، خو په مقابل کې یې ښې فلسفې بیا پر سیاست ښه اغېز کړی دی. موږ په هېڅ ډول نه شو کولای پر سیاست د فلسفې له اغېز څخه منکر شو، خو باید په بشپړ ډول دې خبرې ته پاملرنه وکړو چې کوم فلسفي مفاهیم کولای شي پر سیاست مثبت اغېز وکړي، نه منفي، نړۍ به څومره له کم زحمت سره مخامخېدله، که المانیان د نازیزم (نژادپالنې) پر ځای د بلې فلسفې تر اغېز لاندې راغلي وای؟
کوم څه چې مخکې تېر شوي هغو ته په کتو سره اوس نو باید دا باور، چې فلسفه د مادي پانګې په کچه ارزښت نه لري، یوې خوا ته کړو. د یوې بدې فلسفې پر ځای یوه ښه فلسفه پر سیاست باندې د تاثیر له مخې کولای شي ان موږ سره په دې برخه کې، چې څنګه کولای شو پانګوال شو، هم مرسته وکړي. سربېره پر دې، د پوهې مخ پر زیاتېدونکې وده او د هغې عملي ګټه د هغې په فلسفي چاپېریال پوره اړه لري.
ان دا مطلب چې (له شک پرته مبالغه هم په کې شته) ویل شوي د تمدن ټول پرمختګ د هغه بدلون زېږنده دی چې د علیت له مفهوم څخه راټوکېدلي، یانې بدلون د هغه له جادویي او خرافاتي مفهوم څخه علمي مفهوم ته، علت ګڼل کېږي او له شک پرته د علیت مفهوم یوه فلسفي مسله ده. په خپله

(c) ketabton.com: The Digital Library

علمي نړۍ لید هم یوه فلسفه ده او فلسفیانو تر ډېره بریده د هغه په اوډنه کې لاس لرلی دی.
خو که چېرې فلسفه موږ په غټه کچه دا سې وسیله وګڼو چې په نامستقیم ډول د مادې د پیداکولو لپاره کاریږي، نو د فلسفې لپاره به مو ښه لیدلوری نه وي غوره کړی. د فلسفې اساسي نقش د یوه تمدن د بهرنیو او محسوسو مظاهرو لپاره د فکري او عقلي زمینو د رامنځته کولو او د هغه باب له ځانګړو نظرونو څخه عبارت دی.
کله کله د فلسفې د نقش په باب غټې ادعاوې هم شوي دي. (وایتهډ) په اوسني وخت کې هغه لوی متفکر دی چې فلسفه په افراطي بڼه ستایي. دی د ژوند د ارزښتونو په باب د بصیرت پنځونه، لرلید او ادراک د فلسفې بریاوې ګڼي او لنډه دا چې د بشر ټولې هغه هڅې چې د یوه تمدن په جوړونه کې راټولې شوي او هغه ته ژوند ښښي، فلسفه ګڼي. دی زیاتوي کله چې یو تمدن د خپل ژوند وروستي پړاو ته رسیږي، که چېرې واحد ، انډولیز او د ټولنې پر ټولو برخو خور نه وي، په خپله فساد ، تباهۍ او د ټولو هڅو او کوښښونو زوال ته لاره اواروي. هغه ته فلسفه له دې پلوه اهمیت لري چې د مسایلو په اړه د یوه فرد د شخصیت ښستېز لوری ټاکي، د هغه باورونه څرګندوي او د شخصیت هسته ټاکي.
په هر ډول دا ټکی څرګند دی چې د یوه تمدن اساسي ځانګړنه تر ډېره حده د ژوند او واقعیت په اړه د هغه له ټولیز لید سره تړاو لري. دا خبره تر دې وروستیو پورې خلکو ته د دیني زده کړو له لارې په ګوته کېدله، خو په خپله دیني لیدلوری هم تر ډېره بریده د فلسفي تفکر تر اغېز لاندې و. سربېره پر دې، تجربې په ډاګه کوي، هر وخت چې مذهبي عقاید د عقل په وسیله تر څېرنې او بیا کتنې لاندې ونه نیول شي، سر یې خرافاتو ته رسیږي. هغه کسان چې دا ډول مذهبي عقیده مردوده ګڼي، هغو ته هم په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار ده (که کولای شي) باید خپل نوی لیدلوری وړاندې کړي چې د مذهبي باور ځایناستی شي. پر دې کار لاس پورې کول په خپله یوه فلسفي چاره ګڼل کېږي.

علم نه شي کولای د فلسفې ځایناستی شي، خو کولای شي فلسفي مسایل مطرح کړي، ځکه چې علم ظاهراً نه شي کولای موږ ته ووایي، له هغو پېښو سره چې ورسره سروکار لري، د چارو او شیانو په تولیزه طرحه کې څه موقعیت لري. ان تر دې چې د هغو خلکو له ذهن سره، چې دا څیزونه ګوري څه ډول اړیکي ټینګوي. علم نه شي کولای ان د مادي نړۍ شتوالی ثابت کړي (که څه هم د هغې په باب فرضیې وضع کوي) او یا د هغو وړاندوینو په باب چې په راتلونکي کې به پېښې شي، د استقرایي اصولو د کارونې سموالی او یا په هر حال کې چې څه کتل کېږي، تر هغو اخوا څه ثابت کړي.

هېڅ علمي ازمېښتځای نه شي کولای ووایي چې انسان د کومې مانا له مخې روح لري؟ ایا نړۍ هدفمنده ده که نه؟ ایا انسان خپلواک دی که نه؟ او که چېرې دی په کومه مانا؟ او دا ډول نور مثالونه. زه نه وایم چې فلسفه کولای شي دا مسایل حل کړي، خو که چېرې فلسفه نه شي کولای دا مسایل حل کړي، هېڅ بل شی نه شي کولای دا ډول کارونه ترسره کړي. خو د فلسفې ارزښت په دې کې دی چې د دې ډول مسایلو د حلولو یا نه حلولو د وړتیا په باب څېړنې کوي. علم لکه څنګه چې یې ګورو، مفاهیم تل د یوې فرضیې په توګه ګڼي، چې دا مفاهیم په خپله د فلسفې په حوزې پورې اړه لري. موږ لکه څنګه چې نه شو کولای د ځینو فلسفي مسایلو لپاره هېڅ علمي څېړنه، له څنګزنو ځوابونو پرته پیل کړو، په ډاډ سره ویلای شو چې د خپلې فکري ودې لپاره له هغه علم څخه مناسبه ذهني ګټه نه شو پورته کولای. پرته له دې چې لږ تر لږه یو منسجم نړۍ لید ولرو. که چېرې د نویو علومو پوهانو له لویو فلسفیانو څخه ځانګړې فرضیې نه وای ترلاسه کړې، هغه فرضیې چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی پرې خپل ټول کار دود ودرولی، د نویو علومو پرمختګونه نه شول ترلاسه کولای. د نړۍ په باب مکاني انګېرنه چې د نوي علم د یوې ځانګړنې په توګه په تېرو دربو پېړیو کې پیدا شوې، تر زیاتې کچې د (دکارت) په نوم د یوه فلسفي د تعلیماتو زېږنده ده. دا مکاني لیدلوري چې حیرانوونکې پایلې یې رامنځته کړې، باید تر یوه بریده واقعیتونو ته نږدې وي، خو د هغو ځینې برخې هم د باور وړ نه دي، نو احتمالاً پوهان باید د یو بل فیلسوف مرستې ته سترګې په لاره وي چې د پخوانیو لیدلورو پرځای یو نوی لیدلوری رامنځته کړي.

(زموږ په زمانه په تېره بیا د کره کتنیزې فلسفې په زمانه کې) د فلسفې بل ارزښتمن خدمت د همسویه او ناپېیلي قضاوت په باب د هغو لپاره د ملکې راټوکول دي او بل په دې باب چې په هره مسله کې، دلیل او برهان کوم یو دی او څه ډول دلیل باید تر څېړنې او پلټنې لاندې ونیول شي، دا خدمت د بېړنیو پرېکړو او احساساتي پلویتوب د مخنیوي لپاره اهمیت لري، په تېره بیا د هغو سیاسي مجادلو په برخه کې چې ناپېیلتوب په کې نه مراعتېږي، اړتیا ورته لیدل کېږي. په سیاسي مسایلو کې که د قضیې دواړه غاړې د فلسفي روح له مخې خبرې وکړي، پر قوي اټکل سره به د دواړو غاړو د لیدلورو ترمنځ جګړه او خصومت رامنځته نه شي. د ولسواکۍ ځواک تر ډېره حده په دې پورې تړلی، چې د یوې ټولنې غړي له ناسمو دلایلو څخه د سمو استدلالونو په باب بیا کتنه وکړي او په التباسونو او ابهامونو کې خپله لاره ورکه نه کړي.

انتقادي فلسفه د ښه تفکر بېلګه رامنځته کوي او له فرد سره مرسته کوي، چې ابهامات او پرېشاني له منځه یوسي. شاید همدا دلیل دی چې (وایتهـ) لکه څنګه چې مو دمخه په تېرو مخونو کې یادونه وکړه، وایي: ((فلسفه یوازې یوه طریقه نه لري، بلکې د بېلابېلو موضوعاتو په تناسب، بېلابېلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

طريقي او لارې لري)) او ددې لارو چارو تعريف هم تر هغه وخته پورې چې په کوم ځای کې کارېږي او پر څه شي اطلاقېږي، سم کار نه دی، ان تر دې چې دا کار ډېر خطرناک هم دی. په پخوانيو وختونو کې هم تر ډېره حده هر هغه څه چې د ځانګړې طريقې له لارې د څېړنې وړ وو، له فلسفې څخه يې جلا کول او همدې کار په ناسمه توګه د فلسفې لمن راتنګوله.
فلسفه په خپله لمن کې بېلا بېلو طريقو ته اړتيا لري، ځکه ټولې انساني تجربې بايد شرح او تفسير کړي. په همدې حال کې د فلسفې طريقه ابداً تشې تجربې نه دي، ځکه د فلسفې دنده داده، تر کومه حده چې شونې وي سربېره پر تجربه يي واقعيت، واقعيتونه راوسپړي او د انساني تجربو همغاړی تصوير وکاږي.
يوه بريالۍ ټولنه هغه وخت رامنځته کېدی شي چې ښوونه او رزونه په کې داسې عامه شي چې فرد ته فلسفي ليدلوری ورکړي. په داسې حال کې چې دا فرضيه بايد شاته پرېږدو چې خلک په هغه فلسفه کې ژوند کوي چې موافق نظر ورسره لري. په داسې حال کې چې د خلکو يو زيات شمېر مخالف کارونه بايد داسې ونه انګېرل شي چې د هغوی له ناپوهۍ او اشتباه څخه سرچينه اخلي، بلکې داسې بايد وګڼل شي چې هغوی نه غواړي په ايډيالي او ارماني ډول ژوند وکړي. دا ټکی هم نه شو کولای رد کړو چې د ارزښتونو د نړۍ او طبيعت په باب ټولنيز عقايد د انسان په پرمختګ او انحطاط کې خورا مهم اغېز لري. په ډاډ سره ويلای شو چې د فلسفې ځينې برخې زيات عملي اغېز لري، خو داسې تصور هم بايد ونه کړو چې ځينې څېړنې او مطالعې ځرګندې عملي نښې نښانې نه لري، نو ځکه خو هېڅ بل عملي ارزښت هم ترې نه شي راوتلای. د تاريخ د راپورونو پر بنسټ هغه عالم چې عملي ليدلورو ته د سپکاوي له امله پر خپل ځان وياړي، د نظري څېړنو په باب داسې وايي: ((ددې څېړنو تر ټولو غټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

امتیاز دادی چې د هېڅ لپاره د کارونې هېڅ عملي بنه نه لري، خو دې سره سره دا څېړنې د (الکترسیته) د کشف سبب شوې.)) د فلسفي مطالعاتو هغه برخه چې ظاهراً د کارېدنې عملي بڼه نه لري او بشپړ پوهنتوني بحثونه دي، کېدی شي زموږ پر نړۍ لید باندې هر ډول اغېز وښندي او په پای کې پر اخلاقو او مذهب ډېر اغېز وکړي.
څرنګه چې د فلسفې بېلابېلې برخې او زموږ د نړۍ لید بېلابېل اړخونه یو بل سره تړلي دي. دا کار لږ تر لږه په یوه بڼه فلسفه کې یوه موخه ګڼل کېږي، که څه هم دا داسې یو هدف دی چې تل نه ترلاسه کېږي. په دې ډول نو هغه مفاهیم چې ظاهراً له عملي ګټو او لېوالتیاوو سره زیات واټن لري، کېدی شي د اړتیا پر وخت پر هغو اړتیاوو او لېوالتیاوو چې له ورځني ژوند سره ډېر اړخ لګوي، اغېز وکړي. ځکه نو فلسفه له دې خبرې څخه چې د هغې عملي ګټه څه ده کومه وېره نه لري. دې خبرې ته په پام سره زه هېڅکله هم د فلسفې په باب په یو اړخیز ډول (پراګماتیستي) لیدلوری نه منم. د فلسفې ارزښت یوازې د هغې د نامستقیم عملي اغېز لپاره نه دی، بلکې د فلسفې ارزښت په خپله په هغې پورې تړلی دی. د همدې عملي اغېز د تضمین لپاره تر ټولو ښه لاره همدا ده چې په خپله د فلسفې لپاره د فلسفې په لټه کې شو.
د حقیقت د پلټنې لپاره باید په ناپېیلې ډول هغه وپلټو. که څه هم کېدی شي تر هغه وروسته چې حقیقت مو ترلاسه کړ، د هغه له ګټور عملي اغېز څخه هم برخمن شو، خو که د دې عملي اغېزو لپاره بیړه وکړو، کېدی شي هغه څه چې رښتیا هم رښتیني وي، هغه ته ونه رسو. په ډاډ سره ویلای شو چې نه شو کولای د فلسفې عملي اغېزې د هغې د حقیقت معیار وګڼو، عقاید له دې پلوه چې حقیقت لري، ګټور دي، نه دا چې ګټور دي حقیقت لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفې اصلي وېش

فلسفه معمولاً پر لاندې فرعي موضوعاتو وېشل کېږي:

۱- مابعد الطبیعي فلسفه: ددې بحث هدف دا دی چې تر کومه حده انسان وس لري په ټولو وجوهاتو او تصوراتو کې واقعیت وڅېړي او مطالعه یې کړي. د هغې له ځینو مسایلو څخه یو په دې ډول دی: ((ماده (وجود) او ذهن یو بل سره څه اړیکي لري؟ کوم یو، یو تر بله وړاندې وروسته دي، ایا انسان خپلواک دی؟ ایا نفس جوهر دی که یوازې د تجربو یوه ټولګه ده؟ ایا نړۍ متناهي یا ناپایه ده؟ ایا خدای شته؟ وحدت او کثرت له نړۍ سره څه اړیکي لري؟ نړۍ تر کومه ځایه وحدت او همغږي لري او ترکومه ځایه اختلاف او ناهمغږي؟ د نړۍ نظام تر کومه حده پر عقل او پوهې ولاړ دی؟))

۲- کره کتنیزه فلسفه: د مابعد الطبیعي (یا نظري فلسفې لکه څنګه چې کله کله ویل کېږي) فلسفې پر وړاندې غالباً (کره کتنیزه) فلسفه ولاړه ده. په دې فلسفه کې د متعارف عقل او علومو د مفاهیمو شننه او کره کتنه شامله ده.

علوم، ځانګړي مفاهیم د فرضیې په توګه غوره کوي، چې دا مفاهیم بیا په خپله په دې علومو کې نه شي کولای وڅېړي او وارزوي، ځکه نو یاد شوي مفاهیم د فلسفې حوزې ته داخلېږي.

له ریاضیاتو پرته نور ټول علوم په یو نه یو ډول د طبیعي قانون مفهوم د یوې فرضیې په توګه ټاکي او ددې ډول قانون په باب څېړنه د فلسفې کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، نه د کوم بل هېڅ ځانګړي علم. په عادي ورځنیو خبرو اترو او نافلسفي مجادلاتو کې هم موږ په یو نه یو ډول داسې مفاهیم کاروو چې له فلسفي مسایلو سره اړه لري. د ساري په توګه: ماده، ذهن، علت، جوهر، عدد او نور مفاهیم.

ددې ډول مفاهیمو شننه او د هغو د دقیقې مانا ټاکنه او دا چې دا ډول مفاهیم په متعارف عقل کې تر کومه بریده کولای شو په موجه او معقول ډول اطلاق او استعمال کړو، د فلسفې لپاره یوه مهمه دنده ګڼل کېږي. د انتقادي فلسفې هغه برخه چې د حقیقت، د هغه د معیار او د هغه په اړه زموږ د علم د څرنګوالي په باب بحثونه لري، معرفت پېژندنه (د پېژندګلوۍ نظریه) نومېږي. دا برخه دې مسایلو سره سروکار لري: د حقیقت تعریف (رښتیا) څه شی دی؟ علم او عقیده څه توپیر لري؟ ایا یقیني علم ممکن دی؟ د تعلق نسبي کړنې، حسي تجربه یې شواهد څه دي؟ ستاسو په لاس کې همدا کتاب همدغه دوه برخې چې د فلسفې مسایلو تر ټولو بنسټیزې او ټاکونکې برخې دي، څېړي. لاندې مسایل که څه هم له فلسفې سره توپیر لري او په خپله مستقل دي، خو د فلسفې د څانګو په توګه په دې کتاب کې ورته پام شوی او تر څېړنې لاندې نیول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د فلسفي مسایلو بحثونه

۱- که څه هم منطق د معرفت پېژندنې له بحثونو څخه جلا نه دی، خو معمولاً د یوې خپلواکې څانګې په توګه په پام کې نیول کېږي. منطق هغه علم دی چې د بېلابېلو قضیو په څېړنې پورې اړه لري او د هغوی ترمنځ هغه اړیکې څېړي چې نتیجه ترې راوځي. ددغه علم ځینې برخې له ریاضیاتو سره د پاملرنې وړ نږدېوالی لري او بله برخه یې کولای شو د معرفت پېژندنې یوه برخه وګڼو.

۲- عملي حکمت یا د اخلاقو فلسفه په لازمي ارزښتونو او مفهوم پورې اړوندو بحثونو سره سروکار لري او دا ډول مسایل څېړي: ((لوړ خیر څه دی؟ د خیر تعریف څه دی؟ ایا د یوه کار ښه والی د هغه په نتیجو پورې تړلی دی؟ ایا زموږ قضاوت د هغه څه په باب چې باید ترسره یې کړو، عیني دی که ذهني: (زموږ د قضاوت معیار عیني یا بهرنی دی که شخصي یا ذهني؟) مجازات څه ډول عمل دی؟ ایا مجازات د غچ اخیستلو لپاره دی او یا هم د بالقوې مجرمینو د مخنیوي لپاره؟ ایا موږ د مجازاتو له لارې مجرم او خطاکار سره عادلانه چلند کوو: هر څوک چې یو بد کار ترسره کړي باید د هغه سزا ووینې؟ د دروغو د غندلو اصلي او وروستی دلیل څه دی؟))

۳- د فلسفې کارونې سیاسي فلسفه (په تېره بیا د عملي حکمت برخه) د هغو مسایلو په اړه ده چې په یوه هېواد کې د یوه فرد له غړیتوب سره اړه پیدا کوي.

سیاسي فلسفه له دې ډول مسایلو سره سروکار لري: ایا یو فرد د دولت پر وړاندې څه حقوق لري؟ ایا ټولنه له هغو افرادو څخه چې دا ورڅخه جوړه شوې، له هغو پرته تر هغو پورته بل څه ده؟ ایا ولسواکي د حکومت کوم ښه ډول دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴- ښکلا پوهنه: د هنر او ښکلا په باب د فلسفې کارونه ده او له دې ډول مسایلو سره سروکار لري: ایا ښکلا یو عیني څیز دی که ذهني؟ هنر څه ډول عمل دی؟ د ښکلا بېلابېل ډولونه د انساني طبیعت له کومو اړخونو سره اړه لري؟

۵- کله کله په عام ډول د ارزښتونو د مطالعې لپاره (د ارزښتونو نظریه) اصطلاح په عامه توګه کارېږي. که څه هم کولای شو چې دې بحث ته په لاندې ډول د عملي حکمت یا د اخلاقو د فلسفې په بحثونو کې ځای ورکړو، خو کولای شو ارزښت د هغه د عام مفهوم له مخې د (۲)، (۳) او (۴) مو بحثونو ځانګړې بېلګې او سمون وګڼو.

له فلسفې څخه د مابعد الطبیعه د جلا کولو لپاره هڅه له دې امله د ردولو وړ ده چې ان انتقادي فلسفه هم له مابعد الطبیعه پرته ممکنه نه ده.

زیاتې هڅې (چې ځینې به یې یادې شي) ترسره شوي چې مابعد الطبیعه په دې دلیل چې له یوې مخې بې مانا، د پوهېدو وړ نه ده، د فلسفې له لمن څخه جلا کړي او فلسفه پر همغو پنځو څانګو چې مخکې یې یادونه وشوه، محدوده کړي، البته تر کومه ځایه چې وس وي هغه باید د علمي بنسټونو او عملي ژوند د فلسفي فرضیو د یوې کره کتنیزې څېړنې په توګه وانګېرل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او ځانګړي علوم

فلسفه له نورو ځانګړو علومو سره لاندې توپیرونه لري:
۱- د هغې زیات تولیزوالی.
۲- د هغې د طریقې له پلوه. فلسفه هغه مفاهیم څېړي چې د ټولو علومو د بنسټونو یوه برخه ده، یوازې د هغو ځانګړو مسایلو په باب له څېړنې پرته چې ټول د علومو له حوزې څخه بهر دي. علوم او متعارف عقل هغه مفاهیم دي چې دې ډول فلسفي څېړنې ته اړتیا لري، له هغو څخه ګټه پورته کوي، خو ځینې ځانګړي مسایل هم شته چې د علمي پلټنو په پایله کې رامنځته شوي یا یې موضوعي بحث پیدا کړی، خو څرنګه چې علوم د هغو د څېړنې لپاره بشپړه او تامه وړتیا نه لري، فلسفه باید هغو ته ورودانګي او د هغو په باب څېړنه وکړي. له دې جملې څخه کولای شو د (بنسټ) د مفهوم یادونه وکړو. ځینې مفکرین لکه (هربرت سپنسر) فلسفه د علومو د نتیجو یو ترکیب ګڼي، خو د فلسفي متنې لارویان دا خبره نه مني. دې کې شک نه شته چې که چېرې وشي فلسفي نتیجې د علمي پلټنو د ترکیب او تصمیم له لارې ترلاسه شي. دا هغه خبره ده چې په عمل کې سپینېږي. په داسې حال کې چې فلسفي له دې لارې کوم ځانګړی پرمختګ نه دی کړی.
د تېرو لویو فلسفو یوه برخه د تفکر په بنسټیزو څېړنو پورې اړه لري او بله برخه یې هم هغه هڅې دي چې په علومو کې تر بحث لاندې واقعیتونو سره د بېلابېلو حقیقتونو د طرح کولو په اړه ترسره کېږي او یا هم د هغو له میتودونو څخه له بېلابېلو لارو ګټه پورته کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا فلسفي لکه چې ظاهراً معلومېږي، تر هغه زياتې د خپلې زمانې د علومو تر اغېز لاندې دي، خو نه شو کولای د هغې يوه هم د علومو د نتيجو ترکيب وګڼو، ان د (هيوم) په شان د مابعد الطبيعه مخالف فلسفيان هم مخکې تر دې چې د علومو نتيجو ته کوم اهميت ورکړي، د هغو د بنسټونو د څېړنې په لټه کې شول. ان تر دې چې په خپلې ځانګړې حوزه کې يوه علمي نتيجه يا فرضيه د پام وړ وګرځي، موږ بايد له کوم قيد او شرط پرته دا يو فلسفي حقيقت ونه ګڼو.

د ساري په توګه په هېڅ ډول نه شو کولای وو ايو څرنګه چې فزيکي زمان له مکان څخه د توپير وړ نه دی، لکه څنګه چې يې نن د فزيک علم ادعا کوي، نو ځکه پر زمان باندې د مکان تقدم يا وړاندې والی يو فلسفي اصل دی، ځکه چې کېدی شي د فزيکي زمان په اړه دا خبره رښتيا وي، هغه هم له دې کبله چې فزيکي زمان په مکان کې اندازه کېږي. خو دا خبره د هغه زمان په اړه چې موږ يې تجربه کوو (چې فزيکي زمان له هغه څخه منتزع او يا د هغه برخه ده) سر نه خوري. علوم کېدی شي له ګومانونو او وهميانو څخه ګټه پورته کړي، د پېژندنې دا سې لارې چارې يا اصطلاحات وکاروي چې مانا يې په معمول ډول دود نه وي او له دې لارې پر مختګ وکړي، خو فلسفه بايد په هر ډول چې وي په هغو کې سمون راولي. د فلسفې د علم اصطلاح معمولاً د منطق هغې ځانګې ته ويل کېږي چې د يوې ځانګړې طريقې په واسطه د علومو بېلابېل ميتودونه څېړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او علمي ميتودونه

د فلسفې ميتودونه د ځانګړو علومو له ميتودونو سره له بنسټه توپير لري. له رياضياتو پرته علوم د تجربه يي تعميم له ميتود څخه ګټه پورته کوي او دا هغه ميتود دی چې په فلسفه کې ډېر لږ کارول کېږي. له بلې خوا ټولې هغه هڅې چې په رياضياتو کې د فلسفې د ګډولو لپاره کارېدلي، هم بريالۍ نه وې. (يوازې د منطق په ځينو ځانګړو برخو کې چې هغه هم رياضياتو سره نږدې دي نه فلسفې سره) دا سې ښکاري چې د انسان په توګه موږ هغه غوخ او مسلم حالت ته چې په رياضياتو کې رسېږو، په فلسفه کې نه شو رسېدلای. د څېړنو او پلټنو له مخې د دغو دوو ځانګو ترمنځ توپيرونه کولای شو د بېلابېلو لاملونو زېږنده وګڼو. لومړی دا چې څرګندنه ده د هغو اصطلاحاتو مانا چې په فلسفه کې کارېږي، په رياضياتو کې هم د همغو مفاهيمو وضاحت په همغه ډول مشخص کړو، لکه څنګه چې د يو استدلال له مخې دا اصطلاحات نامحسوس او نازک بدلونونه مني او سربېره پر دې ددې خبرې منل هم اسانه او ډاډمن نه دي، هغه فلسفيان چې مختلف نظرونه او فکرونه لري، يوه واحده کلمه په واحده مانا وکاروي. دويم يوازې د رياضياتو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حوزه ده چې د یو لړ پېچلو خو دقیقو بنسټونو له مخې په کې له ساده مفاهیمو څخه یوه نتیجه ترلاسه کېږي.

دریېم د ریاضیاتو قضیې له یوې مخې شرطي قضیې دي، په دې مانا چې نه شي کولای موږ ته ووایي، په بهرنۍ نړۍ کې وضع رښتیا په څه ډول ده؟ د ساري په توګه نه شي کولای ووایي په یوه مشخص ځای کې څومره ځانګړي شیان موجود دي، بلکې کولای شي ووایي، که چېرې دا ډول او یا هغه ډول وي، څه به وشي. لکه دا چې کولای شي ووایي په یوه خونه کې (۷+ ۵) برېستني دي، په هغه بله خونه کې (۱۲) برېستنې دي. خو د فلسفې موخه داده چې د پېښو په باب په مستقیم ډول خبرې وکړي، یانې دا چې ووایي په بهرنۍ نړۍ کې وضع رښتیا هم په څه ډول ده. له همدې کبله نو هغه ډول قیاسونه چې د وضع شویو اصولو له مخې وي او یا تعریف شوي وي، له فلسفې سره اړخ نه لګوي، په داسې حال کې چې په ریاضیاتو کې تر ډېره بریده خبره په همدې ډول ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او اروا پوهنه

اروا پوهنه له فلسفې سره ځانګړې اړیکې لري. د اروا پوهنې ځانګړې نظریې د یوه تجربه یي علم تر ځانګړو نظریو ډېرې وړاندې دي، کېدی شي د خیر و شر په باب پر یو نظریاتي او فلسفي استدلال اغېز وکړي، د هغه معکوس حالت هم ممکن دی، یوازې له هغو ځایونو پرته چې په هغو کې اروا پوهنه له فیزیولوژۍ سره اړیکې لري.
اروا پوهنه د هغه زیان په اندول چې په طبیعي علومو کې د غړیتوب له کبله یې زغمي، د فلسفې له تېروتنو څخه زیاته زیانمنېږي. دا کار کېدی شي له دې امله وي چې نور طبیعي علوم له ډېرې پخوا زمانې له یوه تثبیت شوي انډولیز موقعیت څخه برخمن وو، ځکه خو یې د خپلو ځانګړو هدفونو په بنسټیزو مفاهیمو د څېړنې او څرګندونې لپاره بشپړ وخت درلود. خو اروا پوهنه په دې وروستیو کې د یوه خپلواک علم په توګه څرګنده شوه. یو پښت وړاندې یې اروا پوهنه معمولاً داسې یوه پوهنه ګڼله چې د یوه فیلسوف د کاري حوزې په داخلي برخې پورې یې اړه لرله او ډېره کمه یې هغه د طبیعي علومو یوه برخه انګېرله. له همدې کبله خو اروا پوهنې د فلسفې له نیوکو سره سره د خپلو بنسټیزو مفاهیمو د څېړنې د لوړو ژورو د بشپړاوي لپاره بشپړ مجال پیدا نه کړ، داسې مفاهیم چې په بشپړ ډول باید روښانه او څرګند وي او عملاً د کارونې وړ وي. د فزیک د علم فعلي وضعیت دا ټکی ثابتوي، هر کله چې یو علم د پخوا په انډول یو پرمختللي پړاو ته رسي، کېدی شي د فلسفي مسایلو له مخې له ستونزو سره مخ شي. په دې ډول چې هغه علم د خپلواکۍ پړاو کې وي، نه د هغه د ټوکېدو او نه د پرمختګ پړاو کې، بلکې د دغو دوو پړاوونو ترمنځ واقع وي. له شک پرته چې فلسفه کولای شي د فزیک علم د بیا رغونې په برخه کې اغېزمن ګام پورته کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکاکیت

د فلسفې د دندو پاموور برخه یوازې د (شکاک) په نامه له یو عجیب مخلوق سره تړلې ده. که څه هم دا سې یو څوک چې په غوڅ ډول شکاک وي، نه شته او که چېرې وي هم د هغه د نظر ردول یو محال کار دی. دا ډول شخص نه شي کولای خپل مخالف رد کړي او نه شي کولای کوم څیز ان خپل شکاکیت ثابت کړي، پرته له دې چې خپل ځان سره پر تناقض اخته شي، ځکه د دې خبرې ثبوت چې هېڅ ډول پېژند نه شته او هېڅ ډول اعتقاد حق نه دی، په خپله د یوه اعتقاد ثبوت دی. خو تاسې نه شئ کولای هغه ته ثابته کړئ چې خطا یې کړې ده. ځکه چې هر دلیل باید یو څیز حقیقت وګڼي، یا د یو بل شي او منطق د قواعدو سریزه. که چېرې په یوه مسله کې د تناقض د امتناع قانون سم نه وي، قانون هېڅکله نه شي کولای د یو چا خبره په دې دلیل چې د تناقض بڼه لري، رد کړي.
ځکه نو یو فلسفي نه شي کولای له هېڅ څخه یې پیل او هر څه ثابت کړي، لنډه دا چې یو شی باید د فرضیې په توګه غوره کړي. په مشخصه توګه باید د منطق د قواعدو سموالی د یوې فرضیې په توګه وټاکي که نه نو نه شي کولای هېڅ استدلال اقامه کړي ان دا چې مانیزې جملې بیان کړي. د دې قوانینو له جملې څخه دوه ډوله قوانین [تناقض او ثالث مطرود قانون] (د ایجاب او سلب ترمنځ د اړیکو نشتوالی) ډېر مهم دي. د قضیو پر وړاندې د لومړي ډول قانون کارونه دا ده چې د هغه له مخې یوه قضیه کېدی شي چې هم دې رښتیا وي او هم دې دروغ وي او د دویم قانون پر بنسټ یوه قضیه باید یا رښتیا وي یا دروغ. د شیانو او چارو په باب د لومړي قانون کارونه هم دا ده چې دا نه شي کېدی چې یو شی دې هم وي او هم دې نه وي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

يا دې هم کوم صفت ولري يا دې ونه لري. د دويم قانون پر بنسټ يو شی هم بايد يا وي يا نه وي او يا دې يو صفت ولري او يا ونه لري.
دا دوه قوانين ډېر با اهميته نه ښکاري، خو د بشر ټول تفکر پر همدغو دوو قوانينو ولاړ دی. که چېرې د يو شي ثبوت د هغو د نقض او نفې په مانا نه وي، هېڅ خبرې به مانا نه لرله او نه شو کولای د هېڅ خبره رد کړو، ځکه چې کېدی شي هم هغه خبره او د هغې رد دواړه سم وي.
البته دا خبره هم مهمه ده چې کله کله په ځينو برخو کې د يو څه اسنادو وړاندې کول او نه وړاندې کول ګټور وي او کله کله دواړه له سره ي څخه لاره ورکوي. د بېلګې په توګه يو زيات شمېر اشخاص شته چې د هغو د (طاسي) صفت يا خاصو ځانګړنو په اړه د اسنادو وړاندې کول سم نه وي، خو دا کار د (طاسي) د کلمې په اړه د دقيق تعريف د نشتوالي له امله دی او دا هم په دې دليل چې (طاس) او (ناطاس) خپلې خپلې درجې لري او د هغوی ترمنځ دوه داسې توپيرونه دي موجود چې نه شو کولای د هغو له مخې د دې دوو اصطلاحاتو له جملې څخه يوه هم وکاروو. بلکې بايد وو ايو چې: ((تر يوه حده طاس)) يا ((لږ و ډېر طاس)).
په دې ډول هېڅوک نه شي کولای چې د دې صفت يوه ټاکلې درجه ولري او يا يې هم ونه لري. هر څوک بايد د (طاس) يوه ټاکلې درجه ولري او يا يې ونه لري، خو هر کله چې د (طاس) او (ناطاس) کلمه کاروو په دقيق ډول نه ښکاري چې تر کومه بريده مو د دې صفت درجه په پام کې نيولې ده. زما په نظر کله کله چې د بېلابېلو نقض شويو قواعدو په باب اعتراضونه کېږي، د همدغه ناسم پوهاوي زېږنده ده، لکه څنګه چې د امتناع قاعده د هغو ناقضينو په باب، چې يو شخص له يوه اړخ ښه او بل له بل پلوه بد او يا هم کله ښه او کله بد ګڼي، بشپړ سمون خوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلاً د فلسفې له بنسټیزو موضوعګانو څخه یوه داده چې د فطري باورونو پر بنسټ داسې یو اوډلی نظام رامنځته کړي، چې له انسجام او منطقي نظم سره د یو بل د جوړونې لپاره دې باورونو کې ډېر کم سمون او بدلون راولي. لکه څنګه چې هره نظریه د یوې مسلې د پېژندنې لپاره یوازې د همغې برخې پر څېړنې ډډه لګوي چې په عملي ډول زموږ په پوهې پورې اړه لري او زموږ د پوهې لارې چارې پر همغې ولاړې دي، نو په دې ډول ویلای شو که چېرې د کومې ځانګړې فلسفې نظریه دې نتیجې ته ورسېږي، چې پوهه هغه ځانګړي او مشخص شیان چې موږ پرې پوهېږو چې شوني نه دي، هغه اعتقادات چې په غوڅ ډول سم دي، سم نه دي، دا نو په خپله هغې نظریې ته ستونزې دي چې دا مسایل وړاندې کوي، نه هغې پوهې او اعتقاد ته چې غواړي دا نظریه رد کړي. له بلې خوا د یوه متعارف عقل پر بنسټ لکه څنګه چې دي، د ټولو عقایدو سم ګڼل، یو ساده توب دی. کېدی شي د دې عقایدو سمون د فلسفې کار وګڼو، نه دا چې هغه لرې وغورځوو او یا په کې داسې ادلون بدلون راولو چې د پوهېدو وړ نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلسفه او عملي حکمت

فلسفه لکه څنګه چې له نظري حکمت سره تړلې ده، عملي حکمت سره هم تړاو لري او ((د چارو فلسفيانه انګېرنې)) عبارت، دې دواړو ماناوو ته نغوته کوي. د واقعيت لـه مخې پـه نظري فلسفه کې د بريا ترلاسه کول پـه پورته عبارت کې د ياد شوي مفهوم او د فلسفې عملي بريا نـه تضمينوي. د (سقراط) ډېرې پـه زړه پورې تجربې دا وې چې کـه چېرې پـوه شـوم کـوم کارونه ښه دي هغه به ترسره کړم، خو دا خبره هغه وخت سمه ده چې موږ پـه واقعيت کې په ډېر دقت سره څه شی چې موږ ته څرګند دي، د (پوهېدو) پـه کلمه کې ځای کړو. د دې خبرې اټکل هم په بشپړ ډول شته چې زه پوه شم يا باوري شم د يوه کار ترسره کول چې زه ورسره لېوالتيا لرم. مخکې تر دې چې دا کار ماتـه خوند راکړي، د بل چا، لکه د (الف) د ازار سبب ګرځي. ځکه نو په بشپړ ډول ناسم دی، خو دې سره سره کېدی شي هغه ترسره کړم، ځکه زه هغه درد او ازار چې (الف) شخص يې زما لـه عمل څخه زغمي، پـه ټينګه د هغه د درد او رنځ په اندول نه احساسوم چې زه يې خپل مطلوب کار ته د نه رسېدو له امله ګالم. څرنګه چې پـه بشپړ ډول دا شوني نـه ده چې يو څوک دې د بل چا غم و درد د ځان د غم و درد پـه شان احساس کړي، خو د دې امکان شته چې چاته وسوسه پيدا شي او دا خپله اخلاقي دنده وګڼي. ځکه نو د همدې احساس له مخې، نه په علمي ډول، بلکې د زيات تمرين لـه لارې

(c) ketabton.com: The Digital Library

له ارادې سره مقابله وکړو. داسې هم نه ده چې موږ ته دې د يوې قوي غوښتنې او لېوالتيا پر وړاندې مقاومت (ان که دا مقاومت زموږ د خپلې خوښۍ او خوشالۍ سبب شي) اسانه کار دی، پاتې لا دا چې د يوې اخلاقي خير ښېگڼې لپاره داسې يو کار وکړو. فلسفه له فلسفي معتقداتو سره زموږ د سمو چلندونو يا د سمو غوښتنو د تطبيق تضمينونکې نه ده. ان له نظري پلوه هم فلسفه په يوازې سر نه شي کولای موږ ته وواييي څه بايد وکړو. ځکه نو موږ پر فلسفي اصولو سربېره دې ته اړتيا لرو چې اړوند واقعيتونه په تجربه يي ډول وپېژنو، د چارو د اټکليزو نتيجو د وړاندوينې ځواک پيدا کړو او د هر موقعيت په باب ليدلوری ولرو. په دې ډول کولای شو خپل اصول په سم او کره ډول وکاروو. زما هدف دا نه دی چې فلسفه نه شي کولای له موږ سره د ژوند د چارو په سمون کې مرسته وکړي، بلکې هدف مې يوازې دا دی چې فلسفه په يوازې سر نه شي کولای موږ ته هغه ځواک راکړي چې سم ژوند پرې وکړو، يا ان دا چې په ګوته يې کړو چې سم ژوند کوم دی. خو مخکې مې يادونه وکړه چې فلسفه کولای شي لږ تر لږه دې برخې ته نغوتې وکړي. که څېرې ما غوښتلای په دې باب د فلسفې اخلاقو ځانګړې بحث يانې د فلسفې هغه برخه چې د اخلاقي کړنو او خير ښېګڼو په باب ده، دلته راوړم، بيا به مو نو بايد د فلسفې او رښتينې ژوندانه د اړيکو په باب ډېر مطالب راوړل. له دې خبرې څخه بايد دا نتيجه وانه خيستل شي چې زه ګټې د خوند سخت پلوی يم يانې داسې څوک يم چې وايم خوند و لـذت د يـو عمـل د رغبـت تـاکونکي عوامـل دي. زه داسـې نـه يـم. ما بعدالطبيعه يا انتقادي فلسفه موږ سره په دې برخه کې چې پوه شو، ډېره مرسته نه کوي. کېدی شي د مشکلاتو د زغم په چارو کې له موږ سره مرسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي، په دې برخه کې ځینې فلسفې رښتیا دي، خو په خواشینۍ سره دا خبره چې د نړۍ په اړه د ښه لید خبره د فلسفې په نظر معقوله او موجه ده، داسې نه ده چې ټول فلسفیان پرې اتفاق ولري، خو موږ باید د حقیقت ملاتړ وکړو. کله چې ذهن راوینش شي نو پر هغه څه ډډه نه لګوي چې معقول او موجه نه وي. ځکه چې ناسم فکر سمې نتیجې ته نه رسیږي. په همدې حال کې د هغو کسانو ادعاوې چې تصور کوي، د الهام له لارې یې په ډاډمن ډول واقعیت ته لاره موندلې، هم باید له پامه ونه غورځوو او هیرې یې نه کړو. هغو قضیو ته چې ددوی په وینا د متعارف او معمول عقل د مقولو له لارې د حاصلولو وړ نه دي. موږ باید له سره دا ونه وپتیو چې په دیني او عرفاني تجربو کې د موثق او لوړ معرفت په باب شوې ادعاوې حتمي ناسمې دي او په نا موجه ډول هغه یوې غاړې ته کړو، هغه هم په دې دلیل چې د (ماتریالیزم) له ځانګړي ډول سره چې په هیڅ ډول نه اثبات شوی او ان نه هم په رښتیا سره د نوي علم ملاتړ لري، سمون خوري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغونې او معاصرې اروپا فلسفې

د بشري ټولنې او ډلو تفکراتو د تاریخ له اقتصادي او فرهنګي ودې سره متناسبه بڼه اخیستې او متناسبه بڼه اخلي. لکه څنګه چې مو په مخنیو بحثونو کې یادونه کړې؛ د یوه فکر د ودې بهیر له فلسفې څخه فلسفې، له اساطیرو او علومو څخه علومو ته غځېدلی، په بېلابېلو پړاوونو کې یې ټاکلې فرهنګي بڼې غوره کړې دي. له (تالسي) تفکر څخه تر (لیوتاري) تفکر پورې، د تفکر پړاوونو داسې بڼه خپله کړې چې د (فوکو) په وینا په ټاکلو بڼو کې یې خپله پوهه پر بېلابېلو پړاوونو وېشلې ده.

تر (هلینیزم) وړاندې چې په هنر او تفکر کې یې خپل ځانونه د څمڅو او سپېدونکي څرګندول، تر (هلینیزم) وروسته حالت د پوهېدو لپاره د اهمیت وړ دی. فلسفې او ادبیاتو، هنر او پوهې، اقتصاد او فن د لرغوني یونان په پنځېدلي مدنیت کې د فرهنګي خوځښتونو د یوه ټولګي لپاره د پوهې لاره اواره کړه. په همدې ډول د اروپا رنسانس او تر هغه وروسته د روښانتیا عصر او ورپسې نوی عصر او بیا د نوي عصر دوام همدا کار وکړ. روښانتیا د رنسانس د له منځه وړلو په مانا نه ده، په همدې ډول باید په څرګند ډول ووایو چې تر (مډرنیزم وروسته) حالت له (مډرنیزم) حالت څخه د انکار مانا نه لري.

مډرنیزم یا نوی والی د پانګې له خوځون او نوې ټکنالوژۍ سره تړلی، خپل تفکر یې له خپل داخلي جوړښت سره سم رامنځته کړی او وروستي نویوالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم د يو فکري وضعيت او هم د يو ټاکلي نظري بهير په توګه خپل ځان څرګند کړ.

د وروستي نوي والي فکر د معمارۍ له فضا څخه نورو حوزو ته ولېږدېده. د معمارۍ د فکري برخې فلسفيان د وروستي نويوالي د ساحې لومړني نظريه جوړونکي وو.

په مډرن ليد کې، مستقيمو، مربع او قايمه کرښو ډېر ارزښت او اهميت درلود، خو نوي معماران بيا د مستقيمو او قايمو ليکو دا قاطعيت ماتوي او نويو هندسي شکلونو ته پناه وروړي.

دلته نو کېدی شي دې درک ته ورسېدو شو چې د وروستي نويوالي ليد د معمارۍ له هنر څخه ټوکېدلی دی او دې ليدلوري د قاطعيت او مرجعيت پر ماتېدو ټينګار کاوه او هڅه يې کوله، يوه شي ته له يوه واحد ليد څخه د ډېرو ليدلورو مسله دود کړي.

ډېر ژر په اويايمو کلونو کې د فرانسوي فلسفيانو له خوا د وروستي نويوالي نظريه د هنر له حوزې څخه د فلسفې او ټولنپوهنې حوزې ته ننوته او په بېلابېلو ساحو کې د وروستي نويوالي د نظريې تګلورې څرګند شو.

(ژان فرانسوا ليوتار) شايد د فلسفې او ټولنيزو علومو په حوزه کې د وروستي نويوالي د مقولې يو له مهمو مخکښانو څخه وي. (ليوتار) ((د وروستي نويوالي پر لوري)) يو اثر وليکه چې دې اثر په واقعيت کې د وروستي نويوالي د نظريې مانيفست (ارمان) وړاندې کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس دلته په دې باب یو څو خبرې کوو چې څنګه فرانسوي فلسفې له یو اوږده بشپړتیاوي پړاو څخه سر راوکاږه او د وروستي نویوالي په نامه یې یو شی راڅرګند کړ. تر وروستي نویوالي دمخه موږ د نویوالي په حوزه کې په تېره بیا د هغه په فرانسوي ساحه کې له داسې تفکراتو سره مخامخېدلو چې هر یو یې په یو نه یو ډول قاطعیت او مرجعت زغملای و. د ساري په ډول، د (مرلوپونتي) څرګند پوهنه، د (لوی اشتراوس) او (التوس) جوړښتپوهنه، جوړښتي (مارکسیزم) او ((اګزستاسیالیزم)) هغه بهیرونه وو چې د هغه ځای او مهال فلسفې، هنر او علوم یې جوړ کړي وو.

له دغو رغښتپالو افکارو بیا وروستی جوړښتپالی بهیر راوټوکېده او ستر فلسفیان یې په خپله غېږه کې وروزل. چې د هغوی مجموعه کولای شو د وروستي نویوالي د وضعیت په نامه یاده کړو.

تر نویوالي وروسته شاعر، تر نویوالي وروسته مارکسیست، تر نویوالي وروسته فیلسوف او نور... هغه عبارتونه دي چې په مولف او لیدلوري کې د یو وضعیت ښکارندویي کوي. د ژبې فلسفه په واقعیت کې تر نویوالي وروسته وضعیت جوړوي او د دنیایي متن له حوزې څخه بهر نه ده. هستي او واقعیت په متن کې خپله بڼه جوړوي او زمان او مکان په ژبه کې انځورېږي، د قاطعیت او مرجعیت انګېرنې لومړی خپل ځان په متن کې څرګندوي او وروسته په ټولنیز چلند کې ښکاره کېږي، د نوښتپالو هدف دادی، چې د قطعیت دېوال ونړوي او پرځای یې باوري نسبیت واکمن کړي. (لیوتار) او... په دې باور دي چې له (مارکسیزم) څخه نیولې تر دینه، له

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرګنـدتیا پـوهنې څخـه تـر (پوزیتیـویزم) پـورې ټـول د بـاوري مرجعیـت حکمونه او نظرونه لري.

په دې حالت کې نو تـر نویـوالي وروسته وضعیت ځانګړتیاوې پـه دې ډول لنډولای شو:

- د قطعیت او مرجعیت پرېښودل
- د لویو روایتونو باطلول
- د متکثرو او وړو روایتونو راخپلول
- د مولف مړینه
- له اثر څخه متن ته
- جوړښت ماتونه
- د خپلولو نظریه (هرمنوتیک)
- څو غږیز (پولي فونیک)
- د ژبنیو لوبو نظریه
- د مانا ځنډول

تـر نویـوالي پـړاو وروسـته د فلسـفې او هنـري انـدونو پـه بـاب دقیـق بحث، زیات مجال او ډېر متن ته اړتیا لـري، خو ددې لیکنـې لـه روحیـې سره سم، هغه څه چې مو تـر دې ځایـه ویلـي، کـولای شي د یـوه بحث ټولیزې خواوې ځرګنـدې کـړي چـې هـره برخـه یـې کـولای شـو د جزئیـاتو لـه مخـې وڅېړو. د سـاري پـه توګـه د لویـو روایتونـو د بـاطلولو مسـله هغـه وخت د پوهېدو وړ ګرځـي چـې لوسـتونکی لـومړی لـه لویـو روایتونـو سره اشـنایي ولـري او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

همغې پېژندنې پر بنسټ د هغو د باطلولو بحث مطرح کړي. تر هغه پورې چې لوستونکي پوه نه شي چې په لیبراله ولسواکۍ او د مارکس په تاریخي ماتریالیزم کې د دولت مقوله له دوو بېلابېلو لیدلورو دوه لوی روایتونه دي چې لومړی یې د هغه د تلپاتېوالي له امله لوی روایت جوړوي او دویم یې د هغه د له منځه تلو له امله لوی روایت ته رسېږي. خو که اوس چېرې لوستونکی د لوی روایت له مخې د دوو بېلابېلو لیدلورو او د دولت د تیورۍ په اړه اشنایي ونه لري، د هغه ابطال په اړه نه پوهېږي چې وروستی نویوالی د هغه باب غړېږي.

قطعیت ذاتاً له یوه غړ شخه راپورته کېږي او دا یو غړیز حالت ځان ته چورلیز حالت رامنځته کوي او دا ځان چورلیز حالت ددې سبب کېږي چې د (زه یو فلسفي) حالت وپنځوي او دا حالت بیا له بورژوازي (انډیویډالیزم) شخه چې پر نوي انسان د شیانو اقتصاد تحمیلوي، تو پیر لري. د بشر جوړښت او ټولنیز تفکر څو اړخیز او څو بعدیز دی. دا څو اړخیز والی نه یوازې د انسان پر رواني جوړښت او د ژوندانه پر څرنګوالي واکمن دی، بلکې د انسان پر فکري جوړښت هم د هغو اغېزې څرګندې دي. د ساري په توګه د (سور ریالیزم) ترڅنګ، (سمبولیزم) او (فورمالیزم) هم خپل ژوند ته دوام ورکړی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوناني فلسفې

هغه مهال چې یونانیانو په یونان، د ایټالیا په سویل او کوچنۍ اسیا کې په خپلو مستعمرو کې ګڼ حکومتونه جوړ کړل، په دې حکومتونو کې درانه او سخت کارونه زیاتره د غلامانو پر غاړه وو او هغه خلک چې ازاد وو، سیاسي او فرهنګي کارونه یې کول. د ژوند د همدغو ستونزو له امله په خلکو کې بېلابېل افکار راوټوکېدل، په دې مانا چې هر چا کولای شول له ځان سره دا پوښتنه مطرحه کړي چې ټولنه باید څنګه جوړه شي؟ له دې لارې افرادو کولای شول پرته له دې چې (اسطورو) ته مخه کړي، فلسفي پوښتنې طرحه کړي. له همدې کبله موږ پر دې باوري یو چې دا مهال اساطیري تفکر داسې تفکر ته ځای پرېښود چې د عقل او تجربې پر بنسټ ولاړ و. د یوناني فلسفیانو لومړنی هدف دا و، هر هغه څه چې په طبیعت کې پېښېږي، هغو ته طبیعي توجیحات پیدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبیعتپال فلسفیان

تراوسه پورې دا خبره څرګنده نه ده چې لومړنی فیلسوف څوک و، خو څرنګه چې بشر له ورځنیو ستونزو سره مخامخېده، یو ډول معماوې ورته پیدا کېدلې او دې معماوو ته یې ځواب نه شو ویلای. له همدې کبله یې داسې لارې چارې لټولې چې د دوی ځینو ستونزو ته ځواب ووایي. البته بشر د خپل تاریخ له همغه پیل څخه د داسې لارې په لټه کې و، چې په ژوند کې یې خپل ځاني مشکلات حل کړي. دا ځاني ستونزې څه وې؟ یو خوراک و چې د ژوندي پاتې کېدو تر ټولو مهمه وسیله ده. دویم کالي او دریم کور دی. بشر لومړی همدې درېو مسلو ته پام کوي او معماوې یې هم د همدې مسایلو په اړه دي. خو کله چې په دې برخه کې خپلو اړتیاوو ته ځواب ورکوي، په وروستي پړاو کې له حیرانتیا سره مخامخېږي او دا فکر ورسره پیدا کېږي چې کوم بل څه هم شته که نه؟

ځکه نو که موږ یو څه تخیلي فکر وکړو، نو لومړنی فیلسوف هغه څوک دی چې د غه درې ستونزې: ډوډۍ، کالي او کور یې حل کړې. دا په خپله د ژوند د دوام لپاره د انسان او طبیعت ترمنځ د جګړې پیل و.

د یونان لومړني فلسفیان معمولاً د ((طبیعتپالو)) په نامه یادېږي، ځکه چې هغوی تر هر څه وړاندې طبیعت او طبیعي پېښنو ته پاملرنه کوله.

فلسفیانو په خپلو سترګو لیدل چې په طبیعت کې بدلونونه پېښېږي، خو دا بدلونونه څنګه پېښېدل؟ څنګه کېدی شي پر یوې مادې د بلې مادې بدلون توجیه شي؟ د یونان لومړني فلسفیان ټول په دې اند وو چې باید لومړنۍ مشخصه ماده ددې ټولو بدلونونو سبب شوې وي. دا چې هغوی څرنګه دې نتیجې ته رسېدلي وو، په اسانۍ سره نه شي کېدی طرحه شي. موږ یوازې دومره پوهېږو چې دا باور د یو تصور پر بنسټ ولاړ و. هغوی سره داسې یو تصور و چې لومړنۍ ماده باید وای چې د هغې په وسیله طبیعي بدلونونه رامنځته شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې منځ کې څه چې موږ ته ډېر په زړه پورې دي دا نه دي چې فلسفیانو موندلي، بلکې هغه مسایل دي چې مطرح شوي او هغه لارې او طرحې دي چې د خپلو پوښتنو د ځوابولو لپاره یې غوره کړي دي. مهمه داده چې هغوی (څرنګه) فکر کړی نه دا چې (څه) فکر یې کړی دی.
او سمهال دا په ډاګه شوې چې لومړني فلسفیان یوازې د ظاهري بدلون په لټه کې وو. خو هڅه یې کوله د طبیعت تلپاتې قوانینو ته لاسرسی پیدا کړي. د هغوی غوښتنه دا وه چې اساطیري داستانونو ته له کتنې پرته، د طبیعت پېښو ته لاره ومومي او هغه څه چې په طبیعت کې پېښېږي، د طبیعت له لارې توضیح کړي. دې طریقې له هغې نظریې سره چې وایي تندر او برېښنا، ژمی او پسرلی د خدایانو د کار نتیجه ده، په بشپړ ډول توپیر درلود.
دې نوې طریقې سره فلسفې د هغه وخت له مذهبي باورونو څخه خپله لاره جلا کړه. ځکه نو کولای شو ووایو چې طبیعتپالو فلسفیانو د علمي تفکر لپاره لومړنی ګام پورته کړ او په طبیعي علومو کې یې د څېړنې لپاره ښه زمینه برابره کړه.
د طبیعتپالو فلسفیانو د اثارو ډېره زیاته برخه له منځه تللې ده، هغه څه چې د یونان د فلسفیانو له افکارو څخه زموږ په واک کې دي، په هغو راپورونو کې رالنډېږي، چې (ارسطو) په خپلو لیکنو کې راوړي دي. ارسطو د یونان تر لومړنیو فلسفیانو شاوخوا دوه سوه کاله وروسته ژوند کاوه. هغه په خپلو لیکنو کې د دې فلسفیانو فکرونو ته نغوته کړې ده. دا ټکی په دې مانا دی چې د هغو تفکر ته لاسرسی محدود و، خو هغه څه ته په پام سره چې زموږ په واک کې دي، کولای شو ادعا وکړو چې د یونان د لومړنیو فلسفیانو کړنلاره د لومړنۍ مادې په باب تفکر او د دې مادې له لارې د طبیعي بدلونونو څرنګوالی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ملطیه نقش

لومړني فلسفیان له ملطیه (milet) څخه ګڼل کېږي، (ملطیه) چې په (ترکیه) کې یو وړوکی ښار و، تر میلاد وړاندې په (شپږمه او اوومه) پېړۍ کې یو (ایوني) (ionie) ښار ګڼل کېده. ددې ښار بندرونو ته به داسې بېړۍ تلې راتلې چې هر ډول محصولات به یې لېږدول رالېږدول. له همدې کبله د ملطیه د اوسېدونکو روحیه د نورو هغو ځایونو په شان، چې هلته سوداګري ښه غوړېدلې وه، له مذهب څخه یې یو څه واټن درلود او کولای یې شول د زیات کار په واسطه عملي او عقلي فعالیتونه ترسره کړي. دلته غواړو ددې سیمې ځینو اړوندو فلسفیانو او د هغوی نظریاتو ته لنډه کتنه ولرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تالس

تر میلاد (۶۲۴- ۵۴۶) کاله وړاندې

لومړنی فیلسوف چې په ملطیه ښار کې وپېژندل شو ، (تالس) نومېده ، تالس د خپل عمر ډېره برخه په تفکر کې تېره کړه. د هغه په باب ویل شوي چې هغه مصر ته د سفر پر مهال د هرم لوړوالی د هغه له سیوري څخه معلوم کړ. ده هغه وخت پر دې کار لاس پوري کړ چې د خپل ځان سیوری یې د خپل قد په کچه و. تالس تر میلاد (۵۸۵) کاله وړاندې د (کسوف) د پېښېدو وړاندوینه هم کړې وه.

ځینې خلک په دې باور دي چې (تالس) واړه ستوري هم کشف کړي او ځینې دا باور هم لري چې ده د دې ستورو اهمیت د ببړۍ چلونې پر وخت پېژندلی دی. په ریاضي کې د تالس قضیه همده ته منسوبوي او دده د نظریو له جملې څخه کولای شو دې مشهورې قضیې ته نغوته وکړو چې: دوه مثلثه هغه وخت مساوي دي چې یوه ضلعه او دوه زاویې یې یوه له بلې سره مساوي وي. البته ځینې پر دې باور دي چې دا قضیه د نورو افرادو له خوا مطرح شوې او په دې خاطر چې نظر یې ومنل شي ، ددې فلیسوف په نامه یې مطرح کړې ده.

(برتلراندراسل) په خپل کتاب (د فلسفې تاریخ) کې لیکي: فلسفه تر میلاد (شپږ پېړۍ) وړاندې له الهیاتو څخه پر یوه څه توپیر پیل شوه. د اسنادو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخې (تالس) د فلسفې پیلونکی و. د تالس هنر دا و چې د (چا) کلمې پر ځای یې د (څه) کلمه وکاروله. تالس څخه د پخوانیو مفکرینو او یا هم که په دقیق ډول وو ایو لکه د پخوانیو متدینانو په شان و نه پوښتل چې نړۍ له (څه) څخه یا د چا په وسیله جوړه شوې ده، بلکې پوښتنه یې په بشپړ ډول نوې مطرحه کړه. ویې پوښتل: نړۍ له (څه) څخه جوړه شوې ده؟ یانې دا چې تالس د نړۍ د پیدا ایښت په باب د پخوانۍ اسطورې پېژندنې تفسیر پرېښود او هڅه یې وکړه چې په عقلي ډول د طبیعت توصیف وکړي او د نړۍ پیدا ایښت بیان کړي. که چېرې موږ دا پوښتنه په لومړۍ بڼه مطرح کړو، د خپل ځواب په پای کې داسې خدایان مومو چې دا نړۍ یې پنځولې ده او دا د افسانو پر بنسټ دیني ځواب دی، نه فلسفي. خو ددې پوښتنې ځواب چې نړۍ له څه شي څخه جوړه شوې ده؟ یو علمي او فلسفي ځواب دی، لومړنی شخص چې دا پوښتنه یې په دې ډول مطرح کړه، تالس و چې تر میلاد شپږ پېړۍ وړاندې یې ژوند کاوه.

د هغه د افکارو له ځانګړنو څخه یوه داده چې دی د (ارخه) په نامه د یوه لومړني اصل (یا د نړۍ د پیدا ایښت لومړی عنصر) چې ددې نړۍ د پدیدو پیلوونکی دی، په لټه کې دی.

(تالس) اوبه د ټولو شیانو لومړنۍ ماده ګڼله. موږ په دقیق ډول نه پوهېږو چې دده هدف څه شی و؟ شاید هغه پر دې باور و چې ټول شیان له اوبو څخه راوتلي او بېرته پر اوبو بدلېږي. څرنګه چې ده په ((ملطیه)) ښار کې ژوند کاوه او دا داسې یو ښار و چې د ټاپو بڼه یې درلودله او اوبو د هغه اوسېدونکو ته ډېر اهمیت درلود او کله چې تالس په مصر کې ژوند کاوه نو پوره باور دی چې د (نیل رود) تر څپانده کېدو او کېناستو وروسته یې د کرنیزو ځمکو حاصل ته پام کړی او لیدلي یې دي چې تر هر ځل اوړښت وروسته کانټاران او چینجي پیدا کېږي. سربېره پر دې تالس شاید پر یخ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بخار باندې د اوبو د بدلېدو او پر اوبو باندې د هغو د بېرته بدلېدو فکر هم کړی وي. ځينې خلک دده دا تفکر د (بابليانو) له تفکر څخه اغېزمن ګڼي، ځکه هغوی باور درلود چې ((ابسو)) د خوږو او ((تی امت)) د تروو اوبو استازي دي. دی د همدغه فکر تر اغېز لاندې د نړيوالو پديدو د پيدايښت ريښه اوبه ګڼي.

له بلې خوا دې تفکر ته دده لېوالتيا کولای شو داسې په ګوته کړو، څرنګه چې اوبه کوم ټاکلی شکل نه لري او کولای شي هره بڼه خپله کړي، له همدې کبله دی د اوبو په باب فکر ته راکاږي او دا چې اوبه د ژوند ماده ده او بيا چې همدا خوځښت او ليد په اوبو کې دی، د هغه ذهن خپل ځان ته راکاږي او هم د شتوالي ټولې نښې نښانې له همدې ځانګړتياوو برخمنې دي. هغه هنر چې تالس ترسره کړ ی و په دې برخه کې د يووالي پيدا کول، بل د ربښتيا پالنې پلوي کول او د ديني اسطورو او افسانو رنګول دي چې شاعرانو د نړۍ د تحليل لپاره خلکو ته انځور کړې وې او خلکو هم پر هغو باور درلود.

تالس پر روح باور لري، خو نه د يو مجرد شيز په توګه، بلکې د داسې يوه خوځنده ځواک په توګه چې شيانو ته حرکت ببښي او هغوی يو بل کې ځايوي. دی روح هم خدای ګڼي.

په پای کې تالس دې پايلې ته ورسېد چې: ((هر شيز له خدايانو ډک دی))

تالس تصور کاوه چې نړۍ له ناڅرګندو خوځنده ځواکونو ډکه ده. په دې سره چې له خدايانو څخه دده هدف همدغه خوځنده ځواک و او د (هومر) د سرودونو له خدايانو سره اړيکې نه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکسیماندروس

تر میلاد (۶۱۰-۵۴۷) کاله وړاندې

اناکسیماندروس بل فیلسوف و چې په (ملطیه) ښار کې یې ژوند کاوه، هغه باور درلود چې زموږه نړۍ د بې شمېره نړیو له جملې څخه یوه ده او دا بې شمېره نړۍ له یوې تلپاتې مادې څخه راټوکېدلي او بېرته به همغې ته ګرځي. ستونزمنه خبره ده چې وکولای شو له تلپاتې مادې څخه د هغه پر منظور پوه شو خو دا څرګنده ده چې دی د تالس پر خلاف کومې ځانګړې مادې ته نغوته نه کوي.

شاید دهغه هدف دا وي، هغه څه چې رامنځته شوي، باید له هغه څه سره توپیر ولري چې دا ورڅخه راټوکېدلي دي. څرنګه چې هر شی رامنځته شي، له منځه تلونکی دی، نو باید رامنځته کوونکی یې تلپاتې وي چې هر څه وکولای شي له هغه څخه راوټوکېږي او بېرته هغه ته وګرځي. په دې ډول نو څرګنده ده، ممکنه نه ده چې دا لومړنۍ ماده همدا معمولي اوبه وي. بلکې د فلسفې لومړۍ مهمه پوښتنه داده چې دا نړۍ له څه شي څخه راټوکېدلې؟ او څه ډول جوړه شوې ده؟ (اناکسیماندروس) په (ایونیا) او (یونان) کې د لومړي ځل لپاره ((د طبیعت په باب)) په نامه یو اثر کې خپل فلسفي نظرونه په نثر لیکلي دي. د لمریز ساعت یا شاخص (gnomon) جوړونه یې هم ده پورې تړلې ده، که څه هم ویل کېږي چې دا د (بابلیانو) ترمنځ دود و او (اناکسیماندروس) له هغوی څخه اخیستی دی. د لومړي ځل لپاره یې جغرافیایي نقشه انځور کړه، د ځمکې په باب پر دې باور و، چې دا ځمکه استواني شکله ستونونه دي چې هوا پرې راتاوه شوې ده او له کومې ډډې لګولو پرته د نړۍ پر مرکز په عمودي ډول تاوېږي، له همدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امله نه لويږي، ځکه چې په مرکز کې د واقع کېدو له کبله د خط وسير کومه مرجح نه لري چې د هغې خوا ته لېوالتيا پيدا کړي.

ځکه خو د هغه څه پر خلاف چې د اسطورو پر بنسټ پرې باوري وو، ځمکه ((نه پر ټينګو ستنو ولاړه ده او نه داسې ونه ده چې سر يې هوا ته رسي او ملې يې ناپايه ژورو ته، بلکې په فضا کې معلقه ده.)) او د اسمان څرګند چت د دې خبرې ښکارندويي کوي، چې ځمکه يې په مرکز کې واقع ده او ((لمر تر هغه وروسته چې د ځمکې له پاسه خپل ورځينی راګرځېدل پای ته ورسوي، تر ځمکې لاندې خپلو ګرځېدو ته دوام ورکوي او سهار بېرته همغې نقطې ته رسي چې له هغې ځخه يې حرکت پيل کړی و.))

ځکه نو دا کيهان نيمکره نه دی، بلکې بشپړ کره دی او ځمکه د هغه په مرکز کې واقع ده. او لکه څنګه چې په پخوانيو نظامونو کې ويل شوي، لمر د نړۍ پر څنډو راڅرخي، لمر يوازې يوه ژوره کنده ده چې د يوې لويې څرخې په لمن راڅرخي هغه ژوره کنده چې په هغه کې واقع ده، هم په همدې ډول څرخي.

که اوس دا ژوره کنده وتړل شي او د کوم څه په واسطه ددې ژورې کندې خوله پټه شي، (خسوف) يا (کسوف) رامنځته کېږي، ځکه خو د هغه انځور له مخې چې (اناکسيماندروس) يې وړاندې کوي، ځمکه په مرکز کې واقع ده، لمر او نورې سيارې د هغې پر شاوخوا راڅرخي.

نړۍ ولې دا بڼه خپله کړه؟ هغه څه (اناکسيماندروس) ته په زړه پورې دي چې هغه ددې نړۍ د جوړښت څرنګوالی بيانوي. ((کله چې شيان له يو بل څخه جلا شول، دا نړۍ چې موږ يې پېژنو، د بوړ بوکۍ په شان د يوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرخنده حرکت له امله جوړه شوه، په دې مانا چې د خاورې او اوبو په ځېر درانه عناصر د باد په مرکز کې پاتې شول، اور ځنډې ته تېلوهل شو او هوا په منځ کې پاتې شوه. نړۍ لکه د يوې ګردۍ په څېر نه ده، بلکې يوه لنډه استوانه ده.))

هغه باور درلود چې ((زموږ تر نړۍ مخکې بې شمېره نورې نړۍ موجودې وې، چې دويم ځل له منځه تللي او د نامنظومو ورو ټوټو بڼه يې خپله کړې ده)) ظاهراً دا فکر د (هيسود) په تفکر کې ريښه لري، (هيسود) به ويل: ((په پيل کې د نړۍ ټول شتوالی نامنظم او ګډوډ و.))

د ژوند د پيدا ايښت په باب (اناکسيماندروس) باور درلود، چې ژوند له سيندونو څخه راټوکېدلی، ژوي له رطوبت څخه پيدا شوي دي او انسان په پيل کې کب و، خو دا چې ولې انسان له نورو حيواناتو څخه زيږېدلی دی، د هغه په نظر ځرنګه چې د انسان ماشوم نه شي کولای په ماشومتوب کې ځان خپله وساتي، تر حيوان زيات ساتنې ته اړتيا لري او دا شونې نه ده، په يوازې ځان لږ تر لږه له طبيعي لارې خپل ژوند ته دوام ورکړي، ده د هغو نظرياتو مخه نيولې چې د ارسطو په شان انسان دا سې ګڼي چې له ځمکې څخه راوتلی دی.

خو ولې نه شو کولای د نړۍ رغوونکي عناصر له اوبو يا نورو عناصرو څخه وګڼو او ولې (اناکسيماندروس) د خپل استاد (تالس) نظر ونه مانه. د (اناکسيماندروس) له اوبو څخه د تالس مراد ((همدا متعارفي اوبه)) د ټولو شيزو منشا او ټولو شيانو اصل)) ګاڼه. د اناکسيماندروس په نظر اوبه نه شي کولای، د ټولو شيانو ماده اوسي ځکه چې خپله د خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیدا اینښت لپاره تودوخې ته اړتیا لري. یانې که چېرې یو جامد جسم غواړي ذوب شي او یا مایع پر بخار بدل شي، باید حرارت ورکړل شي، ځکه نو هغه دوه (یخ) او (ګرم) عناصر باید د جلا والي له لارې د بلې مادې له موادو رامنځه شوي دي. دده په نظر څرنګه چې اضداد (ضدین) یو بل سره نه پخلا کېږي، که چېرې یو د اصل په توګه وټاکل شي، نو سملاسي به پر نورو عناصرو سیوری وغوړوي، یانې دا چې ټوله نړۍ باید پر اوبو بدله شوې وای، د (انکسیماندروس) په نظر ټول مواد او مادي بڼې چې له یو بله پیدا کېږي، په یوه مانا یو بل سره مساوي ارزښت لري او یو پر بل هېڅ لوړتیا نه لري، له همدې کبله نه شو کولای لږ تر لږه یو د بل مبدا او مولد وګڼو. دا عنصر پر اضدادو مقدم دی؛ اضداد له هغه څخه رامنځته کېږي او له هغو سره منحلېږي. ((دا خمیره د عادي شیانو ځانګړتیاوې نه لري.)) د ډېرو تختې، رودونه او داسې نور... یا ان د هغو د رغوونکو (خاورې، اوبو او داسې نورو... ځانګړتیاوې، بلکې ددې ټولو بنسټ په هغو کې څرګندېږي.

ځکه نو هغه لومړنی عنصر یا لومړنی اصل څه شی دی؟ د هغه په نظر ماده. د موادو ماده داسې یو شی دی، چې دوه ځانګړنې لري: ۱- د ټاکنې یا تعین نشتوالی. ۲- د تناهي نشتوالی. (سیمپلیکوس) د (تنو فراستوس) له خولې لیکي: ((د ټولو موجوداتو د لومړني اصل عمومي عنصر د (اپایرون) په نامه یوه نامحدوده ماده ده... دا نه اوبه دي او نه هم په اصطلاح کوم بل عنصر، بلکې بل نامحدود طبیعت دی چې له هغه څخه ټول اسمانونه او نورې نړۍ چې په هغه کې دي، راڅرګندېږي، او له هغو څخه نور څېزونه راټوکېږي، هماغه دی چې یو ځل بیا د اړتیا له مخې له منځه ځي، ځکه خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو پر يو بل د ظلم له امله د د وخت له فرمان سره سم يو بل ته تاوان او جريمه ورکوي. لکه څنګه چې دی يې پر خپله په دې شاعرانه ژبه بيانوي.

(اپا پرون) په يوناني ژبه کې د لايتناهي، ډېر زيات نامحدود او د بې بريده او بې سرحده مانا ورکوي. د لايتناهي مانا د شومره والي له پلوه هم کېدی شي او له مکاني پلوه هم او دغه راز د شکل او ماهيت له پلوه هم ټاکلی بريد نه لري. هغه نا متناهي تر متناهي لوړه ګڼله، څرنګه چې (انکسيماندروس او مليوس) نا متناهي تر متناهي لوړه ګڼله، نو ځکه خو د ارسطو تر نيوکې او کره کتنې لاندې راغلل. څرنګه چې د نوې افلاطوني او مسيحيت تر فلسفې وړاندې په تېره بيا لرغونو فلسفيانو نامتناهي تر متناهي وروستی ګڼله، نو خدای يې د نامتناهي په اندول متناهي انګېره دا پوښتنه مطرح کېدله چې متناهي خدای موجود دی؟ څرګنده ده چې کولای شي د هر شي لاربنوونه وکړي او دا خبره هم څرګنده ده چې په خپله (اناکسيماندروس) (نامتناهي) چې په پرله پسې توګه نوې نوې نړۍ زېږوي او بېرته خپله بېه خپلوي، خدايي موجود ګڼلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکسیمنس

تر میلاد (۵۸۵ - ۵۲۸) کاله وړاندې

(اناکسیمنس) تر میلاد(۵۷۰ - ۵۲۲) کلونه وړاندې د ملطیې ښار دریم استوګن فیلسوف و. (اناکسیمنس) هم د (اناکسیماندروس) په شان د نړۍ د پیدا ایښت لومړنی عنصر د یو نامحدود او یو ازیني علت زېږنده ګڼي، خو برعکس هغه په دې نظر و چې دا یو مشخص او ټاکلی علت دی، نه نا مشخص او نا ټاکلی. دی (هوا) د نړۍ د پیدا ایښت د لومړني عنصر په توګه مطرح کوي.

په پاخه باور چې (اناکسیمنس) به د اوبو په باب د (تالس) پر نظریاتو پوهېده، خو دا چې اوبه څرنګه پیدا شوي دي؟ (اناکسیمنس) اوبه د هوا غلیظ شوی شکل ګاڼه. البته اوس هم موږ چې کله ګورو باران اوري، اوبه له هوا څخه لاندې تویېږي، دا فیلسوف په دې نظر و چې که چېرې اوبه ډېرې غلیظې شي، نو پر خاورې به بدلې شي، کېدی شي په دې برخه کې دده پاملرنه هغې خاورې راجلب کړې وې، چې د یخ تر ویلي کېدو وروسته د ځمکې پر مخ را څرګنده شوې وي. له بلې خوا هغه په دې نظر و چې د هوا

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نرۍ کېدو سره اور رامنځته شوی دی. په دې ډول د (اناکسيمنس) په نظر خاوره، اوبه او اور له هوا څخه رامنځته شوي دي.
په هغه پړاو کې چې په لرغوني يونان کې فلسفي تفکر د باور وړ و، نو د منطقي تفکر پر وړاندې ټول دوديز باورونه او يا باوري سرچينې لړزېدلې او خپل باور يې له لاسه ورکاوه. ددې بهير شعار دا و چې: ((تر هغه پورې هېڅ مطلب سم نه دی چې (زه) ونه کړای شم هغه خپل ځان ته په غوڅو دلايلو توجيه کړم او (زما) تفکر پر دې بريالی نه شي چې د هغه په باب خپل ځان ته قناعت ورکړم.)) دا روحيه له بشر پوهنې، جغرافيې او تاريخ څخه نيولې تر طبي کتابونو پورې پر ټولو (ايونيايي) ليکنو واکمنه وه. په دې ټولو کتابونو کې نيوکه (د لومړي مفرد شخص له ضمير) يانې (زه) له لارې ترسره کېږي. د ساري په توګه د بشر پوهنې او جغرافيا لومړنی رامنځته کوونکی (هکاتنوس) د (انسانپوهنې) په نامه خپل کتاب داسې پيلوي.
((د ملطيې اوسېدونکی (هکاتنوس) داسې وايي: هر هغه مطلب چې زما په نظر يې له حقيقت سره سمون درلود، هغه مې ليکلی دی، ځکه چې د يونانيانو خبرې رنګارنګ او زما په نظر له دروغو ډکې دي.))
ځکه نو په لرغوني يونان کې د فلسفې د پيدا ينښت په پيل په تېره بيا په ملطيه ښوونځي کې فلسفي تفکر د (زه) د ظهور لپاره يوه لاره وه. البته په دې شرط لکه څنګه چې ورته نغوته وشوه دا (زه) وکولای شي په غوڅو او څرګندو دلايلو خپلې ادعاوې توجيه کړي او د هغو لپاره بېرته حساب ورکړي. سربېره پر دې بايد دا توجيهات او دفاعيې له (زه) څخه بهر سرچينې ته لاړې نه شي. بلکې په خپله د (زه) پر سرچينو ولاړې وي او ان که چېرې تأکل شوې وي له (زه) څخه د باندې پر بهرنيو سرچينو ولاړې وي، بايد د هغو سرچينو باور او ارزښت مخکې تر مخکې په خپله د (زه) له لارې تائيد شوي وي.
داسې ښکاري چې ان نن ورځ هم دا ډول وي، يانې دا چې د هر انسان (زه) او يا هم د يوې ټولنې زه زه (موږ موږ) ددې لپاره چې د څرګندېدو وړتيا پيدا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي او د کړنې یا فعلیت پړاو ته ورسېږي، له دې پرته بله هېڅ چاره نه لري
چې پر فلسفې لاس پورې کړي او دا ځکه چې:
د دیني تفکر په تګلاره کې ((نقل)) پر ((عقل)) واکمنېږي او (زه زه) نو بیا
د دیني بنسټګرانو پر وړاندې سر نه شي پورته کولای. ((عقل)) بیا د دیني
ارزښتونو، اعتقاداتو او احکامو پر وړاندې (د یوې توجیه کوونکي
وسیلې) کچې ته راټیټېږي او د ازادانه بیان ورتیا له لاسه ورکوي.
په (اناکسیمنسي) فلسفه کې د پاملرنې وړ بل ټکی هغه ورتوالی یا تشابه
ده چې د (هوا) او (خدای) تر منځ موجوده ده. (اناکسیمنس) وایي: ((هوا))
خدای دی. دی د ټولو موجوداتو د شتوالي علت په نامحدودې هوا پورې
تړي، هغه د خدایانو له شتوالي انکار نه کوي او نه د هغو په باب غلی پاتې
کېږي، دې سره سره هغه باور نه درلود چې (هوا) دې خدایانو جوړه کړې
وي، بلکې خدایان خپله له هوا څخه منځته راغلي دي.
پر لرغوني یونان کې مطرحو خدایانو د یوه واکمن په توګه یو خدای درلود،
چې په دیني اصطلاح یې هغه د ((زنوس)) په نامه یاداوه.
د دوی دا واکمن خدای د (اناکسیمنس) په نظر همغه ((هوا)) وه. د
(اناکسیمنس) په نظر ځمکه مسطح بڼه لري، د هوا د انقباض په نتیجه کې
رامنځته شوې او خپله ځمکه پر هوا سوره ده، پر هغې یې ډده لګولې ده. په
خپله هوا بیا یو ټاکلی امر او د هویت څښتنه ګڼي، شاید (اناکسیمنس) په
دې باب چې هوا د ځمکې او اسمان ساتندویه ده، د انسان د تنفسي
وضعیت تر اغېزې لاندې راغلی وي، یانې لکه چې نفس (دم یا بیا دم) بدن
په بشپړ ډول احاطه کړی او د هغه د خوندیتابه او ساتنې سبب ګرځي، هوا
هم نړۍ په بشپړ ډول احاطه کړې او د هغې د خوندیتابه او ساتنې سبب
ګرځېدلې ده، ځکه نو دده په نظر له هوا پرته بل څه نه شي کولای د
موجوداتو د پیدایښت او ژوند عامل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په يوناني افکارو کې بدلون

موږ په تېرو بحثونو کې د بېته متوجه شو چې (تالس، اناکسيماندروس او اناکسيمنس) وايي: چې ټول شيان له يوې لومړنۍ مادې څخه منځته راغلي دي، خو د مسالې اصلي زړی په دې کې دی چې دې لومړنۍ مادې ځرنګه په ناڅاپي ډول بدلون کړی او پر يوه بل شي بدله شوې ده؟

ددې مهمې مسالې په باب غوارو ددې دورې د مهمو او نامتو فلسفيانو: (پارمنديس، هراکلتيوس، امپکلس، اناکساګوراس او دموکراتيوس) نظريات وڅېړو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پارمنیدس

تر میلاد (۵۴۰-۴۸۰) کاله وړاندې

پارمندیس د (النایي) ډېر نامتو فیلسوف و، چې تر (۵۴۰-۴۸۰) کلونه وړاندې یې د ژوند زمانه ده.

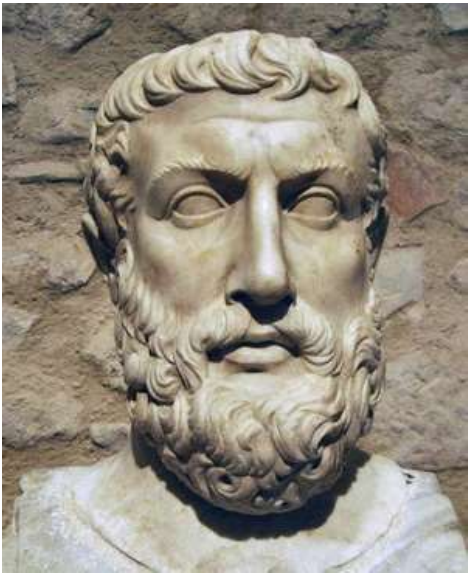

ده د مادې د تغیر او بدلون مسالې ته پام وکړ او لومړنی سړی دی چې د میتا فزیک په باب یې بحث کړی دی. ده خپل (میتا فزیک) د خپل اثر پر بنسټ اعیار کړی. دا اثر (د طبیعت په باب) نومېږي. څه شی چې د هستۍ یا ژوند په باب دده مخې ته راغلي، هغه یې په شهودي ډول شرح کړي دي. دی په دې نظر و ؛ څه شی چې په نړۍ کې شته هغو همېشه وجود درلود. پارمندیس د (النا) ښار اوسېدونکی و، دا ښار د ایټالیا په (سویل) کې واقع و، چې هغه وخت د (یونان) له مستعمرو څخه ګڼل کېده. (پارمندیس) او نورو نامتو (النایي) فلسفیان چې دی یې بیا تر ټولو مشهور وو، په دې نظر وو چې هېڅ شی نه شي کولای له هېڅ څخه رامنځته شوی وي او هغه څه چې شته هغه هم نه شي کېدلای پر هېڅ بدل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پارمنديس) يوازې پر دې هم بسنه ونه کړه، د طبيعت په باب يې خپلې پلټنې ته دوام ورکړ او په پای کې دې پايلې ته ورسېد چې (شی، وجود او يا هستي) تلپاتې څيز دی، په هغو کې تغير او اوښتون ته لاره نه شته.
همدارنګه د هستۍ لپاره نيستي نه شته، يانې په دې مانا چې واقعي بدلون شونی نه دی او هېڅ شی نه شي کولای، له خپل ځانه پرته پر بل شي تبديل شي. هغه په خپل دې فکر سره له هستۍ څخه د وخت يا زمان عنصر حذف کړ او دا د (پارمنديس) د ميتافزيک له اساسي شکلونو څخه ګڼل کېږي.
البته (پارمنديس) ته دا خبره څرګنده وه چې طبيعت همېشه له يو لړ بدلونونو سره لاس و ګرېوان دی. هغه پر دې پوهېده چې په خپلو حواسو دا بدلونونه توضيح کړي، خو نه يې شول کولای، کوم څه چې هغه ته حکم کوي، هغه سره منسجم کړي. په هر ډول دا خبره څرګنده ده، که تاکل شوې وای هغه د (حس) او (عقل) له جملې څخه يو غوره کړي نو (عقل) به يې غوره کاوه.

يوه مشهوره مقوله ده چې: ((هغه څه منم چې وينم يې)) خو (پارمنديس) ان تر هغه وروسته چې يو شی به يې په سترګو ليده، بيا يې هم نه مانه، هغه په دې نظر و چې حواس موږ ته د دې نړۍ سم انځور نه کاږي او دا تصوير له هغه څه سره چې عقل يې حکم کوي، سمون نه خوري.

(پارمنديس) (د طبيعت په باب) په يوه منظومه کې په شاعرانه ژبه داسې ويلي دي:

((دا هېڅکله مه منه کوم څه چې نه شته، هغه شته

ژور فکر دې له دې فکر څخه لرې لره))

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (پارمندیس) موخه داده ، هغه څه چې ثابت وجود لري، تغیر نه کوي، د پېژندنې او کشف وړ دي، دا هستي ده او هر هغه څه شی چې بدلون مومي او د تغیر وړ دي، څرنګه چې حقیقي وجود نه لري، نو ځکه نشتوالی دی او (هستي) یا شتوالي نه لري.

د (پارمندیس) په فلسفه کې له هستۍ یا شتوالي څخه د زمان حذف پر دې بنسټ و چې هغه زمان هم د مکان او حرکت په شان د هستۍ ظاهري بڼې ګڼلې، نه دا چې د هستۍ له حقیقت او ماهیت څخه یې ریښه اخیستې وي، هغه زمان د وهم، حواسو او سرسري ذهنونو زېږنده ګاڼه او په پایله کې هغه ته په کومه اساسي مانا قایل نه و ، نو ځکه خو یې له همدې کبله د هستۍ ژوره پېژندنه د زمان او حرکت له تېرو بستنې (سرابه) لرې ګڼله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هراکلیت

تر میلاد (۵۴۰-۴۸۰) کاله وړاندې

(نه شو کولای په یوه رود کې دوه ځله ولامبو)

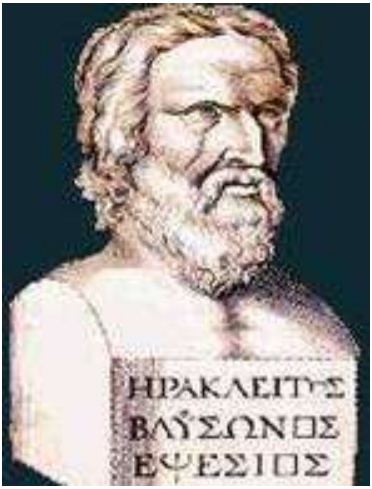

هراکلیت د (پارمندیس) همعصره و، هغه د کوچنۍ اسیا، د اوسنۍ ترکیې د (افه سوس) ښار او سېدونکی ګڼل کېده، (افه سوس) د لرغوني یونان دویم لوی ښار و، چې مکیوس (ملطیه) ته نږدې ودان و. (هراکلیت، هراکلتیوس یا هرقلیتوس) تر سقراط وړاندې ډېر نامتو فیلسوف دی، چې د لوید یځ ډېرو لویو فلسفیانو د هغه فلسفې ته پاملرنه کوله، چې له هغې جملې څخه کولای شو، د (افلاتون، هېګل، نېچه او هایدګر) نومونه د بېلګې په توګه یاد کړو.

تر میلاده نیمه پېړۍ وړاندې بیا تر اوسه پورې چې دوه زره څو سوه کاله تېرېږي علم او فلسفه لا هم د هراکلیت د نظریاتو تر اغېز لاندې دي. په داسې حال کې چې هغه خپله د ختیځ د خوځنده او تلپاتې فلسفې تر اغېز لاندې و. (سقراط) به ویل: ((د یوه هوښیار انسان یو ژور لید په کار دی چې د هغه په جملو پوه شي.)) (هیګل) هراکلیت یو ژور روښنفکر ګاڼه چې د فلسفې د علم د کوچنیوالي د ودې او د بشپړتیا د پیل سبب شو. (نېچه) لیکي: ((د هراکلیت اثار او نظریات به هېڅکله زاړه نه شي)). د بشر د تفکر

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بهیر د مورخانو په نظر (افلاتون، هېګل، مارکس، نېچه) او نور فلسفیان د (هراکلیت) د نظریاتو تر اغېز لاندې وو.
سره له دې چې د هراکلیت د تضاد قانون پر خپلو نورو همهالو خپل مهم اغېز پرېښود خو د هغه نظر وروسته بیا د ناسم پوهاوي سبب او په غلط ډول تفسیر شو. (داروینیستانو) هڅه وکړه د اضدادو د مبارزې پر تیورۍ ډډه ولګوي، هغه زده کړي او د خپلو نظریاتو تیوریک بنسټ یې کړي، له هغې جملې څخه د بقا د تنازغ او تکامل تیوري ترلاسه کړي. (هراکلیت) په خپله هم د خپلو هممهالو روښنفکرانو لکه (سکریت، فیثاغورث، هومر او هزوید) د نظریاتو پر وړاندې د نیوکو په یوه نا ډیموکراتیک دریځ کې پاتې شو.
(هراکلتیوس) د میلتوسي (ملطیې) له دریو غټو فلسفیانو څخه لوی توپیر درلود ، هغه د دریو مخکینیو فلسفیانو چې د طبیعت د لومړنۍ مادې په لټه کې وو ، د هغوی پر خلاف خپله پاملرنه د طبیعت د متوازن بدلون او د دغه بدلون د څرنګوالي په باب راټوله کړه، ځکه نو شاید وویلای شو چې هراکلیت تر (پارمندیس) زیات پر حواسو ډډه لګوله.
د هراکلیت د فلسفې د کتورینو دوه خواوې درلودې:
لومړی هراکلیت په دې نظر و چې: ((هر څه په حرکت کې دي)) هر څه د تېرېدو په حال کې دي او هېڅ څیز ثابت نه دی. ځکه نو موږ نه شو کولای په یوه سیند کې دوه ځله ګامونه پورته کړو. ځکه چې هر ځل په دې سیند کې ګام واخلو، زموږ له پښو څخه اوبه تېرېږي او موږ به هم هر خل بدلون کړی وي، د نړۍ دا تغیر او بدلون کولای شو د (هراکلتیوس) د وکتورینو لومړۍ خوا وګڼو.
د هغه د دوکتورینو دویم اړخ په نړۍ کې د اضدادو ترمنځ له کشمکش څخه عبارت دی، هراکلیت په دې نظر و چې نړۍ تل د اضدادو محل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هراکلیت په نظر نړۍ نه خدای او نه هم انسان پنځولې ده. بلکې تضاد او د اضدادو مبارزه د هغې د تحول، تغیر، ژوند او حرکت سبب ګرځي. که چېرې هېڅکله ناروغ نه شو، نو هېڅکله به درک نه کړو چې روغتیا یا سلامتي څه شی دی. که چېرې هېڅکله وږي نه شو، نو د مړښت په خوند به هېڅکله پوه نه شو، کله چې جګړه نه وي نو د سولې پر ارزښت نه پوهېږو او که چېرې ژمی نه وي، نو پسرلی به هم دا پرتم ونه لري.

هراکلیت په دې نظر و چې ښه او بد دواړه په ژوند کې خپل خپل ځای لري او یو د بل ترڅنګ د اضدادو له وجود پرته دا نړۍ پایته رسي، هغه د یو فرد مرګ د بل فرد له ژوند سره تړلی بولي، بدي او نیکي یو شی ګڼي او وایي چې یوازې زموږ په نظر توپیر لري، خوښي او غم هم یو د بل لازم او ملزوم ګڼي.

هراکلیت په دې باور و چې که چېرې ((خدای همغه شپه او ورځ، اوړی او ژمی، جګړه او سوله، لوږه او مړښت وي)) په ډاډ سره د هغه خدای اساطیري خدای نه دی. دده په نظر خدای او خدایي هغه شی دی چې ټوله نړۍ رانغاړي، یانې خدای دده په نظر هغه طبیعت دی چې په پرله پسې ډول بدلون کوي او د اضدادو یوه مجموعه ده.

هراکلیت زیاتره د (خدای) د کلمې پر ځای له ((لوګوس)) یوناني کلمې څخه چې د عقل مانا ورکوي، ګټه پورته کړې ده. هغه په دې نظر و چې که چېرې موږ انسانان تل په یوه ډول فکر ونه کړو او زموږ پوهه هم په یو ډول نه وي، باید یو ډول (نړیواله پوهه) موجوده وي چې د طبیعت د ټولو پېښو لارښوونه کوي چې دا ((نړیواله پوهه)) یا (نړیوال قانون) په ټولو کې یو ډول دی او انسانان باید هغه تعقیب کړي. دې سره سره هغه په دې نظر و چې اکثره خلک په ژوند کې له خپل شخصي او فردي عقل څخه ګټه پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. له همدې کبله هغه د ادم زامنو ته زيات ارزښت نه ورکاوه او د هغوی نظريات يې ماشومانه ګڼل.
په دې ډول نو هراکليت د طبيعت په ټولو اضدادو او بدلونونو کې يو ډول يووالی او ژوند ليده او هغه څه چې د دې تغيراتو او بدلونونو زمينه يې برابروله، هغه يې د (خدای) يا ((لوګوس) په نامه ياداوه.
له بل پلوه د هراکليت فلسفه تاريخي اصالت لري او هغه دا چې د تاريخ د قضاوت اخلاقي اړخ ته قايل دی. په بله وينا په دې تله چې ((څه چې واقعي دي هغه حقيقي دي)) يانې دا چې ويلای شو، ((کوم څه چې واقعي دي، هغه اخلاقي دي)).
لکه څنګه چې هراکليت يې څرګندوي د جنګ نتيجه تل عادلانه وي، لکه څرنګه چې هراکليت پر دايمي بدلونونو باور لري، له دې ستونزې سره مخامخېږي چې د عدالت معيار او تلنه هم د تغير او بدلون په حالت کې دي. هراکليت دا ستونزه د ارزښت پالنې په نسبت د اضدادو په يووالي حلوي:
((ژوند او مرګ، ويښه او خوب، ځواني او زړښت دا ټول سره يو دي، ځکه چې يو پر بل بدلېږي او بيا دويم بېرته پر لومړني. هغه چې له خپل ځان سره پر دښمنۍ اخته دی، د خپل ځان لپاره ملتزم کېږي. اضداد يو بل سره پيوستون لري، تر ټولو ښه همغږي د ناسم جوړښت پايله ده او هر څه د دښمنۍ له لارې پيدا او پالل کېږي، هغه لاره چې پورته ځي، همغه لاره ده چې کښته راځي... مستقيمه لاره همغه کږه لاره ده او له هغې سره تړلې ده.
د خدايانو پر وړاندې هر شی ښکلی او حق دی، خو د ادم زامن ځينې شيان حق او ځينې ناحق ګڼي. ښه او بد دواړه يو دي)).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ځينو اړخونو له پلوه د (هراکليت) او (پارمنديس) ليدلوري يو د بل پر واندې ودرېدلي دي. يوه پر (عقل) لاس پورې کړی او دويم پر (حس). (عقل) پارمنديس ته حکم کاوه چې هېڅ شی بدلون نه مومي او تغير نه خوري، خو (حس) بيا هراکليت ته حکم کاوه او د طبيعت دايمي تغير يې تائيداوه ، کوم يو حق په جانب و ، (هراکليت) يا (پارمنديس)؟ پر عقل بايد باور وشي که پر حس ډډه ولګول شي او باور پرې وشي؟

ددې دواړو فلسفيانو د دوو مسلو وړاندوېنه کړې ده:

پارمنديس باور درلود چې:

الف- هېڅ شی بدلون نه مومي.

ب- حس کېدی شي له سړي څخه لاره ورکه کړي.

او په مقابل کې يې هراکلتيوس په دې نظر و چې:

الف- هر شی بدلون مومي (هر شی په حرکت کې دی)

ب- کولای شو پر حس باور وکړو.

دا شونې نه ده چې د نورو لويو فلسفيانو تر منځ داسې لوی تضاد پيدا کړو. خو له دوی څخه يو حق په جانب و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

امپدکلس

تر میلاد (۴۹۴-۴۳۴) کاله وړاندې

امپدکلس چې تر میلاد (۴۹۴-۴۳۴) کلونه وړاندې یې ژوند کاوه، په پای کې پر دې بریالی شو چې له تیارې څخه دراوتو لاره پیدا کړي او فلسفه له دې سرګردانۍ څخه وژغوري، هغه په دې نظر و چې (پارمندیس) او (هراکلتیوس) هر یو د خپلو دې دوو نظرونو له جملې یوه کې په حقه و او په بل کې یې اشتباه کړې وه.

په دې ټکي کې له نورو فلسفیانو سره د (امپدکلس) د نظر اختلاف مهم و، هغوی د یوې لومړۍ مادې پر شتوالي باور درلود، په داسې حال کې چې (امپدکلس) په دې نظر و چې که چېرې یوازې یوې لومړنۍ مادې شتوالی لرلای، هېڅکله نه شو کېدی کوم څه چې عقل وایي او کوم څه چې حس یې وایي، د دواړو تر منځ اړیکه ټینګه کړو.

(امپدکلس) په دې نظر و چې په طبیعت کې څلور لومړني عناصر (منشا) شته چې دا څلور عناصر له خاورې، هوا، اور او اوبو څخه عبارت دي.

د هغه په نظر په طبیعت کې ټول رامنځته شوي بدلونونه د دغو څلورو عناصرو له یو خای کېدو او بېرته له یو بله له جلا کېدو څخه رامنځته شوي او یوازې د هغو د ترکیب کچه یو بل سره توپیر لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه ویل دا خبره سمه نه ده چې وو ایو: ((ټول شیان)) تغیر کوي. ځکه چې په اصل کې هېڅ شی تغیر نه کوي، څه شی چې پېښېږي، په اصل کې یو بل سره د دغو څلورو عناصرو پیوستون او بېلتون دی.
(امپدکلس) په دې نظر و چې په طبیعت کې باید دوه ځواکونه موجود وي. هغه دا دوه ځواکونه د (مینې) او (کینې) په نامه یادول، هغه څه چې د عناصرو د شلېدلو سبب ګرځېده هغه کینه وه، ځکه نو د مادې د ځواک تر منځ توپیر ته قایل و.
(امپدکلس) وایي بدن د روح زندان دی او دا په دې خاطر دی چې ده ګناه کړې ده، خو کومه ګناه چې دی یې یادوي د سامي مذهبونو له لومړنۍ ګناه څخه توپیر لري، هغه په دې نظر دی، له هغه وخته چې انسان د نورو حیواناتو پر وژنه لاس پورې کړی او خپله ګېډه یې د نورو حیواناتو لپاره هدیره کړې ده، پر ګناه یې لاس پورې کړی دی او له ګناه څخه د خلاصون لاره له تناسخ پرته بل څه نه دي، یانې باید تر هغه پورې دا ګناه کاره روح پر بېلابېلو جسمونو کې کښته پورته شي او ورنځېږي چې په پای کې په تذکیه پاک شي او ارامۍ ته ورسېږي)).
د (امپدکلس) په فلسفه کې د نفس (ارفه یي) نظریه او (ایونیایي) طبیعي فلسفه دواړه یو بل کې سره ننوتي او دا اغېښلتیا ددې ښکارندوي کوي چې د نړۍ په باب مختلف لیدلوري څنګه پر دې بریالي شوي چې د یوه واحد شخص په ذهن کې یو بل سره بشپړ کړي، ددې دوو لیدلوریو انځور د عناصرو په دوړو کې پټ دی، په داسې حال کې چې هوا او اوبه، خاوره او اور ټول له دوی څخه بېزاره دي او هغه د یو بل لوري ته ځغلوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکساګوراس

تر میلاد (۵۰۰- ۴۲۸) کاله وړاندې

(لمری یوه اورینه ډبره ده)

(اناکساګوراس) داسې یو فیلسوف دی چې نه یې شو کولای و مني چې وجود له یوې لومړنۍ مادې څخه جوړ دی، هغه د (ام پډکلس) نظر هم نه مانه او نه یې شو منلای چې خاوره، هوا، اور او اوبه دې پر وینه، هډوکي، پوټکی یا وېښتانو تبدیل شوي دي.

(اناکساګوراس) له یو بل پلوه هم د پاملرنې وړ دی؛ هغه لومړنی (اتني) فیلسوف دی چې د ژوند په باب یې ډېر معلومات ترلاسه شوي دي، په (کوچنۍ اسیا) کې زېږېدلی، په (څلوېښت کلنۍ) کې یې (اتن) ته کډه کړې، خو د بې دینۍ په تور محاکمه شو او له اتن څخه یې تبعید کړ، ځکه هغه ادعا کوله چې لمر خدای نه دی، بلکې د اور یوه ډبره ده چې د (پلویونس) تر ټاپو څخه لویه ده.

(اناکسا ګوراس) په دې نظر و چې په طبیعت کې ټول شیان د وړو وړو ذرو له یو ځای کېدو څخه رامنځته شوي، دا کوچنۍ ذرې په سترګو نه لیدل کېږي، هر شی کېدلای شي پر ډېرو کوچنیو برخو ووېشل شي، خو د دوی تر ټولو ډېره ډېره کوچنۍ ذره به بیا هم د همغوی خپلې ځانګړې ولري.

زموږ بدن هم دا ځانګړتیاوې لري، زموږ د پوټکي د سلولونو په زړي یا هسته کې یوازې په پوټکي پورې تړلې معلومات نه دي راټول شوي، بلکې د سترګو، رنګ، وېښتانو د ګوتو شمېر او ان د هغوی په شکلونو پورې اړوند معلومات راټول شوي دي. زموږ د بدن په سلولونو کې زموږ د ژوندني جوړښت په باب ټول اطلاعات خوندي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه نو په هر سلول کې (هر شی په هر شي کې) موجود دی، هره برخه د جوړو شویو برخو د ټولګې یوه برخه ده چې د دې هره برخه بیا د هغې ټوله ټولګه په خپل وجود کې رانغاړي.
(ناکساګوراس) دا کوچنۍ ذرې چې د ټول (کل) یو (جز) ګڼل کېږي، د (بذر) یا (تخم) په نامه یادوي، لکه څنګه چې مخکې یادونه وشوه امپډکلس (مینه) د موادو د پیوستون ځواک ګاڼه. (اناکساګوراس) هم پر یو ډول ځواک باور درلود او دا ځواک یې د انسانانو، حیواناتو، ګلونو او ونو د رامنځته کېدو عامل ګاڼه. ده دا ځواک د (روح) په نامه یاداوه.

هغه ستور پېژندنې ته زیاته پاملرنه کوله، هغه په دې نظر و چې ټول اسماني څیزونه له همغې مادې څخه جوړ شوي چې ځمکه له هغې څخه جوړه شوې ده. دی هغه وخت پر دې خبره باوري شو چې یوه اسماني ډبره یې وخېږله، د همدې دلیل له مخې (اناکساګورس) په دې باور و چې په نورو کرو کې هم د انسان د ژوند تصور کېدلای شي.

(اناکساګوراس) چې څه موده یې په (اتن) کې ژوند کاوه، په دې جرم چې لمر یې یوه اورینه ډبره ګڼله، له اتن څخه تبعید کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دموکرتیوس

تر میلاد (۴۴۰-۳۷۰) کاله وړاندې

د فلسفي تفکر لومړنۍ بڼې د لرغونې دورې پر مهال د غلامۍ په دوره کې ځرګندې شوې. لرغونې فلسفه ځرګندې نښې نښانې لرې، چې وروسته د

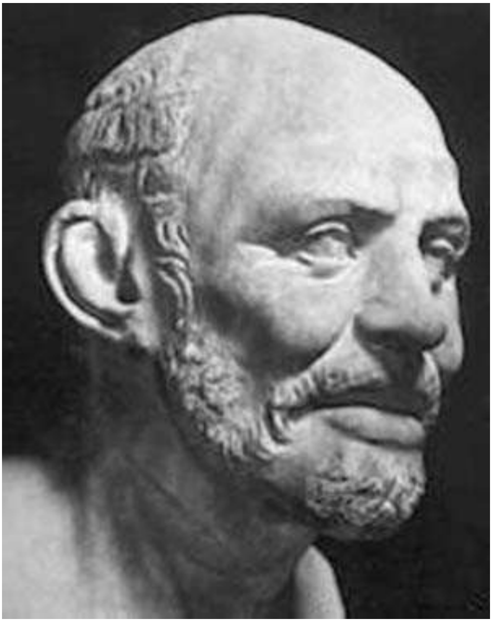

لویدیځ په نوې فلسفه کې په ځرګند ډول ښکاره کېږي، ددې دورې د فلسفیانو له جملې څخه چې پر نوې فلسفه یې ځرګند اغېز درلود کولای شو، (افلاتون، ارسطو، سقراط او دموکریت) ته نغوته وکړو، د (ماتیریالیزم) لومړنۍ نښې نښانې، د لرغوني یونان د ستر فیلسوف (دموکریت) د عقایدو په سیستم کې لیدل کېږي، یا یې دا سستم لومړنۍ بېلګه ګڼل کېږي، په لرغونې دوره کې فلسفې پر علم ډېره لګوله، پخه نه وه، ځکه تر کومې کچې چې ټولنې وده کړې وه او د هغه پړاو پر لومړنۍ او سرسري پېژندنې یې ډېره لګوله، فلسفې پر همغې ډېره لګوله، ځکه یې نه شو کولای علمي بڼه خپله کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني يونان په فلسفه کې مورږ د (ماترياليزم) او (ايډياليزم) او (دموکريت) او (افلاتون) د نظرياتو تر منځ د جګړې شاهدان يو، ياني د هغو تر منځ ټکر وينو.
د موکريتوس يا دموکريت، ديموقراطيس (Democrius) تر ميلاد (۴۴۰-۳۷۰) کاله وړاندې ژوند کاوه، له کومه ځايه چې ده د خوشالۍ پر ارزښت ډېر ټينګار کاوه، په (خندان فيسوف) مشهور و او د (ابدرا) بندر اوسېدونکی و.
د موکراتيوس (دموکريت) د داسې يو فلسفي نظام بنسټ کېښود چې د طبيعي نړۍ د مادي بيان ښکاردندويي کوي، په دې برخه کې دی له خپل ښوونکي (ليوسيوس) څخه اغېزمن شوی و.
(دموکرتيوس) د خپل پلار تر مرګ وروسته د پوهې د حاصلولو لپاره ګڼ شمېر سفرونه پيل کړل او د خپل ميراث ډېره برخه يې پر خپلو سفرونو ولګوله، ويل کېږي چې هغه د مصر، ايتوپي (حبشې) اريانا او هند ليدنه وکړه. کله چې (دموکرتيوس) خپل پلرني ټاټوبي (ابدرا) ته بېرته ستون شو، نه ورته د خپل پلار له ميراثه څه پاتې و او نه يې د ژوند لپاره د خوراک څه لرل. په دې ډول يې ورور (دا موسيس) له هغه سره مرسته وکړه او ده بيا خپل پاتې عمر د طبيعت په باب ازموينو ته وقف کړ، له طبيعي پديدو سره د هغه اشنايي او د اوبو په باب د هغه وړاندوينې د (دموکرتيوس) د شهرت عوامل شول، هغه له خپلو دې ځواکونو څخه په دې باب چې راتلونکی د وړاندوينې وړ دی، د خلکو د باوري کولو لپاره ګټه پورته کړه، (دموکرتيوس) په داسې حال کې چې سلکلنۍ ته رسېدلی و، وفات شو.
(دموکرتيوس) د اوسمهال له الکترونيکي او ډيجټلي شان و شوکت څخه خبرتيا نه لرله، عقل او فکر د هغه يوازيني وسايل وو. عقل هغه ته د بل انتخاب اجازه نه ورکوله، که دا ومنو چې هېڅ شی نه شي کولای پر بل شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدل شي، هېڅ شی له هېڅ شي څخه نه رامنځته کېږي او هېڅ شی له منځه نه ځي، هغه وخت نو باید طبیعت له ډېرو وړو ذرو څخه جوړ شوی وي، چې یوه له بلې سره وصل او یوه له بلې جلا شي.
(دموکرتیوس) په طبیعي بدلونونو کې د (ځواک) پر کوم ډول یا (روح) پر شتوالي باور نه درلود، د هغه په نظر څه شی چې ممکن وو، اتومونه وو او تشه فضا وه. څرنګه چې (دموکرتیوس) یوازې (مادې) ته پاملرنه کوله، نو ځکه یې هغه ماده پال باله. هغه په دې نظر و چې د اتومونو حرکت د یوې ځانګړې ارادې تر واک لاندې نه دی، خو دا ټکی په دې مانا نه دی چې دهغو حرکت یوازې اتفاقي دی، دی په دې نظر و چې د هرې پېښې لپاره یو طبیعي دلیل موجود وي او دا دلیل په شیانو کې نغښتی وي.
(دموکرتیوس) په دې نظر و چې ان د نړۍ په اړه زموږ احساس د نه تجزیه کېدونکو ذرو پر بنسټ د توجیه وړ دی، که کوم څه احساسوو په تشه فضاء کې د اتومونو د حرکت له امله دي، که چېرې موږ کولای شو سپوږمۍ وګورو له دې امله دي چې د سپوږمۍ اتومونه زموږ پر سترګو لګي.
(دموکرتیوس) له (اتوم) سره د (ادراک) د اړیکي په باب په دې نظر و چې د انسان روح له یو ډول ګردو او رڼو اتومونو څخه جوړ شوی دی، کله چې یو څوک مړ کېږي، د هغه د روح اتومونه د هغه د بدن له هرې برخې څخه وځي او بیا بل روح رامنځته کوي، چې نوي جسم پورې اړه پیدا کوي.
دا نظر په دې مانا دی چې د انسان روح هېڅکله نه مري، تر اوسه هم په یوویشتمه پېړۍ کې یو زیات شمېر خلک د (دموکرتیوس) په شان نظر لري، چې د انسان روح د هغه له مغز سره اړیکي لري، کله چې انسان له منځه لاړ شي، شونې نه ده چې (ادراک) پاتې شي، په دې مانا چې دموکرتیوس په بشر کې تلپاتې او نامادي روح نه مانه. د هغه په نظر د

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان روح له نرۍ مادي، ګردو او رڼو اتومونو څخه جوړ شوی، چې د دې مادي اتومونه د مرګ پر مهال یو له بله جلا او پاشل کېږي.
(دموکرتیوس) د یونان د طبیعتپالې فلسفې پای د نه تجزیه کېدونکو ذرو د نظریې پر وړاندې کولو سره اعلان کړ، هغه له (هراکلتیوس) سره په دې نظریه کې چې هر څه د (حرکت) په حال کې دي، هم نظره و، د هغه په نظر هر څه په تغیر کې وو، اما دموکرتیوس په دې باور و چې څه شی چې په حرکت کې دي، د هغه تر شا یو تل پاتې او نه بدلېدونکی شی واقع دی او دا خبره څرګندېده چې هغه (اتوم) دی. د هغه په نظر تر طبیعت پورته او یا تر طبیعت بهر کوم ځواک وجود نه لري، دموکرتیوس لپاره یوازې هغه وجود د منلو وړ دی چې له اتوم څخه جوړ شوی وي، له همدې کبله هغه په بشپړ ډول د ماتریالیست (ماده پال) فیلسوف په نامه پېژندل کېږي.
د هغه په نظر په طبیعت کې هر څه میکانیکي، جبري او تخلف نه منونکي دي، څرنګه چې هر څه له اټوم څخه رغېدلي او هغه هم یوازې د خپلو ذاتي قوانینو لاره تعقیبوي. نو ځکه د طبیعت د قوانینو په پیدا کولو سره کولای شو په اسانۍ سره د راتلونکي وړاندوینه وکړو، موږ وینو چې د دموکرتیوس د فلسفې زیاته برخه د اتوم په باب ده. (اتوم) په یوناني ژبه کې د (نه تجزیه کېدونکی) مانا ورکوي. (دموکرتیوس) دې پایلې ته رسېدلی و چې نه شو کولای ماده په نامحدود ډول پر وړو وړو ذرو وویشو او تر پرله پسې وېش وروسته به د (اټوم) په نامه نه تجزیه کېدونکې ذرې ته ورسېږو.
د دموکریتوس په نظر اټومونه تلپاتې دي، یانې ازلي او ابدي دي. دلیل هم دا دی چې نه له نشت څخه څه شی پیدا کېږي او نه وجود پر نشت بدلېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دې کبله نو (دموکرتیوس) له (انسانپالو) سره موافق و، خو د هغوی پر خلاف بیا دموکرتیوس خلا، حرکت او تغیر مني، د هغه په نظر اټومونه یو بل سره واټن لري، حرکت کوي او (خلا) یې ترمنځ واټن دی.
هغه په دې نظر و چې شیان له بېلابېلو اټومونو څخه جوړ شوي دي، چې دا اټومونه یو بل سره نښتي دي، که چېرې شی یا جسم تجزیه شي، دا اټومونه به یو ځل بیا یو له بل سره جلا او وپاشل شي. د طبیعت په باب د ارسطو نظریات د دې سبب شول چې د دموکرتیوس د اټوم تیوري نږدې د خلکو له یاده ووځي، ان تر دې چې دوه زره کاله وروسته یو انګلیسي کیمیاپوه (جان ډاسون) یو ځل بیا هغه مطرح کړه.

دموکریت تل په ژوند کې د ښو او ښکلو شیانو هرکلی کاوه، خپلې پنځونې یې بشپړې ګڼلې او زیات شکایت یې نه کاوه، د دموکریت اثار چې به (عتیق) دوران کې یې زیات شهرت درلود، زموږ لاسته نه دي راغلي، یوازې (دېوژن) د هغه د اثارو له جملې څخه د څو اثارو یادونه کړې ده، لکه: د روح سوکالي، د انسان طبیعت، دوزخونه، درې پښته، د همغږۍ ځمکني عوامل، او عددونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوناني افکارو کې تاریخ او

د تاریخ فلسفه

هغه مهال چې یوناني فلسفیانو په طبیعت کې د موجودو طبیعي بدلونونو د توضیح په باب هڅه کوله، ورو ورو د تاریخ لپاره هم پوهه رامنځته شوه. په دې علم کې هڅه کېدله چې د تاریخي پېښو طبیعي دلایل وڅېړل شي.
تر هغه وروسته په جګړه کې ماتې د خدایانو په غچ پورې تړل کېده. د یونان د نامتو مورخانو له جملې څخه کولای شو د (هرودوت) چې تر میلاد (۴۸۴-۴۲۴) کاله وړاندې یې ژوند کاوه او (توسیدید) چې تر میلاد (۴۶۰-۴۰۰) کاله وړاندې یې د ژوند مهال و، نوموړي یاد کړو.
د یونان د لرغوني دورې تاریخ لیکونکی (هرودوت) تر میلاد وړاندې په پنځمه پېړۍ کې ژوند کاوه، د (هرودوت) لیکنې په نهو (۹) کتابونو کې راټولې شوي، له همدې کبله هغه (په نهو کتابونو کې تاریخ) په نامه یې یادوي او د هغه هر یو کتاب د لرغوني یونان له ارباب الانواعو یا خدایانو څخه د یوه په نامه نومول شوی دی. څېړونکي د (هرودوت) د اثارو دا وېش او نومونه په وروستیو پېړیو کې د نورو کارګټې او په دې نظر دي چې د هغه تالیفیاتو په لومړیو کې کوم وېش نه درلود.
له یوناني پوهانو څخه نیولې بیا تر معاصرو مورخینو پورې له هغې جملې څخه (ویل دورانت) او (ارنولد توین بي) پورې ټولو (هرودت) د تاریخ پلار ګڼلی دی.
د (میشیګان) پوهنتون د تاریخ څانګې استاد (هنري. اس. لوکاس) په وینا (هرودوت) په رښتیا سره د دې لقب وړ دی، ځکه چې د شلمې پېړۍ د بشر

(c) ketabton.com: The Digital Library

لپاره ټول اطلاعات لکه د (مادیانو ، پارسیانو ، بابلیانو ، یونانیانو ، ایټالویانو ، فینیقانو او مصریانو) په باب معلومات د هغه د هڅو په برکت ترلاسه شوي دي. که څېرې هرودوت نه وای، نو فرانسوي (شامپلیون) نه شو کولای (هیروګلیف) لیک ولولي، ځکه چې هرودوت د خپلو کتابونو په واسطه د لرغونو ملتونو په باب پاشلي اطلاعات د یادګار په توګه پرې ایښي دي، چې همدا اطلاعات د وروستیو پېړیو د تاریخپوهانو او لرغونپوهانو د څېرنې او په پایله کې د لرغونو پېړیو د ډېرو حقیقتونو د سپړنې سبب شول.

تر (هرودوت) د مخه هم ډېرو تاریخپوهانو ، لکه: (کادموس، هلانیکوس، میتي لین، شارن او هکاته) ژوند کاوه ، (هرودوت) د ځوانۍ پر مهال هیله لرله چې یوه ورځ له هغوی سره له نږدې وګوري، هغو تاریخپوهانو تر ډېره حده د لرغونو ښارونو د بنسټ ایښودلو او د لویو او اشرافو کورنیو د شان و شوکت په باب خبرې کړې دي او په خیالي دلایلو یې د ځینو کسانو نسبت خدایانو او لرغونو اتلانو ته رساوه. (هرودوت) په ځوانۍ کې د هغوی لیکنې لوستلې او د هغوی له خیالي افسانو څخه یې خوند اخیسته، خو یو څه موده وروسته پوه شو چې د هغوی د تاریخ لیکنې دود ډېر سم نه دی او هغوی یې پر افسانه جوړونې او داستان جوړونې تورن کړل.

د (هرودوت) لیکنې لومړنی اثر و چې تر دیني تفکراتو او د جغرافیایي خبرتیاوو په باب د څېړونکو تر څېرنې او قوم پېژندنې پورته لاړ او تر (څېړنې) پورې ورسېد. څېړنه په انساني واقعیتونو کې د دیني او ایماني دودونو په منځ کې شوې ده، له همدې کبله (هرودوت) د (Historiai) کلمه د خپل کتاب د عنوان په توګه غوره کړه. (historiai) په یوناني ژبه کې د حقیقت د موندلو لپاره د څېړنې او پلټنې په مانا ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يادونې وړ ده چې تر (هرودوت) وړاندې يو شمېر ليکوالو چې هغه يې د (ويناپالو) په نومونو يادول، پر دې بسنه کوله، اساطيري استانونه چې خدايي او انسايي ريښې يې درلودې، له حماسي منظومو، نسب ليکنو او د پېښو له شرحو څخه راوکاږي او په نثر يې وليکي، طبيعي خبره ده چې (هرودوت) هم د خپل اندود په انډول د اسانه او روان سبک د تعقيب له پلوه داستان ليکنو او همدارنګه د ژبې د کاروني له پلوه له (ويناپالو) سره نږدې دی. ځکه چې (هيرودوت) اثار په (يوناني) ګړدود ليکلي دي.

خو راځو دېته چې (توسيديد) څه ډول فکر کاوه؟

(توسيديد) د جګړې د (سبب) او (دليل) غټ توپير ته ګوته نيسي، چې تر هغه وروسته د جګړه ييز تاريخ ليکنې لپاره د ډېر اهميت وړ وو. په دې ډول مونږ کولای شو له دې توپيرونو څخه د (عراق) پر وړاندې د (امريکا) د جګړې د توضيح لپاره ګټه پورته کړو. تر ميلاد وړاندې په پنځمه پېړۍ کې هغه بېلا بېل دلايل چې د (سپارتيانو) له خوا وړاندې او د (اتن) پر ضد يې هغوی جګړې ته اړ ايستل، هغه دا وو چې له يوې خوا د دواړو خواوو تر منځ تړونونه سست شول او وشلېدل او له بلې خوا د اتن له لوري يو لوی بريد و. (توسيديد) دا يوازې د جګړې د (سبب) يانې د جګړې د بالواسطه دلايل په توګه شمېري او هغو ته څه خاص ارزښت نه ورکوي. د يونان دا نامتو تاريخپوه ددې جګړې د مخنيوي د عواملو تر بشپړې څېړنې او ارزونې وروسته دې پايلې ته رسېږي چې ددې جګړې دليل دا و چې (سپارتيانو) فکر کاوه له (اتن) سره په داسې يو تړون کې چې هغه تل د پراختيا غوښتنې فکر درلود، د دوی پاتې کېدل، دوی ته په زيان او ضرر پرېوزي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لومړی دلیل و او اصلي دلیل چې البته د هغه په باب ډېرې کمې خبرې شوي دي، زه يې د (اتنیانو) د واک په زیاتېدو کې وینم چې (سپارتیان) یې وترهول او هغوی يې جګړې ته اړ ایستل.

(ژاکلین دورمه یي) په دې نظر و چې د (توسیدید) تاریخ په داسې حال کې چې د (پلوپونزي) جګړې د پېښو تاریخ دی، له ځینو خاصو ځانګړنو برخمن دی چې تاریخ یې تر هغه وخته ساری نه و لیدلی، (توسیدید) ټولې پېښې په ډېر دقت او ځیرتیا سره څېړلي او هغه انګېزې یې هم په پام کې نیولي چې د دې پېښو د پېښېدو سبب شوي دي، تر هغه وروسته بیا پېښه توضیح کوي، د هغه اثر یوه علمي لیکنه ده چې په هغې کې د انساني پوهو ټولې غوتې د غورېدو په حال کې وینو، د هغه په اثر کې نه خرافات، نه د معابدو غیبي اوازونه او نه هم خدایان کوم نقش لري، د (پلوپونزي جګړو تاریخ) د (توسیدید) یو تلپاتې اثر دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

طب

د هغه وخت یونانیانو ان خدایان د ناروغیو د پیدا کېدو مسؤلین ګڼل، ساري، انتقامي او نورې ناروغۍ د خدایانو له لوري تعبیرېدلې او سلامتي هم د هغوی له خوا ډالۍ کېدله په دې شرط چې د قربانۍ په ورکولو سره د هغوی د خوښۍ زمینه برابره شوې وي.

پر همغه مهال چې یوناني فلسفیان په دې لټه کې وو چې په تفکر کې یو نوی تګلوری رامنځته کړي، د روغتیا د ساتنې او د ناروغیو د مخنیوي لپاره طبیعي توضیحات پیدا کړي، د یونان د هغه مهال د طبابت د نوي علم بنسټګر (بقراط) ګڼل شوی دی، هغه (تر میلاد ۴۶۰) کاله وړاندې په (توس) ټاپو کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې.

د (بقراط) د طبابت پر اساس د ناروغیو پر وړاندې د انسان د خوندیتابه تر ټولو ښه ساتندوی په ژوند کې انډول او د روغتیایي اصولو تطبیق دی. روغتیا د انسان لپاره یوه طبیعي اړتیا ده او د ناروغۍ پیدا کېدل له دې کبله دي چې د جسمي او روزنیز اختلال له امله د سړي طبیعت له ګډوډۍ سره مخ شوی دی، د انسان روغتیا په انډول، همغږۍ او په سالم جسم کې د سالم روح په شتوالي کې نغښتې ده.

(بقراط) چې د نوي طب د پوهې د پلار په توګه پېژندل شوی، لومړی شخص و چې طبابت یې له خرافاتو جلا کړ، دی چې په (توس) یوناني ټاپو کې زېږېدلی و، د یوه طبیب زوی و، (بقراط) د خپلو هممهالو هغه نظر چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل به یې: ((ناروغي د غځ اخیستونکو خدایانو په واسطه رامنځته کېږي))، رد کړ او د هغه پر ځای یې اعلان وکړ چې هره ناروغي یو طبیعي علت لري. هغه وویل: ((که چېرې علت یې پیدا کړئ، نو کولای شو د هغې درملنه وکړو)).

(بقراط) به ویل، د یوې ناروغۍ د نښو نښانو په لیدلو او د هغې د شدت په نظر کې نیولو سره، ډاکټر یا طبیب کولای شي یو ځانګړي ناروغ ته د دې ناروغۍ د تګلوري په باب وړاندوینه وکړي. (بقراط) د دغه منطقي فکر پر بنسټ د یوې طبي مدرسې بنسټ کېښود.

بله طبي عقیده چې (بقراط) ومنله، دا وه چې د یوه ناروغ د درملنې لپاره چې له کومې طریقې څخه کار اخیستل کېږي، کېدی شي د بل ناروغ لپاره په ښه توګه کار ونه کړي. هغه اعلان وکړ کوم څه چې د یو تن لپاره غذا ده، کېدی شي د بل لپاره زهر وي.

بقراط همدارنګه نور طبیبان وهڅول چې له ساده درملو لکه یو سالم غذایي رژیم، زیات استراحت او غوره چاپېریال څخه ګټه پورته کړي. هغه به ویل کله چې طبیبان ونه کړای شي، د یوه ناروغ درملنه وکړي، غالباً طبیعت دا کار کوي. د مرګوني ناروغانو لپاره باید د درملنې له ساده طریقو څخه کار وانه خیستل شي، ده وړاندیز وکړ چې پېچلې ناروغۍ، پېچلې درملنه هم غواړي.

د (بقراط) له نورو سپارښتنو څخه یو څه دا هم دي چې نن ورځ د (ښه چلند) په نامه یادېږي، په دې مانا چې ناروغي هغه وخت سختېږي چې ذهن پرېشانه وي او ځینې ناروغان کله چې د طبیب له ښه چلند څخه راضي وي، خپله روغتیا بېرته ترلاسه کوي.

دی په دې نظر و چې طبیبان باید د خپلو ناروغانو خدمتګاران وي او له شرافته ډک چلند معیارونه رعایت کړي، دده په زمانه کې ځینې طبیبان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو ناروغانو د له منځه وړو لپاره هڅول کېدل، ددې امکان و چې يو حاکم يو طبيب ته ووايي چې دده د دښمن د وژنې لپاره هڅه وکړي. بقراط به ويل: طبيب د ناروغ پر وړاندې مسؤل دی.

(بقراط) هغه ژمنليک جوړ کړ چې نن يې پوهان د د ډاکترۍ د ډيپلوم د اخيستلو پر مهال لولي. ددې ژمنليک په يوه برخه کې راغلي دي: ((زه د زړه له تله ژمنه کوم چې خپل ځان د انسانيت خدمت ته وقف کوم، زه به خپله دنده له وجدان او شرافت سره سمه سرته رسوم او د ناروغانو روغتيا به زما لومړنۍ دنده وي.))

موږ به تېرو برخو کې له طبيعتپالې فلسفې سره چې د نړۍ اسطوره يې تصور يې باطل کړ، اشنا شو. څرنګه چې طبيعتپالو فلسفيانو تر (سقراط) وړاندې ژوند کاوه، نو ځکه يې تر (سقراط) وړاندې فلسفيانو، په نومونو هم يادول. که څه هم (دموکرتيوس) تر (سقراط) څو کاله وروسته له نړۍ څخه سترګې پټې کړې، خو د هغه ټول افکار او نظريات تر (سقراط) وړاندې په طبيعتپالې فلسفې پورې تړلي وو. (سقراط) يوازې د مهال له پلوه يو تاريخي پيل نه ګڼل کېږي بلکې د هغه حضور او ان جغرافيايي موقعيت فلسفي څېړنو ته بدلون ورکړ. (سقراط) لومړنی فيلسوف دی چې په (اتن) کې زېږدلی دی او تر ده وروسته د دوو نورو فلسفيانو په شان يې په همدې ښار کې ژوند ، کار او هلې ځلې کړې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوفیستایان

طبیعت پلوي یا طبیعتپالي فلسفیان تر هر څه وړاندې د طبیعي مسایلو څېړونکي ګڼل کېدل، هغوی له همدې کبله د علم په تاریخ کې مهم ځای لري. خو په (اتن) کې بیا چې تر میلاد (۴۵۰) کاله وړاندې د یونان د یو فرهنګي مرکز په توګه څرګند شوی و، په تدریجي ډول ولسواکۍ په دې ښار کې رامنځته شوه. په (اتن) کې د ولسواکۍ لپاره د مخکې تر مخکې فرضیو له جملې څخه یوه هم په دې ډول سیاست کې د ګډون لپاره د خلکو روزنه وه، دا مسئله ان او سمهال هم د تائید وړ ده. چې ولسواکۍ په هغو ټولنو کې کولای شي عملي شي چې خلک هغه وپېژني، له همدې کبله د خبرو هنر د (اتن) د خلکو لپاره تر هر څه زیات اهمیت درلود.

څه وخت وروسته د یونان له مستعمرو څخه ښوونکي او فلسفیان راټول شول هغوی خپل ځانونه سوفیستایان ګڼل، د (سوفیست) کلمې د معرفت او حکمت ښوونکي مانا لرله.

سوفیستایانو په اتن کې خلکو ته د زده کړې له لارې خپل ژوند خړوباوه، ددغې دایرې دورې د فلسفیانو ډلې هم د طبیعتپالو فلسفیانو په شان پر اساطیري باورونو اعتقاد نه درلود، خو له بلې خوا یې فلسفي تفکرات هم مردود ګڼل، د هغوی په نظر ان که د فلسفي مسایلو په باب یې ځواب هم درلود، دې ځواب نه شو کولای د طبیعت او د ژوند د معما د حل لپاره کوم غوڅ دلیل وي، دې فلسفې لیدلوري ته (شکاکیت) وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هر ډول که چېرې پر دې بريالي هم نه شو چې د طبيعت د معما لپاره کوم ځواب پيدا هم نه کړو، پوهېږم چې انسانان يو او بايد دا زده کړو چې د يو بل تر څنګ ژوند وکړو.

دا ليدلوری ددې سبب شو چې سوفيستايان انسان او په ټولنه کې د هغه مقام ته پاملرنه ولري.

تر ميلا (۴۸۷-۴۲۰) کاله وړاندې د (پروتاګوراس) په نامه يو (سوفيستايست) ويلي دي چې: ((انسان د ټولو شيانو مقياس دی)). د هغه په نظر حق او ناحق، ښه او بد بايد د انسان د اړتياوو له مخې وارزول شي، هغه ددې پوښتنې پر وړاندې چې ايا د يونان خدايان مني که نه؟ دا سې ځواب ورکړی دی: ((د خدايانو په باب هېڅ نه پوهېږم چې شته که نه شته... دا سې ډېر شيان شته چې موږ له دې پېژندنې څخه ګرځوي؛ د مسلې پېچلتيا او زموږ د عمر لنډوالی.)) چا چې د خدای وجود نه مانه هغه يې (لادري) باله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروتاګوراس

تر میلاد ((۴۸۷-۴۲۰) کاله وړاندې

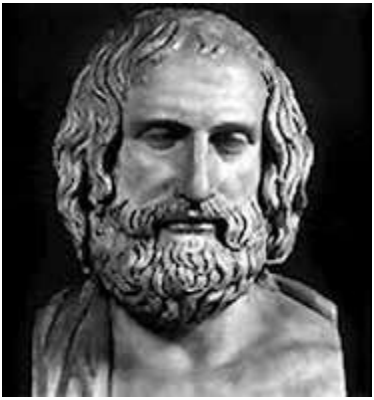

(پروتاګوراس) تر (سقراط) وړاندې د (سوفیستایانو) لومړنی او ډېر مهم فیلسوف و، ژبور استاد او په هغه زمانه کې د یونان په شمال کې د (ابدرې) د ښار اوسېدونکی و چې (دموکریت) هم ددې ښار اوسېدونکی ګڼل کېده، (پروتاګوراس) ویلي: ((انسان د ټولو شیانو مقیاس دی)) لکه څنګه چې پورته مو یادونه وکړه دده په نظر حق او ناحق، ښه او خراب باید د انسان د اړتیاوو له مخې وارزول شي، هغه ددې پوښتنې په باب چې ایا د یونان خدایان منې که نه؟ داسې ځواب ورکړی دی: ((د خدایانو په باب هېڅ نه پوهېږم چې شته که نه شته... ډېر شیان شته چې موږ له دې پېژندنې لرې ساتي، د مسلې سپېڅلتیا او زموږ د عمر لنډون)). دا د خدایانو د شتوالي په باب دده نظر ځرنګوالی و، پورته راوړل شو.

(افلاتون) د یوه کینه ییز چلند په ترڅ کې هغه ته ویلي وو: ((خدای د ټولو شیانو میزان دی)) او امریکایي (پراګماتیستان) کلونه کلونه کېږي چې لیکي: ((علم د ټولو شیانو میزان دی)).

(پروتاګوراس) ((د خدایانو په باب)) کتاب له امله د کفر او الحاد په تور پر مرګ محکوم شو او په اویا (۷۰) کلنۍ کې د اعدام د حکم له اجرا څخه د تېښتې له امله په سیند کې ډوب شو، دی د (اناکساګوراس، فیدیاس،

(c) ketabton.com: The Digital Library

آسیا زیا او سقراط) تر څنګ د تاریخ د فکري بهیر د اعدامیانو له ډلې څخه دی، هغه وخت دولتي خدایانو ته نه پاملرنه پوهانو ته یو لوی سردردي و، د (پروتاګوراس) ((د انسان-میزان)) جمله د (انسان-روښنفکرۍ او هومانیزم) د دورې د پوهانو د پاملرنې وړ هم وګرځېده، د (پروتاګوراس) د اهمیت په باب ویل کېږي چې نه (افلاتون) او نه هم (ارسطو) د لرغونې فلسفې استازولي وکړه، بلکې (پروتاګوراس) او (ګورګیاس) د لویدیځ د روښنفکرۍ فلسفې بنسټګر دي.

سوفیستایانو به زیاتره په (اتن) کې پر هغو شیانو چې طبیعي دي او هغه څه چې له ټولنې څخه راټوکېږي، خبرې اترې کولې او د ټولنیزې شننې او کره کتنې لپاره یې لاره اواروله، د ساري په توګه، هغوی دا څرګنده کړه چې ((د شرم احساس)) یوه طبیعي پدیده نه ده، ځکه که دا ډول احساس طبیعي وای باید د انسان برخه وای، شونې نه ده چې ډار تر لوڅتوبه ذاتي عامل وي او یوازې پر ټولنې باندې پر واکمنو دودونو او ادابو پورې تړلې وي.

کوم درسونه چې (سوفیستایانو) وړاندې کول، له فلسفې، ادبیاتو، هنر، ریاضي علومو، ستورپوهنو، ګرامر، د اساسي قانون په ګډون د سیاست علم، اداري چارې او د جنګ هنر په تېره بیا د خبرو له هنر څخه عبارت وو.

(سوفیست) چې اصلاً د استاد او هنرمند په مانا و، د ښوونکي او روزونکي مانا پیدا کړه، (سوفیستایان) د (ګردې دورې) ښوونکي وو، چې ښار په ښار به ګرځېدل او کوم درسونه یې چې ورکول د هغو په بدل کې به یې اجوره ترلاسه کوله.

سوفیستایانو ځان سره نوی فکر راوړ، د اخلاقي ارزښتونو اصالت یې رد کړ او د (پان هلیېزم) یانې د یوناني قومونو د یووالي هڅې یې پیل کړې، ((د سوفیستایي ښوونې او روزنې غایه دا وه چې زده کوونکي پر دې بریالي شي خپل خصوصي ژوند اداره کړي، په سیاسي ټولنو کې خلک پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپلو عقایدو باوري کړي او په دې توګه د هېواد د ادارې په چارو کې خپل نقش ولوبوي))

سوفیستایانو سیاست د خلکو په ورځني ژوند کې په سرګرموونکي ډول داخلاوه. که څېرې وغواړو (سوفیستایان) له هغو خلکو سره چې نن ورځ ژوند کوي، پرتله کړو، شاید وویلای شو چې دوی ((نیمه استادان او نیمه ورځپاڼه لیکونکي وو)) ځکه نو یو ښار ته د (سوفیست) راتک یوه مهمه پېښه ګڼل کېدله، ځوانان د هغه پر شا و خوا راټولېدل، چې د هغو یوه صحنه افلاتون د (اپروتاګوراس). په کتابګوټي کې انځور کړې ده، (سوفیستایان) له سیاسي پلوه پر دوو برخو وېشل کېدل: یوه ډله پر دې نظر وه چې (طبیعت) ښه او (تمدن) بد دی، لکه (رسو). قانون د ځواکمنو خلکو اختراع او د انسانانو د غلامۍ لپاره دی، (ترازیماخوس) په خپل لومړني اثر کې د عدالت د تعریف په باب وایي: ((عدالت هغه څه دي چې د ځواکمن لپاره ګټور وي)) او په دوام یې د سقراط د ایراداتو په باب وایي: ((هر حکومت هر قانون د خپلو ګټو په پام کې نیولو سره وضع کوي، ولسواک حکومت د خلکو عمومي ګټې په پام کې نیسي او زور واکي حکومتونه د مستبد حاکم ګټې.)) نور حکومتونه هم همدا ډول عمل ترسره کوي او د قوانینو په وضع کولو سره هغه څه چې د واکمن په ګټه وي، د حق په نامه یادوي. هغه له ټولو خلکو غواړي چې هغه ته درناوی وکړي او څوک چې له هغه څخه سرغړونه وکړي، هغه قانون ماتونکی او ظالم ګڼي او سزا ورته ورکوي.

ځکه نو زما د خبرو مانا داده چې په هر هېواد کې حق و عدالت داسې یو شی دی چې د هغه هېواد د حکومت لپاره ګټور وي. څرنګه چې په ټولو هېوادونو کې واک د حکومت په لاس کې وي نو ځکه خو ګورو چې عدالت په هر ځای کې کوم بل څه نه دي، بې له دې چې: ((داسې یو شی دی چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواکمن لپاره ګټور وي)). بله ډله بیا په دې نظر وه، چې طبیعت نه ښه دی نه بد لکه (نېچه) او قانون د ځواکمنو د منع کولو او حصارولو لپاره د ضعیفانو اختراع ده.

قدرت تر ټولو لوړ فضیلت دی، تر ټولو عاقل او تر ټولو طبیعي حکومتونه د اشرافو حکومت دی، افلاتون په (ګرګیاس) کتابګوټي کې د (کالیکلس) له خولې سقراط ته خطاب کوي او ورته وايي: ((څوک چې غواړي د ازادو سړیو په شان ژوند تېر کړي باید خپلو هوسونو او شهوتونو د محدودولو پر ځای هغه لا پسې وپالي، هغو ته ځواک وروبښي، خپله پوهه او زیرکي د هغو د راضي کولو لپاره وکاروي.

البته ډېری خلک ددې کار توانایي نه لري، څرنګه چې له خپلې کمزورتیا څخه شرمېږي، نو د دغو نیمګړتیاوو د پټونې لپاره هغه ناوړه ښیز ګڼي او په دې ډول غواړي هغه کسان چې له طبیعي پلوه ځواکمن دي، رامحدود کړي، څرنګه چې خپل هوسونه نه شي خړوبولای او خپلو هیلو ته نه شي رسېدلای، زغم او عدالت ستايي. دا ستاینه د کمزورتیا له امله ده. چاته چې مشري یا واکمني له پلاره په میراث پاتې ده او یا یې هغه د خپل طبیعي ځواک په مټ تاج و تخت ګټلي دي، هغو ته له زغم او تحمل څخه بدتر او ناوړه ښیز شته؟ دوی چې کولای شي له کوم خنډ پرته له هر ځواک څخه برخمن شي، ولې د خپل ځان پر وړاندې بل واکمن راپیدا او د قانون، محکمې او د خلکو د عبث خبرو پر وړاندې خپل سرټیټ کړي؟ څوک چې پر هېواد واک چلوي که د زغم او عدالت په منګولو کې داسې پرېوت چې تر دوستانو دښمنانو ته زیاته ګټه ورسوي، نو دا سړی به زبون او له تیارو سره به مخامخ نه شي؟ د یونان خلکو ولې له (سوفیستایانو) څخه کرکه کوله؟ (افلاتون) په (پروتاګوراس) کتابګوټي کې د (سقراط) له خولې (هیپوکراتس) ته وايي: ((شرم نه لرې چې په یونانیانو کې د سوفیستایي په نوم مشهور شوی یې؟))

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱- کومو کسانو چې د پېژندني، حقوقو او اخلاقو په باب تفکر کاوه، هغوی به پر ناروا څېړني تورنېدل.
۲- د فکري او ذهني کار په بدل کې د اجورې اخیستل یو ناوړه عمل ګڼل کېده او خپل خوښې بندګي انګېرل کېدله.
۳- هغو کسانو چې سوفیستایانو ته یې د حق الزحمې د ورکړې لپاره پیسې نه لرلې، نه شو کولای د (سوفیستایانو) په جرګه کې د زده کوونکو په توګه کښېني او که خبرې یې محکمې ته رسېدله، هم نه یې شو کولای د خپلو هغو سیالانو پر وړاندې چې د خبرو له هنر سره بلد وو یانې ژبور وو، مقابله وکړي، په پایله کې به په محکمه کې له محکومیت سره مخامخېدل.
۴- مذهبي او اخلاقي اړیکي چې د ټولنې غړي یې یو بل سره پېوندول، په یو ځایي ډول وشلېدل او هغوی پر دې بریالي نه شول چې نوي اخلاقي قواعد د هغو ځای ناستي کړي او ثابت معیارونه وړاندې کړي.
۵- هغو کسانو چې خپله شخصي بریا تر ټولو شیانو لوړه ګڼله، د خپل فکر لپاره یې فلسفي ملاتړ پیدا کړ.
۶- هغو سوفیستایانو چې د خبرو هنر یې خلکو ته ښوده، کار یې ورو ورو ځلا موندله او خپلو زده کوونکو ته یې دا ورزده کوله چې څرنګه حق د باطل او باطل د حق په توګه څرګند کړي. خپل زده کوونکي یې خبرو بحث او مناظرې ته هڅول.
دلته غواړو د سوفیستایانو خدمتونو ته هم لنډه نغوته وکړو.
۱- د انسانانو فکر یې له ډېرو بندیزونو او ابهاماتو ازاد کړ.
۲- ببلا ببلې پوهې یې دود کړې.
۳- د بشر مخې ته یې ډېرې پوښتنې کښېښودې، د (ویل د ورانت) په وینا: ((د یونان د فلسفې ډېر مشخص او پر زور پرمختګ له سوفیستایانو پیل شو.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط

تر میلاد (۴۸۰- ۳۹۹) کاله وړاندې

اوس ددې وخت رارسېدلی چې د لرغوني یونان له ډېر لوی فیلسوف (سقراط) سره اشنا شو. سقراط، افلاتون او ارسطو دربواړو فلسفیانو هر یو د اروپا د تمدن په غوړېدلو کې موثر نقش لرلی دی.

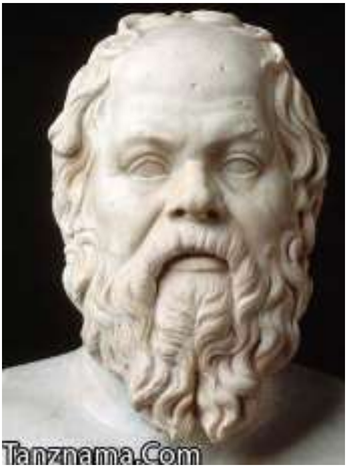

سقراط یو پوهنپالی فیلسوف و، هغه به ویل:

((ربنتیني پېژنونه د انسان له درانه څخه سرچینه اخلي.))

د لویدیځ د تفکر په تاریخ کې سقراط یوه مرجع ده، ځکه چې خبره یاد ېږي نو ((تر سقراط مخکې)) او ((تر سقراط وروسته)) اصطلاح ورسره یادېږي.

تر هغه وړاندې به فلسفیانو خپل نظریات تر ډېره حده د پیغمبرانو او کاهنانو په شان بیانول، خو تر سقراط وروسته اکثر لرغونو ښوونځیو خپل ځان د هغه د نظریاتو وارث او یا له هغه متاثر ګاڼه.

سقراط تردې وروسته د یوه ځلانده اتل، د فلسفي پوښتنو بنسټګر او د اخلاقي مطالعاتو د یوې سرچینې حیثیت غوره کوي، دغه عجیب و غریب سړي له خپلو دومره اغېزو سره سره کوم څه په لیکلي بڼه پرې نه ښودل، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس پوښتنه داده چې کولای شو هغه د خلکو د پرګنو په منځ کې له دغو مره افسانو او تفسیرونو سره سره سم وپېژنو.
(سقراط) تر میلاد (۴۷۰ - ۳۹۹) کاله وړاندې په (اتن) ښار کې نړۍ ته سترګې وغړولې او د عمر ډېره زیاته برخه یې ددې ښار په بازارونو او واټونو کې له خلکو سره پر خبرو تېره کړه، (سقراط) بدرنګه او زشته څېره لرله، ونه یې هم وړه وه، او چاغ پلن و، تنګې سترګې، لویه او بیته پوزه یې لرله، خو لکه څرنګه چې وویل شول، په زړه پورې باطن یې درلود، سربېره پر دې که موږ ټوله ماضي او حال ولټوو، شونې نه ده چې دده په شان یو څوک به پیدا کړو، پر ځای به وي که ووایو چې سقراط د فلسفې د ټول تاریخ له اسرارو ډکه یوه څېره ده. دا سې یو فلسوف چې یوه کرښه یې هم نه ده لیکلې خو پر اروپايي او تر اروپا بهر افکارو یې تر ټولو زیات اغېز درلود. تر مرګ وروسته یې د فلسفې ددې ډول لیدلوري بنسټګر شو. هغه ته د ډېرو فلسفي لیدلورو منسوبول، له همدې امله وو چې دده شخصیت له ډېرو رازونو ډک و. پر کوم څه چې موږ د (سقراط) په باب پوهېږو هغه د (افلاتون) له لیکنو څخه راوتلي دي.
(افلاتون) د (سقراط) شاګرد و او خپله هم د تاریخ د سترو فلسفیانو له ډلې څخه ګڼل کېږي، (افلاتون) ګڼ شمېر اثار لیکلي دي. په اکثرو دې اثارو یا خبرو اترو کې (سقراط) دده په فلسفي بحثونو کې ګډون لري. کله چې (افلاتون) د (سقراط) د خولې خبره بیانوي، دا نه په ډاګه کېږي چې دا خبره د (سقراط) نظر دی که د (افلاتون). له همدې کبله له (افلاتون) څخه د (سقراط) د نظر بېلول اسانه خبره نه ده.
دا ټکی چې (سقراط) رښتیا هم څوک و، کوم خاص اهمیت نه لري، خو کوم څه چې اهمیت لري، هغه انځور دی چې افلاتون یې له هغه څخه کاږي، موږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته يې په مخ کې ږدي او تر دوه زرو (۲۰۰۰) کالو وروسته هم پاتې او ژوندی دی.
د (سقراط) د خبرو اترو د زړي اصلي ټکی دا و چې هغه د چا د روزنې نېت نه درلود ، هغه په ظاهره دا ښودله چې له مقابل لوري څخه يو څه زده کړي، په دې ډول د هغه د تعليم طريقې له نورو ښوونکو سره ورتوالی نه درلود ، هغه د تدريس پر ځای له بحث څخه ګټه پورته کوله.
سقراط چې د يوې روغتيا پالې (قابلې) زوی و ، ادعا کوله چې د مور دنده تعقيبوي، هغه به ويل: روغتيا پاله خپله زېږونه نه کوي، خو له نورو سره په زېږون کې مرسته کوي، په دې ډول (سقراط) په دې نظر و چې له نورو خلکو سره مرسته کول يې دنده ده. چې هغوی خپل فکر او نظر بيان کړي او له تيارو څخه راووځي.
د هغه په نظر واقعي پېژندنه د انسان له درانه څه سرچينه اخلي، هغه وايي: موږ نه شو کولای پېژندنه د انسان درانه ته ورننباسو ، بلکې د هغه درانه څخه يې بايد بهر ته را وباسو. کومه پېژندنه چې له درانه څخه راخوټېږي، حقيقي بصيرت دی. سقراط پر دې ټينګار کوي چې زېږون يوه طبيعي ښکارنده ده ، په همدې ډول انسان هم کولای شي، د خپل عقل په واسطه، فلسفي واقعيتونه پيدا کړي. که چېرې انسان له عقله ګټه پورته کړي، نو د خپل درانه څخه يې يو څه په کار اچولي دي. (سقراط) له فردي نقش څخه ګټه پورته کوله او ځان يې ناګاره اچوه چې ګنې پر هېڅ نه پوهېږي، خلک يې د بېته اړ ايستل چې له خپل عقل څخه ګټه پورته کړي، هغه خپل ځان ناپوه يا لږ تر لږ خومره چې وو تر هغه ځان ډېر کم ښوده. د ده دا چلند (د سقراطي استهزا) په نامه يادېږي، له مخامخ خبرو اترو او پوښتنو څخه د سقراط موخه دا وه چې اوربدونکي ته اخلاقي اصول ولېږدوي، هغه به ويل: په خبرو اترو کې روغتيا پالې ډيا کتيک د حقيقت د کشف او زېږدنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

سبب ګرځي، سقراط هڅه کوله د ډيالکتيک د منطق او خبرو د هنر د ټولو تکتيکونو په مرسته، د بحث ګډونوال د خبرو تل ته بوځي، سقراط د سوفيستايانو همعصره و، ده د هغو په شان او د طبيعتپالو فلسفيانو د اند خلاف انساني مسلې او بشري ژوند څېړه، خو سقراط خپل ځان سوفيست يا په بله وينا د عالم په توګه نه معرفي کاوه. ان خپل ځان يې ښوونکی هم نه ګاڼه.

سقراط د کلمې په رښتينې مانا خپل ځان فيلسوف ګاڼه. فيلسوف په واقعيت کې هغه څوک دی چې (له پوهې سره مينه) ولري. ياني دا سې څوک چې حاضر وي د پوهې لپاره له خپل ژونده هم تېر شي، پر ناپوهۍ باندې اعتراف د سقراط د فلسفې د پيل ټکی ګڼل کېږي، په دې مانا چې: ((تر ټولو هوښيار سړی همغه دی چې پردې پوهېږي چې نه پوهېږي.))

سقراط به ويل: ((خپل ځان و پېژنه! که چېرې ذهن او فکر خپل ځان ته متوجه نه وي او خپل ځان و نه ازمويې، رښتينې فلسفه به عملي نه شي.)) دی په دې نظر و چې: ((د شيانو بهرنۍ طبيعت (د پارمنديس، زنون او فيثاغورث په شان د فلسفيانو افکار) ښه دي خو فيلسوف ترونو، ډېرو او ستورو ډېره په زړه پورې او ښکلې موضوع لري چې دده د ليد ژورتيا ځان ته راکاږي او هغه انساني روح دی، انسان څه دی او څه بايد وي؟))

د سقراط لپاره دا خبره ډېره مهمه وه چې پر دې بريالي شي، د بشر د پېژندنې لپاره يو بنسټ پيدا کړي، هغه په دې نظر و چې دا بنسټ په عقل کې موجود دی، د انسان پر عقل باندې د سقراط ټينګ باور د دې سبب شو چې کولای شو هغه د يو پوهنپال شخص په توګه ياد کړو، سقراط د سوفيستايانو پر خلاف چې د حقيقت پر سم او مطلق درک باور مند نه وو، هڅه کوله چې خپله فلسفه پر پخو بنسټونو ودروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط په دې نظر و، که یو څوک پر دې پوه شي چې څه شی ښه دی، ښه عمل هم تر سره کوي او سمه پېژندنه د ښه عمل سبب ګرځي، څوک چې نېک عمله وي پر واقعي انسان بدلېږي، زموږ تېروتنې له دې امله دي چې یو شی سم نه تشخیصوو نو ځکه خو باید په پرله پسې ډول د زیاتې پوهې د ترلاسه کولو په لټه کې اوسو.

سقراط به تل هڅه کوله چې دا په ګوته کړي کوم څه حق دي او کوم څه ناحق، هغه د سوفیستایانو پر خلاف په دې نظر و چې د حق او ناحق تشخیص د سړي په شعور کې نغښتي دي، نه په ټولنه کې.

سقراط باور درلود چې ټول خلک د خپل شعور په کارولو سره کولای شي فلسفي واقعیتونه درک کړي، هغه به ویل یو غلام هم کولای شي د خپل شعور په مرسته د یو اشراف په شان فلسفي مسایل حل کړي، (سقراط) د ښځې او نر د شعور کچه هم برابره ګڼله.

مخکې مو نغوته وکړه چې سوفیستایانو او سقراط د طبیعت پالو فلسفیانو له مسایلو خپل ځانونه جلا کړي وو او تر ډېره حده یې انسان او ټولنې ته پاملرنه کوله تر دې ځایه دا خبره سمه ده، خو (سوفیستایانو) او (سقراط) هم هغه شیانو ته چې تلپاتې دي او هغه څه چې د بدلون په حال کې دي د دوی تر منځ اړیکو ته له یوه خاص لیدلوري پاملرنه کوله، هغوی ته دا زماني مساله چې د انسان اخلاق او کمال د ټولنې په بوهې پورې تړلي وو، مطرح وه. په ټولیز ډول سوفیستایان په دې نظر وو چې د حق او ناحق مسله له یوې سیمې څخه بلې او له یو پېښت څخه بل ته بدلون مومي. د حق او ناحق مساله د بدلون په حال کې ده او قطعي نه ده. هغوی په دې نظر وو چې که چېرې موږ له خپل شعور څخه کار واخلو نو کولای شو، دا ډول بدلون نه منونکي مسایل تشخیص کړو، ځکه چې د انسان شعور په اصل کې تلپاتې دی او بدلون نه مني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقراط د (المپ) په غره کې پر ګڼو پخوانیو خدایانو د خلکو عقاید له منځه یوړل، دا مهال له دې خدایانو څخه د خلکو وېره یو اخلاقي ضمانت ګڼل کېده، که چا انکار کاوه، نو بیا خو د هغه د هوسونو او خوندونو پر وړاندې کوم خنډونه نه وو او یوازې بشري قانون پاتې کېده، سقراط پر یوازیني خدای معتقد و او هیله من و چې مرګ دی له منځه نه شي وړلای.
په پایله کې سقراط دوه مسلې روښانه کړې:
یوه د فضیلت (د معرفت او فضیلت تر منځ د اړیکو په باب سقراطي نظریه د سقراطي اخلاقو ځانګړنه ده، د سقراط د نظر پر بنسټ معرفت او فضیلت یو شی دی په دې مانا چې عاقل شخص پر دې پوهېږي چې حق څه شی دی، هغه څه چې حق دي عمل هم پرې کوي. په بله وینا هېڅوک په پوهېدلي او قصدي ډول په بدۍ لاس نه پورې کوي. هېڅوک شر د شر په توګه نه غوره کوي) او بله مسله د حکومت مسله ده.
په هغه وخت کې د یونان د ځوانانو لپاره تر دې دوو مسلو بل مهم حیاتي څیز نه و، سوفیستایانو د (المپ) د خدایانو په باب د هغوی عقاید یو بل سره مړاوي کړي وو، اخلاق سست شوي وو ځکه چې د اخلاقو غټ ضمانت یوازې له خدایانو څخه وېره وه. دوی به ویل: تر هغې ولسواکۍ چې عوام پرې واکمن وي بل هېڅ ریشخند شی نه شته، حکومت د هغو خلکو په لاس کې و چې دایمي په شور و ځوږ کې وو، د لښکرو بولندیان په ډېرې چټکۍ سره ټاکل کېدل، بېرته په همغې چټکۍ سره لرې کېدل او اعدامېدل. د لوړ رتبه پلاوي غړي د الفبا د تورو پر اساس ټاکل کېدل او د هغوی په منځ کې بازاري خلک او بزګران هم پیدا کېدل، اخلاق به هغه تولنه کې د هغو قوانینو پر بنسټ ولاړ وو چې دوی خپله جوړول او د (المپ) د خدایانو د سزا او عذاب له مخې انګېرل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه حکومت چې د عقل، پوهې او اعتقاد له مخې نه و جوړ شوی، ویل به يې حکومت داسې يو کار دی چې د هغه لپاره ډېر زيات هوش په کار نه دی، داسې يو پراخ فکر او اندېښنې ته اړتيا نه لري چې ډېر باهوشه او ځيرمن اشخاص بايد په هغه کې ګډون ولري. د سقراط عملي طريقه له خبرو اترو سره د ډيالکتيک بڼه لرله، ده له هر چا سره خبرې اترې کولې او کوښښ به يې کاوه چې ديوې موضوع په باب د هغه افکار راڅرګند کړي، دده همدغه نوي کار هغه د زهرو ګوټ د څښلو تر بريده ورساوه.
ارسطو په دې نظر و چې په علم کې دوه پرمختګونه دي چې په رښتيا سره کولای شو سقراط ته يې منسوب کړو، ((د استقرايي استدلالونو کارونه او تولیز تعريفونه))
د فکري بهير تاريخپوهانو سقراط يو داسې روښنفکر ګڼه چې هر څه ته يې په ښه نظر کتل. انساني عقل ته د ژور باور له امله هغوی سقراط يو (راسيوناليست) باله. سقراط به ويل: ((د ژوند د فلسفې د طرحې لپاره تجربه يې پوهه ډېره ګټوره ده او د واسطې رول ادا کوي)).
(کارل پوپر) هغه په انتقادي عقلپالنه کې يو ډېر لوړ او بې سارې مبلغ ګڼه، (برښت) بيا د طنز په ژبه هغه تر تاريخ وړاندې د يو (مارکيست) په نامه ياد کړ. (نېچه) ليکي: سقراط د نړۍ په تاريخ کې د پيوستون ټکی دی او يوه بوړبکۍ ده. هغه وړاند يز کوي چې د ټولو علومو د پوهنځيو د دروازې پر سر دې د هغه په نامه يوه نښه او بيرغ نصب شي، (نېچه) زياتوي سقراط يو ژورليدی ناراضه نابغه و، سازش يې نه مانه. د ځينو نورو په نظر سقراط (ماترياليزم) او (طبيعي فلسفه) رد کړل، او د اخلاقو تبليغ يې خپل هدف وټاکه. په منځنيو پېړيو کې مسيحي فلسفيان د عيسی مسيح روحي خپلوان ګڼي، چې خپله پوهه يې د ښار په ډګرونو، بازارونو او کوڅو کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو په واک کې ورکوله او دې ته هم حاضر شو چې د خپلې عقيدې لپاره له ځانه هم تېر شي. که څه هم هغه ددې وس درلود چې پر تېښته بريالی شي. د لرغونې دورې د شاعرانو له جملې څخه (نسلي) سقراط خپل ښوونکی باله. ځکه چې هغه يو پياوړی ټولنيز، انقلابي او سمونپالی روښنفکر و.

سقراط به ويل: ((د انسان تر ټولو ښه ځانګړتيا تقوا ده او د سړيتوب يو شرط دادی چې انسان خپل ځان وپېژني، تقوا داسې يو ځانګړنه ده چې په ژوند کې د انسان د خپلواکۍ او ارامۍ سبب ګرځي)). د هغه په نظر تقوا يانې پوهه او پېژندنه او کولای شو چې دواړه زده کړو. سقراط د حقيقت لټون د تقوا تر ټولو ستره نښه او نېکمرغۍ ته د رسېدو لاره ګڼله، هغه د انسان داخلي وجدان د هغه د حقيقت موندنې انګېزه ګڼله. د سقراط په نظر خبرتيا او تقوا د انسان له بشپړتيا سره مرسته کوي، څرنګه چې ښه چلند او ښه وينا له ښې انګېرنې سرچينه اخلي، نو ځکه خو په کار دي چې د انګېرنې، پېژندنې او پوهنې لپاره له خپلو نيمګړتياوو او ناپوهيو څخه خبر و اوسو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سقراط محاکمه

د دغه اویا (۷۰) کلن بوډا سړي، د (پلوپونز) د جګړې پښتوانی جنګیالي، د ښار د شورا پښتواني غړي او نامتو اتني شخصیت (سقراط) محاکمه تر میلاد وړاندې پر (۳۹۹) کال دایره شوه. سقراط په هغه ځای کې د ځوانانو منحرف کولو او کفر په جرم حاضر شو، پر هغه تورو چې په خپلې ویجاړوونکې فلسفې یې دودونه له پوښتنې سره مخامخ کړي او نوي خدایان یې معرفي کړي دي. (سقراط) چې یوه اوونۍ زنداني و، د خپلو دوستانو له خوا د تېښتې له طرحې سره مخالفت وکړ او پرېکړه یې وکړه چې مرګ ته غاړه ورکړي. د سقراط دا پرېکړه تل د هغه په باب یوه معما ګڼل کېږي.

د محکمې منصفه هیئت د رایو په اکثریت سره سقراط ګناهګار وباله.

سقراط کولای شول د ښښنې غوښتنه وکړي او که دا یې منلې وای چې (اتن) پرېږدي، خپل ځان یې ژغورلای شو، خو که هغه دا کار کړی وای، بیا به نو (سقراط) نه و، اصلي خبره داده چې هغه (وجدان) او (حقیقت) تر خپل ژونده مهم ګڼل، هغه په دې نظر و چې د خپل هېواد د ګټو لپاره یې هڅه کړې ده. خو دې سره سره بیا هم پر مرګ محکوم شو، څو شپې وروسته د خلکو په یوه ډله کې د هغه نږدې دوستانو د زهرو یو جام د هغه په لاسونو کې ورکړ، سقراط هغه په مستانه ډول پر سر واړوه او تلپاتې ژوند یې غوره کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افلاتون

تر میلاد (۴۲۷ - ۳۴۷) کاله وړاندې

کله چې سقراط د زهرو جام پر سر واړوه، افلاتون تر میلاد (۴۲۷ - ۳۴۷) کاله وړاندې نهه ویشت (۲۹) کلن و، هغه د پر وختونه د سقراط شاګرد و او څه شی چې پر سقراط تېر شول، هغه یې پر سترګو ولیدل، دا موضوع چې

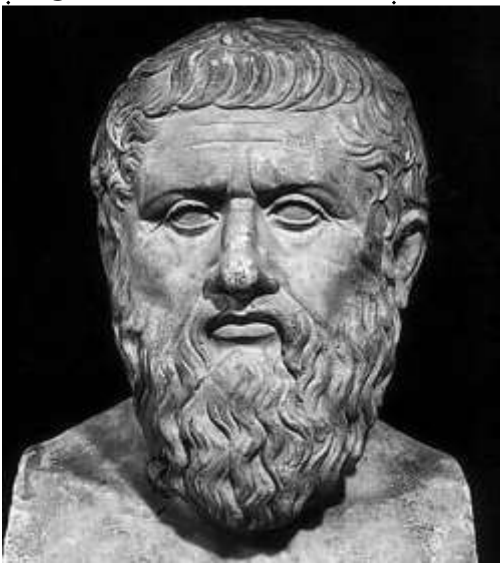

(اتن) ددې ښار تر ټول نجیب انسان پر مرګ محکوم کړ، نه یوازې یې پر افلاتون نه هېرېدونکی اغېز وکړ، بلکې هغه یې دې ته وهڅاوه چې د فلسفې په بېلابېلو برخو کې د خپل استاد لیدلوری مشخص کړي، د سقراط مرګ افلاتون ته دا ثابته کړه چې کېدی شي، د ټولنیز واقعیت او ټولنیز خیال تر منځ تضاد موجود وي. د یو فیلسوف په توګه د افلاتون لومړی کار دا و چې د سقراط دفاعیه یې خپره کړه. افلاتون په دې اثر کې هغه څه چې سقراط په ستره محکمه کې بیان کړي وو، لیکلي دي، افلاتون د سقراط پر دفاعیې او ځینو لیکونو سربېره تر پنځه د پرشو (۳۵) زیات اثار لیکلي دي، ددې اثارو د ژوندي پاتې کېدو یو غټ دلیل هغه فلسفي مدرسه وه چې (افلاتون) شخصاً هغه د اتن تر ښاره بهر جوړه کړې وه، دا مدرسه اتن ته نږدې په یوه باغ کې واقع وه، خاوند یې هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پهلوان و چې (اکادموس) نومېده، نو ځکه خو د افلاتون مدرسه د همغه پهلوان په نامه مشهوره شوه. له هغه وخته بیا تر دې دمه پورې په نړۍ کې په زرګونو اکاډمۍ جوړې شوې دي. د افلاتون په اکاډمۍ کې د (ریاضیاتو) او د (جمناستیک) پر فلسفي خبرې اترې کېدې، له همدې کبله افلاتون خپله فلسفه د خبرو اترو یا مکالمې په ډول لیکلې ده. افلاتون له یوه اړخه د هغو شیانو تر منځ اړیکو ته چې تلپاتې او د بدلون وړ نه دي او هغه چې د (بدلون) په حال کې دي، پاملرنه وکړه. عیناً لکه تر سقراط وړاندې فلسفیانو په شان، یانې دا چې ده هغو شیانو ته چې په طبیعت کې تلپاتې وو او د بدلون وړ نه وو، پاملرنه کوله او همدارنګه یې هغو شیانو ته چې په اخلاقو او ټولنه کې تلپاتې وو، اهمیت ورکاوه.

دا موضوع افلاتون ته یوه واحده مسله وه، هغه د داسې یو ډول (واقعیت) په لټه کې و چې، تلپاتې وي او د بدلون وړ نه وي. افلاتون په دې نظر و هر هغه څه چې په طبیعت کې کولای شو لمس یا حس یې کړو، هغه د بدلون وړ دي، ځکه نو داسې عناصر نه شته چې هغه تجزیه نه شي، ټول محسوسات له داسې مادې څخه جوړ شوي چې د زمانې په بهیر کې تجزیه کېږي، خو له بلې خوا ټول شیان له داسې یو ټولیز شکل او بڼې څخه رغېدلي چې د بدلون وړ نه دي او تلپاتې بڼه لري.

د افلاتون په نظر نه بدلېدونکې او تلپاتې ښکارنده یا پدیده (لومړنی فزیکي عنصر) نه دی، بلکې هغه ذهني او انتزاعي بېلګې دي چې د ټول محسوساتو زړی یا اصل یې جوړ کړی دی، افلاتون د بېلابېلو ښکارندو تر منځ ورتوالي ته حیران و، له همدې کبله دې پایلې ته ورسېد، هر څه چې زموږ په شاوخوا کې موجود دي، په اصل کې د لومړنیو بېلګو له محدودو ټولګو رغېدلې بېلګې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دا ښېلګې د (مثل) په نامه ونومولې. هغه په دې نظر و چې د ټولو اسونو شاته اس، د خوګانو شاته خوګ او د سړيو يا انسانانو شاته سړی يا انسان ولاړ دی. افلاتون د نړۍ د محسوساتو تر شا يوازې پر يوه واقعيت باور درلوده، هغه دا واقعيت ورته نړۍ (ورته عالم) ونوماوه او په دې نظر و چې اصلي ښېلګې يې هماغه لومړني تصويرونه دي چې په طبيعت کې د ټولو موجودو ښکارندو ښېلګې دي چې په دې نړۍ کې واقع دي، دا مهمه نظريه د افلاتون د (مثل) نظريې په نامه يادوي، افلاتون په دې نظر و چې نه شو کولای د هغو شيانو په باب چې د بدلون وړ دي سم او ډاډمن درک ته سره ورسېږو، موږ د هغو شيانو په باب چې د محسوساتو نړۍ پورې اړه لري د ليد او لمس وړ دي، يوازې کولای شو نامطمين نظر ولرو، حقيقي پېژندنه کولای شو يوازې د هغو شيانو په باب ترلاسه کړو، چې د عقل له لارې د تشخيص وړ وي، په لنډيز سره ويلای شو، موږ د هغو شيانو په باب چې تصور کولای او احساسولای يې شو نامطمينه درک لرو او د هغو شيانو په باب چې د عقل په واسطه يې تشخيصولای شو حقيقي او ډاډمنه پېژندنه لرو.

په ټولو شرايطو کې به د يو مثلث د زايو مجموعه (۱۸۰) درجې وي او دا هماغه (مثل) دی چې افلاتون مطرح کړی دی، چې ټول اسونه څلور پښې لري او په همدې څلورو پښو ودرېږي ان که د محسوساتو په نړۍ کې ټول اسونه ګوډ هم وي.

د افلاتون په نظر نړۍ پر دوو لويو برخو: د ظواهرو او محسوساتو نړۍ او ممثله او ايډياله نړۍ چې يوازې په عقل ورته لاس رسی کېدی شي، وېشل کېږي.

د محسوساتو نړۍ: د هغو په باب يوازې کولای شو چې د نيمګړو او تقريبي پنځه ګونو حواسو په مرسته نيمګړې او تقريبي پېژندنه ترلاسه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړو، د ((محسوساتو نړۍ)) کې هر څه د بدلون په حال کې دي او هېڅ شی نه شي کولای تلپاتې دي، د محسوساتو په نړۍ کې هېڅ څيز ثابت نه دی، هر څيز راځي او ځي.

ورته يا ممثله نړۍ: د هغې په باب کولای شو چې د عقل په مرسته ډاډمنه پېژندنه او حقيقي معرفت ترلاسه کړو، دا نړۍ د حواسو له لارې د پوهېدو او درک وړ نه ده. همېشه تلپاتې ده او بدلون نه مومي. د افلاتون په نظر انسان هم يو دوه اړخيز موجود دی. موږ يو (جسم) لرو چې (بدلون) مومي. دا د محسوساتو له نړۍ سره ټينګ پيوند لري او د بل هر څيز په شان د ناڅاپي پېښو تابع دی، زموږ حواس هم زموږ بدن پورې اړه لري له همدې کبله د ډاډ وړ نه دي. خو موږ له يوه نه فنا کېدونکي روح څخه هم برخمن يو چې په اصل کې زموږ د عقل ځای دی، څرنګه چې روح کومه مادي ښکارنده نه ده، نو کولای شو د ورته يا ممثلې نړۍ په نظر ورته وکتل شي. افلاتون په دې نظر دی روح مخکې تردې چې بدن ته داخل شي، موجود دی، روح په جسم کې تر حلول وړاندې په ورته يا ممثله نړۍ کې موجود دی، خو کله چې روح په جسم کې داخل شي، نو ورته يا مثله نړۍ مو له ياده وځي، خو کله چې اصلي نړۍ ته د روح د بېرته ورګرځېدو هوس وبښېږي، نو دغسې لېوالتيا يا شوق ته (افلاتون) ايروس (Eros) وايي، چې د عشق يا مينې په مانا دی، نو ځکه خو روح خپل بنسټ ته د بېرته ورګرځېدو لپاره يو ډول (عاشقانه لېوالتيا)) څرګندوي او دا نو بيا هغه وخت دی چې بدن او ټول هغه شيان چې په حواسو پورې اړه لري، همداسې نيمګړې او نادوامه پرېږدي. د روح غوښتنه دا ده چې د مينې په وزرونو والوزي، بېرته خپلې ځالې ته ستون شي او د بدن له زندانه ازاد شي.

د افلاتون په نظر د انسان بدن له درېو برخو، سر، سينې او تنې څخه رغېدلی دی. دا درې برخې هره يوه خپلې خپلې ځانګړتياوې لري:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- فکر سر پورې اړه لري.
- اراده په سينې پورې اړه لري.
- ميل يا لېوالتيا په تن پورې اړه پيدا کوي.

د درېو برخو هره يوه خپل خپل فضيلت لري:

- فکر بايد د پوهې د زده کړې لپاره هڅه وکړي.
- اراده د شجاعت ځرګندويه ده.
- او ميل يا لېوالتيا بايد د اعتدال تر بريده عمل وکړي.

کله چې د انسان دا درې برخې په همغږۍ سره عمل وکړي، نو هغه وخت به له يو انسان څخه معتدل انسان جوړ شي. افلاتون خپله (فاضله مدينه) د انسان په شان جوړه کړې ده. دا دولت هم د انسان په شان چې سر، سينه او بدن لري، له دولتمشر، سرتېري او کارګر څخه برخمن دی، د هغه په نظر، سوداګر، کاسب او بزګر هم د کارګرو په ډله کې شاملېږي، په دې ځای کې دا ځرګندېږي چې افلاتون د يونان د هغه مهال له طب څخه د بېلګې په توګه ګټه پورته کړې ده. هغه وخت کې يوناني طب په دې نظر و چې سالم انسان له اعتدال او تناسب څخه برخمن دی، له همدې کبله خو د هغه په دولت کې هر فرد خپل خپل ځای درلود او دا په دې خاطر چې يو تناسب رامنځته کړي.

د افلاتون فلسفه او فلسفي حکومت دواړه له پوهنپالنې څخه سرچينه اخلي. د هغه په دولت کې پرېکړه د پوهې پر بنسټ ترسره کېږي او لکه څنګه چې سر، جسم ته لارښوونه کوي فيلسوف هم د ټولنې د لارښوونې دنده لري. د افلاتون په نظر د جسم او دولت د برخو دندې کولای شو په لاندې ډول سره انځور کړو: ځينې کسان کېدی شي د افلاتون دولت شايد استبدادي دولت وګڼي، له همدې کبله ځينې فلسفيان هم وو چې د افلاتون پر دې نظريې ټينګې نيوکې کولې، خو دا ټکی بايد په پام کې ولرو چې هغه په داسې يوه زمانه کې ژوند کاوه چې زموږ له زمانې سره يې ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

تو پیر درلود ، باید دې خبرې ته مو هم پام وي چې افلاتون په دې نظر و چې ښځې هم کولای شي د نرو په شان د دولت مشري وکړي، ځکه چې د حکومت لارښوونه د عقل پر بنسټ ترسره کېږي او که ښځې هم د نرو په شان زده کړې وکړي او وپالل شي، د نرو په شان به له پوهې څخه برخمنې شي. افلاتون هڅه کوله کورنۍ ستونزې او شخصي مسایل د لارښوونکو یا مشرانو او سرتېرو له اوږو لرې کړي.

د هغه په نظر د ماشومانو روزنه تر هغې ډېره مهمه ده چې هغه د خلکو مسؤلیت وګڼل شي. د هغه په (فاضله مدینه) کې د ماشومانو روزنه د دولت مسؤلیت ګنل شوی دی، افلاتون لومړنی فلسفي و چې د وړکتون او د شپې او ورځې د ښوونځیو په باب یې خبرې کړې دي.

افلاتون په هېواد کې تر ځو کلنې سختې سیاسي تجربې وروسته د (نورمیسو مکالمه)) اثر ولیکه. هغه په دې اثر کې یو بل ارماني حکومت مطرح کړ، په دې نوي حکومت کې یې شخصي او کورنیزه پانګه هم تائید کړه.

په دې ډول د افلاتون په نوي حکومت کې د ښځو ازادي محدودېږي، خو دې سره سره افلاتون پر دې ټکي ټینګار کوي چې د هغه په دولت کې باید ښځې زده کړې وکړي او وپالل شي او که چېرې دا کار ترسره نه شي، نو دا ددې مانا ورکوي چې انسان یوازې ښې لاس وروزي او خپل کیڼ لاس له یاده وباسي.

افلاتون له ریاضي سره زیاته مینه درلوده او دا ځکه چې د ریاضي د عملیو نتیجه که هر څومره تکرار شي بیا هم تغیر نه کوي، له همدې کبله افلاتون هغه ((تر ټولو ډاډمنه پوهه)) ګڼله، خو په ټولیز ډول افلاتون د واقعي پېژندنې لپاره د انسان د پوهېدلو او لاس رسۍ په باب ډېر شکاک و او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې نظر و کوم څه چې د انسان ذهن يې درک کوي، ډېر ډاډمن نه دي. د افلاتون د ژوندانه په اړه د اثارو مطالعه، په خپله دده خپل اثار دي، دده ډېر مهم اثر هماغه د (جمهوريت) اثر دی. چې په ادبي ژبه ليکل شوی دی. ددې اثر له لارې موږ کولای شو، دده د ادبي ذوق څرک هم ولګوو، په دې اثر کې پر بېلا بېلو مسايلو لکه فلسفې، سياست، هنر، ښوونې اوروزنې او د مابعدالطبيعت مسايلو په باب بحث شوی دی.

د افلاتون سياسي فلسفه نه يوازې د ولسواکۍ مخالفه فلسفه ده، بلکې تر طبيعت اخوا ميتافزيک (Metaphysics) مقوله هم ده. د الهياتو (theologies) کلمه دلومړي ځل لپاره افلاتون وکاروله. او په (نومويNomoi) کتاب کې يې د يو الهي نظم د طرحې بنسټ کېښود، چې په هغه کې دې مذهبي نړۍ ليد سره د هېڅ ډول نظريې د اختلاف بيان ته اجازه نه شته، د افلاتون دا پوښتنه نن هم د ژبو پر سر ده چې کوم حکومت ډېر ښه او کوم نظام ډېر منصفانه دی؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارسطو

تر میلاد (۳۸۵-۳۲۲) کاله وړاندې

ارسطو نه یوازې د یونان ستر وروستی فیلسوف ګڼل کېږي، بلکې په اروپا کې لومړنی ژوند پوه هم ګڼل کېږي، ارسطو د اتن استوګن نه و ، هغه تر میلاد (۳۸۵) کاله وړاندې په (مقدونیه) کې زېږېدلی و او هغه وخت یې اکاډمۍ ته لاره پیدا کړه، چې (۱۷) کلن و ، دا مهال افلاتون (۲۱) کلن و. پلار یې د مقدونیې د پاچا چې (امین تاز) نومېده، شخصي ډاکټر و ، د هغه دندې د ارسطو پر فلسفي طرحو بشپړ اغېز درلود ، ژوند او طبیعت د هغه لپاره ځانګړی اهمیت درلود ، ارسطو د

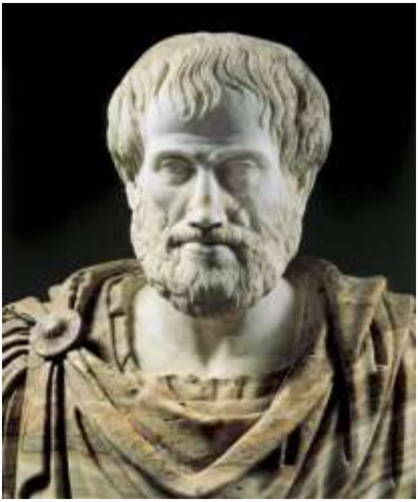

(سکندر) تر مړینې وروسته د کوچنۍ اسیا لویدیځ ته وتښتېد ، څرنګه چې غرضي اشخاصو هغه پر کفر او الحاد تورن کړی و ، نو کوچنۍ اسیا ته تر تېښتې وړاندې هغه ویلي وو چې نه غواړي یو ځل بیا د (اتنیانو) لاسونه د (سقراط) په شان د یو بل فیلسوف پر وژنې ککړ شي.

د اوسنۍ ترکیې لویدیځ ته د هغه تر تېښتې وروسته ارسطو د یوه سیمه ییز واکمن، چې فلسفې سره یې لېوالتیا لرله، پر خدمت بوخت شو. د یونان د تاریخ لیکونکو له جملې څخه د یوه په وینا کله چې (هخانشیانو) هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمه ییز امیر یا واکمن وواژه، ارسطو یو ځل بیا اړ شو چې اتن ته لاړ شي، ارسطو تر میلاد (۳۲۲) کاله وړاندې په اتن کې مړ شو.
که څه هم افلاتون د شیانو په تلپاتې یا (مثل) شکلونو کې ډوب و او اصلاً یې د طبیعت بدلونونو ته پاملرنه نه کوله، خو ارسطو د خپل استاد پر خلاف، بدلونونو او یا په اوسنۍ نومونه د طبیعت لوړو ژورو ته زیات اهمیت ورکاوه.
که افلاتون د محسوساتو نړۍ ته په کمه سترګه کتل او هغه څه چې موږ یې په خپله چاپیریال کې ګورو، هغو ته یې په سرسري نظر کتل، خو ارسطو بیا د افلاتون برعکس چلند کاوه، هغه طبیعت ته ځیر و او د طبیعي موجوداتو په باب یې څېړنه کوله.
د همدې دلیل له مخې ویلای شو چې افلاتون یوازې له عقل څخه کار اخیسته او ارسطو د عقل تر څنګ له حواسو هم ګټه پورته کوله، د استاد او شاګرد تر منځ په کار دود کې اختلاف پر همدې ځای پای ته نه رسي؛ د افلاتون لیکنې تر ډېره بریده شاعرانه او اساطیرې جذبه لري، په داسې حال کې چې د ارسطو اثار وچ او مفصل دي، سم لکه د دایره المعارف په شان. د ارسطو یو زیات شمېر لیکنې د طبیعت ډېره ژوره څېړنه کوي.
هغه اثار چې له لرغونې دورې څخه پاتې دي، د ارسطو تر یو سلو او یا وو (۱۷۰) زیاتو اثارو ته نغوته کوي. خو له دې جملې څخه یې یوازې اوه څلوېښت (۴۷) اثار پاتې دي، چې یو یې هم بشپړ نه دی، د ارسطو اکثره لیکنې هماغه یادښتونه دي چې هغه د وینا لپاره جمتو کړي وو، د ارسطو پر مهال هم فلسفې ګړنۍ ښه درلودله.
د اروپایي فرهنګ لپاره د ارسطو اهمیت یوازې په دې کې نه و چې هغه د لومړي ځل لپاره علمي ژبه رامنځته کړه او داسې اصطلاحات یې وپنځول

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې اوس پر بېلا بېلو پوهنو کې کارول کېږي، بلکې هغه دا سې يو بنسټ کېښود چې د هغه له امله بېلا بېل علوم رامنځته او سره منظم شول.

موږ په خپلو مخنيو خبرو کې وويل چې افلاتون هم تر ده وړاندې فلسفيانو په شان، هڅه کوله چې په ټولو بدلونونو کې تلپاتې او نه بدلېدونکی عامل پيدا کړي، په همدې خاطر يې په ورته (مثل) لاس پورې کړ او اعلان يې وکړ چې (مثل) د ټولو هغو ښکارندو بشپړې بېلګې دي چې د محسوساتو په نړۍ کې ليدل کېږي، سربېره پر دې افلاتون په دې نظر و چې دا مثالونه په طبيعت کې تر ټولو موجود و ښکارندو ډېرو واقعي دي، د ساري په توګه لومړی (اس) راڅرګندېږي او وروسته د محسوساتو په نړۍ کې ټول موجود اسونه د هغه له مخې منځته راځي، ځکه نو د هغه په نظر (د چرګ مثال تر چرګ او هګۍ وړاندې رامنځته شوی دی)، ارسطو په دې نظر و چې افلاتون ټول شيان سرچپه ليدلي دي، هغه د خپل استاد په شان په دې نظر و چې هر اس ځانګړی (بدلون) کوي او هېڅ اس تلپاتې نه دی، ارسطو د خپل استاد دا نظر هم تائيداوه چې د اس بڼه تلپاتې ده او د بدلون وړ نه ده، خو په دې نظر و چې د اس (مثال) هغه مفهوم دی چې انسان د بېلا بېلو اسونو تر لرلو وروسته په خپل ذهن کې ټوکولی دی.

ځکه خو نو شونې نه ده چې د اس (مثال) يا (بڼه) د اس تر پېژندنې وړاندې موجوده وي، د ارسطو په نظر د اس (بڼه) کې هغه ځانګړنې شاملېږي چې اس يې لري او دا ځانګړنې بيا په ټوليز ډول اس رامنځته کوي، ارسطو باور نه درلود چې دا بڼې په طبيعت کې يوه له بلې څخه جلا دي. د هغه په نظر (بڼې) د شيانو ځانګړنې دي او دا ځانګړنې په هر شي کې نغښتې دي.

ارسطو د افلاتون له دې نظر سره هم مخالف و چې د (چرګ) مثال په خپله تر چرګ وړاندې رامنځته شوی دی، هغه څه چې ارسطو يې د چرګ (بڼه) ګڼي د چرګ ځانګړتيا پورې اړه پيدا کوي، د ساري په توګه دا ځانګړنه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چرګ هګۍ اچوي، ځکه نو چرګ او د چرګ (بڼه) یو له بله نه توپیرېږي، سم لکه د جسم او روح په شان.
په دې بحث کې مهم اصل دا دی چې د فکري طریقې د بدلون تګلورې ته پام کېده، د افلاتون لپاره تر ټولو لوړ واقعیتونه د عقل په مرسته فکر کول وو او ارسطو بیا حواس د پوهې او واقعیت یوازینۍ سرچینه ګڼله، افلاتون په دې نظر و هغه څه چې په طبیعت کې د لیدو وړ دي د مثلې نړۍ د واقعیتونو انعکاس دی چې د انسان په روح کې نغښتي دي، د ارسطو نظر بیا د دې برعکس و، د ارسطو په نظر هغه څه چې د انسان په روح کې موجود دي، په اصل کې په طبیعت کې د موجودو شیانو انعکاس دی.
د ارسطو په نظر افلاتون د اسطوره یي نړۍ د انځورونو په زندان کې ځان بند کړی و، چې تصورات یې د واقعیتونو په توګه څرګندول.
ارسطو پر دې ټکي ټینګار کاوه چې پېژندنه یوازې د ادراک له لارې ترلاسه کېدی شي، په دې باب افلاتون ضرور په دې نظر و چې تر هغه پورې هېڅ شی په طبیعت کې نه پیدا کېږي چې مخکې تر مخکې په ورته نړۍ کې موجود نه وي. د ارسطو په نظر افلاتون هر څه له همدې امله غبرګ کړي دي. دا پوښتنه را پیدا کېږي چې (د اس مثال) له کومه ځایه راغلی دی؟ شاید یو دربیم اس هم موجود وي، چې دا اس د هغه له مخې جوړ شوی دی؟
ارسطو په دې نظر و هغه څه چې موږ په فکر او نظر کې لرو زموږ د لیدلو او اوربدلو د طریقې له لارې یې عملي بڼه خپله کړې ده، خو انسان خپل یو ډول ځانګړی شعور هم لري. په موږ کې داسې استعداد شته چې زموږ حسي اغېزې ډلبندي او سره منظمې یې کړي.
له همدې امله دي چې د (تیرې، بوټو، انسان او حیوان) مفاهیم رامنځته کېږي. په دې ډول نو ارسطو د انسان د ځانګړي شعور مخالف نه و، بلکې برعکس هغه شعور د انسان یوه ډېره مهمه ځانګړنه ګڼله، خو په دې نظر و

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دا شعور تر هغه وخت پورې چې د محسوساتو له لارې د يو شيز په درک برياله نه شي (خالي) شی ګڼل کېږي، په دې ډول نو شونې نه ده چې (مثل) د انسان ځانګړنه وي.

ارسطو په پای کې پر خپلې طرحې لاس پورې کړ او د افلاتون د (مثل) نظر پر وړاندې يې خپل نظر څرګند کړ. د ارسطو په نظر واقعيتونه له مختلفو ښکارندو څخه جوړ شوي دي، چې د (بڼې يا صورت) او (مادې) تر منځ د يووالي ښکارندويي کوي، (ماده) په اصل کې د ښکارندو د جوړښت زړی او جوهر دی او (بڼه يا صورت) د ښکارندو خاصې ځانګړتياوې وي.

پورته نغوته وشوه چې ارسطو د طبيعت بدلونونو ته پاملرنه کوله، ماده په بالقوه ډول کولای شي خپله بڼه ولري، په دې ډول کولای شو ووايو چې ماده هڅه او کوښښ کوي، له قوې څخه فعل ته راشي. د ارسطو د ليدلوري له مخې په اصل کې هر ډول بدلون له قوې څخه فعل ته د مادې د اوښتو زېږنده ده.

د ارسطو او افلاتون د سياسي فلسفې اختلافات کولای شو په دې ډول ډلبندي کړو:

- افلاتون د يوه فرهنګي انقلاب غوښتونکی دی او ارسطو نه غواړي له اوسني فرهنګ سره خپل اړيکی غوڅ کړي.
- افلاتون يوه او متخصص کسان په پام کې نيسي او ارسطو ټول وګړي.
- افلاتون په سياسي چارو کې تر طبيعت اخوا (ميتافزيک) فلسفې باندې باورمند او ارسطو بيا دا باور نه درلود.
- افلاتون خپله فلسفي تيوري او ټولنيز چلند يو بل سره ګډوي، خو د ارسطو لپاره بيا عملي فلسفه(philosophy practical) معتبره ده.
- په يوه بله وينا افلاتون اسمان ته ګوته نيسي او ارسطو ځمکې ته، ارسطو په وروستي تحليل کې د نظم او ترتيب سړی و، هغه غوښتل د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلکو په ذهن کې موجود مفاهيم راټول، جوړ او مرتب کړي، له همدې
کبله يې د منطق علم مطرح کړ، وچ او رياضي ډوله قواعد يې د دې علم
لپاره په پام کې ونيول، هدف يې دا و چې د هغو په مرسته منطقي
قضيې تعريف کړي، د ساري په توګه (لومړی نظر) ټول ساکښ مري،
(دويم نظر) موږ ټول ساکښ يو. له دې څخه دا پايله راوځي چې: (موږ هم
مرو). په دې مثال کې موږ په څرګند ډول د ماناوو تر منځ اړيکې وينو.
ارسطو په طبيعت کې د موجود ښکارندو د ډلبندۍ پر مهال هغوی په
لومړي پړاو کې پر دوو ډلو وېشي، لومړۍ ډله بې روحه ګڼي، لکه تيږه،
لرګی، د اوبو څاڅکي، د ځمکې لوړې ژورې او نور... د ښکارندو په دې ډله
کې بدلون شونی نه دی او د ارسطو په نظر يوازې د بهرنيو عواملو به
مرسته کولای شو په هغو کې بدلون راولو، دويمه ډله ساکښ نومېږي، چې
د هغو په دننه کې بدلون شونی دی.
د ارسطو په نظر په طبيعت کې موجودې ښکارندې کولای شو په وروستي
تحليل کې د ساکښو او بې روحو له مخې سره ډلندي کړو. تر بشپړې بې
روحې ډلې وروسته، بوټو ته رسېږو چې د بې روحو په اندول ساکښ ګڼل
کېږي او د ساکښو په اندول بې ساه، ارسطو بيا ساکښ هم پر دوو ډلو:
ځناورو او انسانانو ډلبندي کړي دي.
ارسطو تصور کاوه چې د ځمکې پر مخ هر ډول حرکت د ستورو او سيارو د
حرکت له لارې هدايت کېږي، خو په هر ډول يو بل څه هم بايد د اسماني
شيانو د حرکت سبب شوی وای، هغه دا ځواک لومړنی محرک يا خدای
باله، د ارسطو په اند لومړی محرک حرکت ته لري خو د اسماني شيانو د
حرکت علت ګڼل کېږي، چې به خپله په طبيعت کې د حرکت سبب ګرځي.
ارسطو په دې نظر و چې د انسان (بڼه، شکل يا صورت) (د بوټو له روح)،
(حيواني روح) او (منطقي روح) څخه برخمن دی، د هغه په نظر انسان هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت نېکمرغه کېدلای او ښه ژوند کولای شي چې له ټولو استعدادونو او امکاناتو څخه ګټه پورته کړي.
ارسطو پر درې ډوله نېکمرغیو باور درلود، هغه لومړی نېکمرغي، خوشاله او خندانه ژوند ګاڼه. دویم ډول نېکمرغي يې دا ګڼله چې یو سړی باید ازاد او بامسؤلیته ژوند ولري او درېیمه نېکمرغي يې بیا دا ګڼل چې نېکمرغي د هغه چا ژوند ته ورداخلېږي چې اندیال (متفکر) او فیلسوف وي.
ارسطو په دې نظر و چې دا درې ډوله نېکمرغۍ یوه له بلې سره تړلې دي، انسان د هغو په مرسته کولای شي په ژوند کې نېکمرغي ترلاسه کړي، له همدې کبله هغه د یو اړخیز ژوند مخالف و، که چېرې ارسطو او سمهال ژوندی وای، نو هغه ځوک به یې چې یوازې سپورت کوي او د خپل بدن غړي غړوي او یا هغه ځوک چې یوازې پر ذهن پالنې بوخت دی، یو اړخیز شخص بللای وای، ځکه د هغه په نظر دا افراط او تفریط پر نېکمرغۍ باندې یو لړ منفي اغېزې کوي.
ارسطو د فضیلت په باب په دې نظر و چې فضیلت د افراط او تفریط تر منځ (منځنی طلایي حد) دی، نه ډار په کار دی او نه هم نا منطقه زړورتیا هغه څه چې تر ډېره حده زموږ موخه ده، هغه شجاعت دی، تر شجاعته ټیټ حالت به ډار او تر هغه پورته حالت به زړورتیا وي؛ نه بخیلي په کار ده، نه اسراف او هغه څه چې ښه او منلي دي هغه سخاوت دی، تر سخاوته ټیټ حالت بخیلي ده او تر هغه پورته حالت اسراف ګڼل کېږي.
دا موضوع د خوراک په باب هم سمه ښکاري، کم خوراک او ډېر خوراک دواړه خطرناک دي، کوم څه چې افلاتون او ارسطو یې د اخلاقو په باب مطرح کوي، هغه د لرغوني یونان د طبابت پر بنسټ ولاړ دي، د هغه وخت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبابت په علم کې نظر دا و چې د اعتدال او تناسب په رعايت سره يو سړی کولای شي نېکمرغه او (متناسب) وي.
د ټولنې په باب هم د ارسطو ليدلوری له افراط او تفريط سره د مخالفت پر بنسټ رامنځته شوی و، هغه انسان يو (سياسي موجود) ګاڼه او په دې نظر و چې انسان له ټولنې پرته بشپړ نه دی، د ارسطو د نظر پر بنسټ کورنۍ او کلی د خلکو لومړنۍ اړتياوې لکه غذا، ګرمي، ښځه او اولادونه تامينوي، خو د ټولنې وروستۍ بڼه کېدلای شي، يوازې دولت وي.
ارسطو درې ډوله حکومتونه طرح کړي دي:
۱- سلطنتي حکومت: په دې ډول حکومت کې د ټولنې لارښوونه د يوه فرد په لاس کې وي، ارسطو دا حکومت هغه مهال ښه ګڼي چې (استبداد) ته مخه ونه کړي او دا په داسې حال کې ده چې مشر يې يوازې خپله ګټه په پام کې ونه نيسي.
۲- اشرافي حکومت: په اشرافي حکومتونو کې د خلکو لارښوونه يا مشري د يوې ډلې واکمنو پر غاړه ده، واکمنه ډله بايد له سرزورۍ څخه کار وانه خلي او که دا کار وکړي، نو اشرافي حکومت پر يوه زورواکي (ديکتاتور) حکومت بدلېږي.
۳- ولسواک حکومت: دا حکومت هم ممکن خپل ښه والی يا مطلوبيت له لاسه ورکړي او دا کار هغه وخت شونی دی، چې د حکومت مشري د لنډغرو لاس ته ورشي.
په انقلابي ژبه او يا د پخوانۍ وسلوالې مبارزې په ژبه کولای شو، وو ايو چې ارسطو په (تاکتيک) کې (ماترياليست) فيلسوف او په (ستراتيژۍ) کې (ريالبست) عالم و، ياني په دې مانا چې هغه په ورځني ژوند کې د دې نړۍ سړی و او په رښتيني ډول يې فکر او عمل کاوه. او په سمايي او وروستۍ نړۍ کې د خدای بنده او يو (ايډياليست) انسان و، انا تر دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوري چې د هغه مهال پر کلتور باندې د واکمنو خرافاتو تر بریده وررسېدلی و. د او سمهالو فلسفیانو په وینا ارسطو تر ډېره بریده پورې په خپله فلسفه کې (ما تریالستي) او (ایډیالیستي) اصول سره ګډولې کړي وو، (انګلس) هغه د لرغوني دورې د فلسفیانو په ډله کې د نړۍ ستر فیلسوف ګڼي، که څه هم هغه د (افلاتون) خلاف چې د پایتخت (اتن) استوګن و، د ولسي فیلسوف په توګه یاد شو، ارسطو (۲۴۰۰) کاله وړاندې ولیکل چې د فلسفې موخه باید (پېژندنه) وي. فلسفه د ارسطو پر مهال یو پراخه علم و چې بېلابېل علوم په کې راټاله وو، چې هر ښاروال، والي، پولیس او ښوونکي باید د هغه له اصولو سره اشنایي پیدا کړې وای. هغه لومړنی فیلسوف و چې فلسفه یې په سستماتیک ډول ډلبندي کړه، یانې دا چې هغه یې په یوه فکري چوکاټ کې شامله کړه، پر سیستماتیک ډول د هغه له خوا د فلسفې وېش پر دې بنسټ و چې په فلسفه کې د تیورۍ او عمل تر منځ توپیر وشي. د هغه په نظر حقیقت دا مانا چې فکر له واقعیت سره سمون وخوري. هغه ادعا کوله چې پر فلسفي مسایلو لاس پورې کول د روح د روغتیا، خوشالۍ، رضایت، انسانیت او شجاعت سبب ګرځي.
هغه به ویل، انسان باید هڅه وکړي چې ابدي شي او مرګ ونه کړای شي، چې هغه د هېرېدو کندې ته ورګوزار کړي.
د ارسطو په نظر یو څه شی په ښځو کې کم دی، په همدې خاطر هغه ښځه یو ((نیمګړی انسان)) ګاڼه، ارسطو په دې نظر و چې ښځې د مثل په تولید کې منفعلې او منونکې دي، په داسې حال کې چې نرینه فعال او مولد دي.
په همدې خاطر ماشوم خپلې ځانګړنې له خپل پلاره رااخلي، ارسطو په دې نظر و چې د ماشوم ټولې ځانګړنې د نر په نطفه کې بڼه غوره کوي او ښځه یوازې هغه ته هغه چاپېریال برابروي چې نطفه په کې وده کوي. په دې ډول نر د ماشوم (بڼه یا صورت) تشکیلوي او ښځه د هغه (ماده) جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا موضوع چې د ارسطو په شان یو پوه او ځیرک عالم دې د جنسي اړیکو په باب ترديې حده تېروتنه وکړي، د ژورې خواشینۍ خبره ده. خو دا موضوع دوو ټکو ته نغوته کوي: لومړی دا چې ارسطو د ښځو او ماشومانو د طبیعت په باب پوره تجربه يي اطلاعات نه درلودل او دویم دا چې کله هم نرینه یوازې خپل ځان ددې وړ وګڼي چې یوازې دوی کولای شي فیلسوف او څېړونکي شي. طبعاً به کار له نیمګړتیاوو سره مخ شي.
د ښځو په باب د ارسطو لیدلوري په خواشینۍ سره چې د منځنیو پېړیو په ټوله دوره کې تائید او د افلاتون نظر له یاده وایستل شو. د ارسطو نظر په کلیسا کې په پراخه کچه دود شو. لویدیځ څېړونکی د اغراق په بڼه د ارسطو د اثارو شمېر له (۴۰۰) څخه تر (۱۰۰۰) عنوانو پورې اټکلوي، د هغه یو ملګری ان ددې ادعا کوي چې د هغه ویل شوې جملې (یو نیم ملیون) جملو ته رسي. له ارسطو څخه راپاتې اثار، د منطق، طبیعت پوهنې، میتافزیک، لیکوالۍ، سیاست، د خبرو هنر، اخلاقو او حیوان پېژندنې په باب دي. هغه د بوټو پېژندنې، حیوان پېژندنې، منطق، ریاضیاتو او سیاست په شان د علومو پر تعریف او تغیر خپل خپل اغېز پرېښود. ارسطو لومړنی عالم و چې د خپلې زمانې د بېلابېلو علومو ترمنځ توپیر ته قایل شو. هغه د (سیاست) په کتاب کې انسان د یو ټولنیز موجود په توګه معرفي کوي، که څه هم هغه د انسانانو ترمنځ طبیعي توپیر ته قایل و. د خادمانو له غلامولو او په درباري خدماتو کې د هغوی له کارونې يې ملاتړ کاوه. په (میتافزیک) کتاب کې هغه د شیانو د بڼې او د مادې ترمنځ اړیکي څېړي. همدلته ده چې د میتافزیک یا هم تر طبیعت لوړ حالت لغت موږ ته د شیانو دننه کلمه راپه یادوي. د منځنیو پېړیو په بهیر کې د ارسطو اثار د مدرسینو یا (اسکولاستیک) ښوونځي لپاره د نورم او اصل په توګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکارېدل. هغه د منځنيو پېړيو پر (ایډیالستي) او (ماتریالستي) بهیرونو خپل ځانګړی اغېز پرېښود. د هغه فکري سيستم له پنځمې میلادي پېړۍ څخه بیا تر اوسه پورې په اروپا کې له مسیحیت سره یوځای شو او (اسکولاستیک) مدرسینو د ښوونځي په مرسته يې د مسیحیت د فلسفې د رسمي ستنې بڼه غوره کړه. ارسطو له کیفي پلوه طبیعت د ودې په حال کې یو بهیر ګڼي او ګومان کوي چې د هر حرکت پیل الهي ځواک پورې تړلی دی. سره له دې چې د هغه له نظره پیلوونکی ځواک په مسیحیت کې له ازلي خالق سره ورتوالی نه لري. پېړۍ پېړۍ کېږي چې هغه د مسلمانو او عربي هېوادونو علم و فلسفه تر خپل اغېز لاندې راوستي دي. یوه بله ډله بیا ارسطو د تاریخ په ډګر کې د مسیحي ایډیالونو او الهیاتو یو صفاکوونکی واټ یا لاره ګڼي. د (پروتستانو) یو سمونپال (مارتین لوتر) په تحقیر سره ارسطو یو کیسه بیز شاعر او د زنګوهلو افکارو فیلسوف وباله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مابي يوناني افكار

تر میلاد وړاندې پر (۳۲۲) کال کله چې ارسطو مړ شو، نو یونان په هغو کلونو کې د نړۍ یو ستر ځواک و. دا ستر ځواک تر میلاد (۳۵۲ - ۳۲۳) کلونه وړاندې د (سکندر) د لښکر کښیو او د هغه د فتوحاتو له امله رامنځته شوی و.

سکندر د (مقدونیې) پاچا و. ارسطو هم د مقدونیې او سېدونکی ګڼل کېده او ان دا چې څه موده یې د سکندر پر روزنه هم تېره کړه، سکندر پر دې بریالی شو چې له (مصر) او (ایران) څخه رانیولې تر (اریانا) یا اوسني افغانستان او (هنده) پورې خپلې لښکرې وځغلوي، دا ټولې سیمې تر خپل واک لاندې راولي او په هغو کې یوناني تمدن دود او پراخ کړي. په دې ډول نو د بشر د تاریخ یوه نوې دوره پیل شوه، نړیواله ټولنه رامنځته شوه چې یوناني ژبې او فرهنګ په هغې کې ټاکونکی نقش درلود. د تاریخ دا دوره چې (درې سوه) کاله وغځېدله، معمولاً د (هلنیزم) دورې په نامه یادېږي.

له (هلنیزم) څخه موخه واکمن یوناني کلتور دی چې د هغې زمانې پر څلورو لویو امپراتوریو؛ (هلني یانې مقدونیې، سوریې، مصر او اریانا) واکمن و. تر میلاد (۵۰) کاله وړاندې (روم امپراتورۍ) سیاسي او پوځي واکمني راخپله کړه، تر هغه وروسته دې نوي ځواک د (هلني) ټولې امپراتورۍ تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل واک لاندې راوستې او بيا لاتيني ژبه او رومي کلتور له (اسپانيا) څخه نيولې د اسيا تر زړه پورې پراختيا وموندله او په دې ډول د روم د ښکېلاک دوره پيل شوه. دا هماغه دوره ده چې د لرغونتيا د وروستۍ دورې په نامه مشهوره ده. په دې ځای کې بايد دې ټکي ته پاملرنه وکړو او هغه دا دی مخکې تر دې چې روميان (هلني) نړۍ تر خپل واک لاندې راولي، روم د يوناني کلتور او طبعاً فلسفې تر اغېز لاندې خپل نقش ساتلی و او خپل ژوندانه ته يې دوام ورکړ.

د بېلابېلو هېوادونو او فرهنګونو د سرحدونو له ختمېدو سره (هلنيزم) وده وکړه، تر دې دورې وړاندې (يونانيانو، روميانو، مصريانو، بابليانو، اشوريانو، اريايانو ياني د ايران، نننۍ افغانستان او د امو درياب د شمال د ځينو برخو په ګډون) خلکو خپل ځانګړي مذهبي باورونه درلودل او د خپلو خدايانو عبادت يې کاوه، خو په دې دوره کې مختلف کلتورونه يو بل کې ننوتل او د هغې زمانې د ديني، فلسفي او علمي باورونو يوه ټولګه يې رامنځته کړه.

يوناني عقايدو د يونانيانو تر اغېز لاندې په ټوله سيمه کې پراختيا وموندله، د جنګ ډول د سوداګريزو بازارونو بڼې خپلې کړې. د شيانو او مالونو د راکړې ورکړې ترڅنګ د افکارو تبادلې هم په ډېر ځواک سره جريان پيدا کړ. له بلې خوا د نورو سيمو افکارو او عقايدو هم د نړۍ نورو سيمو ته لاره پيدا کړه او خپل اغېز يې ورساوه. د (مديترانې) په ټوله حوزه کې د ختيزو خدايانو عبادت هم کېده او داسې اديان هم رامنځته شول چې خدايانو او مذهبي عقايدو يې له زاړه کلتور څخه سرچينه اخيستې وه او په دې ډول د اديانو يو ګډوله حالت يا ديني اختلاط رامنځته شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر دې دورې وړاندې خلکو خپل ځان په خپل ملت او خپل ولايت پورې تاړه، د هېوادونو د پولو تر ړنګېدو او د افکارو تر ازادانه تبادلې وروسته، ډېری خلک د خپل نړۍ ليد په باب متردد شول. ددې دورې څرګنده ځانګړنه کولای شو، مذهبي ترديدونه، فرهنګي شلېدنې او بدليدونه وګڼو.

د (هلنيزم) فلسفه په حقيقت کې کوم نوی شی نه و. په دې دوره کې موږ د کوم نوي (سقراط، افلاتون او ارسطو) شاهدان نه يو، بلکې د (اتن) د دغو دريو سترو فلسفيانو ليدلوري د ځو بېلابېلو متفاوتو فلسفي جريانونو د ټوکېدو لپاره بنسټ، سرچينې او د الهام سبب شول.

د (هلنيزم) په دوره کې علم هم د بېلابېلو فرهنګونو د ګډوله حالت تر اغېز لاندې راغی. په (مصر) کې د (سکندريې) ښار د ختيځ او لويديځ د افکارو د تبادلې په برخه کې ستر نقش ولوباوه. په داسې حال کې چې اتن له (سقراط، افلاتون او ارسطو) څخه د راپاتې فلسفي ښوونځيو په برکت د فلسفې مرکز ګڼل کېده. سکندريه هم د علم مرکز شو، دا ښار د ستر کتابتون په لرلو سره، د رياضي، نجوم، ژوندپوهنې او طبيعي څېړنو مرکز شو.

نن هم د همغو وختونو په شان، د دين، فلسفې او د نوي او زاړه علم يوځای کېدو د نوي نړۍ ليد لپاره ښې لارې چارې برابرې کړې دي.

ددې (نوې پېژندنې) لويه برخه په اصل کې همغه پخواني افکار دي، دا افکار د (هلنيزم) په دوره کې او تر هغې وړاندې خپله ريښه لري، چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سقراط، افلاتون او ارسطو) او تر هغو وړاندې فلسفيانو له خوا طرح شوي وو.

ددې وخت د فلسفياتو ترمنځ د داسې يوې ګډې وجې پيدا کول مهم و چې د انسان ژوند او مرګ د پوښتنې لپاره ځواب پيدا کړي. له همدې کبله ددې دورې د فلسفې تر ټولو مهم اختلاف او يا هم ددې نړيوالې ټولنې د فلسفيانو د پاملرنې وړ موضوع ګڼل کېږي. اصلي پوښتنه په دې کې وه چې رښتينې نېکمرغي په څه کې ده او څه ډول ترلاسه کېږي؟

ددې دوو مهمو پوښتنو د ځوابولو لپاره په دې دوره کې لږ تر لږه (څلور) فلسفي ښوونځي چې تر نورو زيات څرګند او مشخص وو د جګړې ډګر ته داخل شول. دا ښوونځي (کلبيان، رواقيون، اپيکوريان او نوي افلاتونيان) نومېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلبیان

د (سقراط) یو چلند په حقیقت کې د دې فلسفې طریقې د ټوکېدو سبب شو، په دې ډول چې یوه ورځ د یوې هټۍ مخې ته ودرېد او په هټۍ کې موجودو شیانو ته ځیر شو او بیا یې وویل: ((وګورئ انسان د خپل ژوند لپاره کومو کومو شیانو ته اړتیا لري.)) د دې خبرو له بیان څخه د سقراط موخه څه وه؟ په واقعیت کې سقراط غوښتل نور وپوهوي چې هغه دې شیانو ته اړتیا نه لري.

د سقراط دا وینا او چلند د کلبي فلسفې د بنسټ حیثیت غوره کړ. دا فلسفه په (اتن) کې تر میلاد (۴۰۰) کاله وړاندې رامنځته شوه. بنسټګر یې انتیستنینس (Antistnenes) په نامه یو شخص و چې د سقراط د شاګردانو له جملې څخه و.

کلبیان په دې نظر و چې رښتیني نېکمرغي په تېر ایستونکو ظواهرو لکه، لوړو زده کړو، سیاسي واک او یا روغتیا کې نغښتې ده. دا نېکمرغي هغه وخت ترلاسه کېږي چې انسان له ټولو هغو شیانو څخه چې اتفاقي او تېرېدونکي دي ځان ازاد او خلاص کړي. څرنګه چې رښتیني نېکمرغي لنډ مهاله او ناثباته نه ده، شونې ده چې د هر چا لپاره وي. کله چې رښتیني نېکمرغي یو ځل ترلاسه شي بیا له لاسه نه وځي.

ډېر نامتو کلبي دیوجانس (Diogens) نومېده. هغه د (انتیستینینس) د شاګردانو له جملې څخه و. ویل کېږي چې هغه به شلېدلي جامې اغوستلې، امسا به یې ګرځوله، توبره به یې تر شا وه او پر ځمکه به ویده کېده. په دې ډول نو له ده څخه د دې نېکمرغۍ اخیستل اسانه هم نه وو. یوه ورځ (مقدوني سکندر) د هغه لیدو ته ورغی چې له هغه څخه د هغه د غوښتنې یا هیلې پوښتنه وکړي او څه شی له ده څخه وغواړي، (دیوجانس) له (سکندر) څخه غوښتي وو چې څنډې ته شي او د لمر مخه بنده نه کړي. هغه په دې ډول غوښتل څرګنده کړي چې تر یو ستر ټولواکه ډېر بډای او ډېر نېکمرغه دی. ځکه څه شی چې غواړي هغه یې په واک کې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رواقیون

کلبیانو د رواقي فلسفې لپاره چې تر میلاد (۲۰۰) کاله وړاندې په (اتن) کې راوټوکېده، ډېر زیات اهمیت درلود. (زنون) تر یوه چټ لاندې خپلو شاګردانو ته وینا کوله. له همدې کبله دوی د (رواقیونو) په نامه مشهور شول. دې لیدلوري بیا وروسته په رومي کلتور کې ډېر زیات اهمیت پیدا کړ. رواقیون هم د (هراکلتیوس) په شان په دې نظر وو چې ټول انسانان په یوه کچه له پوهې (لوګوس) څخه برخمن دي. (لوګوس) د هغه په رواقي مانا نه یوازې د ټولو شیانو د ټوکېدو ځای دی، بلکې د پېښو قانونمندي هم ده.

په یوه عمومي قانونمندۍ کې، نه یوازې شیان، بلکې د هغو پېژندونکی هم د ځایېدنې وړ دی. په دې ډول د مفهومي تفکر جوړښتونه او واقعیت یو بل سره سمون خوري. ځکه نو د (لوګوس) درک د کیهاني نظم د یوه اصل په توګه نه یوازې د پوهې په پېژندنه او میتافزیک کې مهم دي، بلکې دا درک تر هغه پورته دا امکان هم رامنځته کوي چې سړی د طبیعت پر بهیرنو باندې هم په ښه او هدفمن ډول پوه شي.

تر کومه ځایه چې غایې یا موخې خپل اثر ښندي، نورې موخې هم شته چې باید وڅېړل شي او دا بیا په دې مانا ده چې طبیعت د هدف پېژندنې له درک سره سم یو منظم نظم هم ګڼل کېږي. د طبیعت د رواقي مفهوم منظمه ځانګړنه د اخلاقو په فلسفه کې د هغې د چلند پر غور باندې ولاړه ده چې د خپل طبیعي حق ځانګړتیاوې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روايتونو پـه نظـر (انسـان) د (نـړۍ) پـر وړانـدې د (يـو کـوچني موجـود) حيثيت لري چې د يو (لوی موجود) انعکاس يا څرگندونه کوي.
دا ليدلوری د دې سبب شو چې (رواقيون) په يو ډول پر ټولنيز حق يا پـه بلـه وينا پر طبيعي حق باورمند شي. دا طبيعي حق د انسان پر پـوهې او کاينـاتو ولاړ دی، لـه همـدې کبلـه پـه زمـان او مکـان کـې بـدلون نـه مـومي، ځکـه نـو ويلای شو چې (رواقيـون) د سقراط ترڅنگ او د سوفيسـتانو پـر وړانـدې ولاړ دي.
طبيعي حق په ټولو انسانانو پورې اړه لري او ان غلامان هم لـه دې حق څخـه برخمن دي. روايتونه په دې نظر وو چې پر هر هېواد باندې واکمن قوانين لـه طبيعي حق څخه له نيمگړې تقليد پرته بل څه نه دي.
له کومه ځايه چې (رواقيونو) انسان د نړۍ انعکاس باله، نو ځکـه خو يـې د دوی د دواړو ترمنځ توپير نه مانه. هغوی دغه راز د (روح) او (جسـم) تـرمنځ هم توپير نه ليده، ځکه هغوی پـه دې نظر وو چې طبيعت يـوازې يـو دی. پـه فلسفې کې د بېته (يوازيني ليدلوری) وايي چې د افلاتـون لـه ليـدلوري سـره چې واقعيتونه يې (دوه گونی) گڼل له هغو سره يې تقابل څرگند شي.
(رواقيون) د خپلې زمانې اصلي زامن وو، نړۍ يې خپـل استوگنځی گڼلـه، نو ځکه خو يې د خپلو هم عصره (کلبيـانو) پـه انـډول خـلاص ذهـن درلـود. هغوی د انسانانو ټولنې ته پاملرنه کوله، سياست تـه يـې اهميت ورکـاوه او ځينې يې له هغې جملې څخه قيصر مـارکو اورليـوس (Mar cus Aurelias) تر ميلاد (۱۸۰-۱۲۱) کاله وړاندې لوړو دولتي څوکيو ته هم ورسېدل.
رواقيون په تېره بيا کسيرون (Ciceron) چې خطيب، فيلسوف، سياستوال او د دې ښوونځي پلوی و، هڅه کوله چې يوناني فلسفه او کلتور په روم کې پراخـه کـړي. سيســرو (Cicero) تـر مــيلاد (۱۰۲-۴۳) کالــه وړانــدې د انسانپالنې (Humanisms) مفهوم د يـوه نـړۍ ليـد پـه توگـه مطرح کړ چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې فکر مرکزي زړه انسان و. څو کاله وروسته یانې تر میلاد (۲۹-۴) کاله وړاندې د (سنکا) په نامه یو بل رواقي په خپلو لیکنو کې دا جمله یاده کړه چې: ((همدا انسان دی چې د انسانانو د سوکالۍ سبب ګرځي.)) دې عبارت د داسې یو شعار بڼه خپله کړه چې پېړۍ وروسته د انسانپالنې د یو ښوونځي د جوړېدو سبب شو.

سربېره پر دې رواقیون په دې باور وو چې د طبیعت ټولې لوړې ژورې لکه ناروغي او مړینه، د طبیعت د نه بدلېدونکو قوانینو تابع دي. انسان باید خپل برخلیک ومني، ځکه چې هېڅ پېښه ناڅاپي نه ده. هره پېښه د یوې اړتیا له مخې پېښېږي او دا هم ډېره سخته ده چې سړی پوه شي ددې پېښې اړتیا څه ده، انسان د هغو لویو نېکمرغیو پر وړاندې چې په برخه کېږي یې ارام او ټینګ وي. د رواقیونو دا لیدلوری د کلبیانو له لیدلوري څخه ډېر لرې نه دی. هغو ته هېڅ پېښې، څه ښه وه او څه بده، اهمیت نه درلود، ان نن ورځ هم (د رواقي) اصطلاح د هغو اشخاصو لپاره کارول کېږي چې د هر څه پر وړاندې بې تفاوته وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اپیکوریان

په تېرو بحثونو کې دې ټکي ته ځیر شو چې د هغو مسایلو له جملې څخه چې سقراط پر هغو د پوهېدو هڅه کوله، یوه مسله دا وه چې انسان څه ډول کولای شي ښه ژوند ته ورسېږي. په دې باب مورږ د (رواقیونو) او (کلبیانو) په نظر هم پوه شو. رواقیونو او کلبیانو له مادي تجملاتو څخه د انسان تېښته د هغې پوښتنې ځواب او ښه ژوند ته د ورتېرېدو لاره ګڼله.

اریستیپوس (Aristippos) د (سقراط) یو بل شاګرد بیا د رواقیونو او کلبیانو خلاف ژوند او ښه ژوند کول په دنیوي لذت کې ګڼه. د (اریستیپوس) په باور د ژوند بد حالت په درد او رنځ کې نغښتی دی او د ژوند ښه حالت بیا هغه دی چې له خوښۍ او لذت څخه خوند واخلې. له رواقیونو او کلبیانو سره د اریستیپوس د لیدلوري توپیر په دې کې و چې رواقیونو هڅه کوله له انسان څخه درد او رنځ لرې کړي، خو اریستیپوس په ژوند کې د داسې یو تګلارې په لټه کې و چې د انسان درد او رنځ له منځه یوسي.

اپیکور (Epikur) تر میلاد (۳۴۱-۲۷۰) کاله وړاندې د (۳۰۰م.ز) کال شاوخوا په اتن کې په خپل نامه یوه فلسفه یي مدرسه جوړه کړه. هغه د (اریستیپوس) لیدلوري ته پراختیا ورکړه او د (دموکریتوس) له نظریې او لیدلوري سره یې ګډه کړله.

((ای غریبه دا ځای به تاته د خوښۍ سبب شي، ځکه چې په دې ځای کې خوښي تر ټولو ستره نېکي ده.)) دا جمله د هغه د بڼ د وره پر سر راځوړنده وه چې اپیکوریانو به معمولاً په هغه کې غونډې کولې او خپل افکار به یې تبادله کول.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اپیکور) په دې نظر و چې د هرې خوښۍ ترڅنګ ناخوښي او نور عوارض هم وجود لري. د ساري په توګه خوړه که له ټولو ګټو سره سره زیاته وکارول شي، انسان د شکر پر ناروغۍ اخته کوي.
اپیکور پر دوه ډوله خوښیو باور درلود: لنډمهاله خوښي او اوږدمهاله خوښي. هغه غوښتل لنډمهاله خوښي له اوږدمهاله خوښۍ سره پرتله کړي، د ساري په توګه د خوږو شیانو اخیستل او خوړل یوه لنډمهاله خوښي ده، خو که د یوه کال په بهیر کې د دې ټولو خوږو پیسې زېرمه کړې، پر هغو یې ونه لګوې او بیا پرې خپل ځان ته یو بایسکل واخلې او بیا په هغه هر چېرته سفر وکړې، نو د هغه خوند به زیات او خوښي به یې اوږدمهاله وي. هغه په دې نظر و چې انسان د حیواناتو خلاف د پروګرام جوړونې وس لري، انسان کولای شي د خپلې خوښۍ لپاره په خپله پرېکړه وکړي.
اپیکور پر دې خبرې ټینګار کاوه چې (خوښي) الزاماً له جسماني لذت لکه د خوږو له خوړلو سره یوشان نه ده. دوستي او د هنري اثر ننداره هم کولای شي د خوښۍ سبب شي. د لرغوني یونان لیدلوری چې عفت، اعتدال او وقار یې د خپلې خوښۍ بنسټګانه، یو د هغو شرایطو له جملې څخه و چې اپیکور د ښه ژوند لپاره په پام کې نیوه. هغه په دې نظر و چې د روحي ارامتیا د ترلاسه کولو او پر درد و رنځ باندې د برلاسۍ لپاره باید انسان خپلې جسماني او نفساني غوښتنې تر کنټرول لاندې وساتي.
موږ مخکې وویل چې (دموکرتیوس) په دې نظر و چې تر مرګ وروسته ژوند نه شته، ځکه چې د انسان تر مړینې وروسته د روح الوتونه سره شلېږي. اپیکور د مذهب او خرافاتو د مقابلې لپاره د دموکرتیوس له اتومي لیدلوري ګټه پورته کوله. هغه په دې نظر و چې د ښه ژوند د ترلاسه کولو لپاره باید د مرګ وېره له ځانه لرې کړو. اپیکور به ویل: ((ولې باید له

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرګه وډار شو؟ تر هغه وخته چې موږ ژوندي یو مرګ نه شته او کله چې مرګ زموږ سرته راورسېد بیا به نو موږ ژوندي نه یو.))

د اپیکور د میتافزیک فلسفه په واقعیت کې د اتومونو د شتوالي او تشیال د اثبات لپاره یوه پیلامه ده. چې له دوو لاندې ټکو څخه پیلېږي:

۱- موږ د حرکت په حال کې جسمونه ګورو.

۲- له نشتوالي څخه شتوالي ته څه شی نه تېرېږي.

یا په بله وینا له نشت څخه څه شی نه پیدا کېږي.

د اپیکور په نظر د سړي د ذهن، روان او فکر (mind) مسول د هغه د بدن غړي (brain) دي. طبیعتاً دا یوه مادي خبره ده او د اتومي نظریې له مخې چې ضرور مرګ او له منځه تګ هم لري، د توجیه وړ ده.

اپیکور د پېژندنې په پوهه کې پر تجربې ډېره ډډه لګوله او پر هر څه به یې ډېر شک نه کاوه. هغه په دې نظر و چې موږ ټول اطلاعات او معلومات د خپلو حواسو په واسطه ترلاسه کوو او که په سمه توګه ترې ګټه واخیستل شي، نو زموږ حسي غړي د باور وړ دي. د هغه په نظر زموږ ذهن په داسې حال کې چې مادي جوړښت لري، د استدلال او پایلې لپاره هم اصول او زمینې یا امکانات لري چې دا په خپله د تکرار شویو تجربو پایلې ګڼل کېږي.

اپیکور د شکپالنې پر وړاندې داسې دلایل وړاندې کول:

- که له هغو کسانو څخه چې په دې نظر دي چې نه شو کولای هېڅ شی وپېژنو، پوښتنه وکړو چې ایا هغه پر دې پوهېږي چې نه شو کولای هېڅ شی وپېژنو؟ هغه به په ځواب کې له لوی تناقص سره مخامخ شي، ځکه چې د منفي ځواب له مخې روښانه ده چې خپل لومړی باور یې نقص کړی دی او که چېرې یې ځواب مثبت وي، پر دې ټکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اعتراف کوي چې د دې پوښتنې پر ځواب پوهېږي او پوه شوی، چې بیا هم د هغې خبرې نقض دی چې وایي نه شو کولای هېڅ شی وپېژنو.

- که یو شکپالی شخص ووایي یو شی نه شي کېدلای وپېژندل شي یا نه شي کېدی یو واقعیت تشخیص شي. پر دوی باندې کولای شو اعتراض وکړو، د بېلابېلو مفاهیمو لکه پوهې، واقعیت او نورو په باب یې اطلاعات او یا معلومات څنګه ترلاسه کړي دي؟ که چېرې پر حوادثو باندې په بشپړه ډول ناباوره یو، نو د هغو مفاهیمو پر کارولو هم نه بریالي کېږو چې د دې حوادثو په واسطه مو ترلاسه کړي دي.

اپیکور خپله فلسفه په څلورو جملو کې را لنډوي او هغه د څلورګونو ښودنو په نامه نوموي:

- له خدایانو باید ونه ډار شو.
- نه شو کولای چې مرګ حس کړو.
- کوم څه چې ښه دي کولای شو ترلاسه یې کړو.
- کوم څه چې زموږ د وېرې سبب ګرځي کولای شو له مخې یې لرې کړو.

اپیکوریانو د واقعیتونو خلاف سیاست او ټولنې ته ډېر اهمیت نه ورکاوه.
(له جنجاله لرې ژوند) د اپیکور شعار و.
تر اپیکور وروسته اپیکوریانو بیا یوازې نفساني لذت ته پاملرنه وکړه.
((دمګړۍ غنیمت دی)) د هغوی د یوه شعار بڼه خپله کړې وه. زموږ په زمانه کې هم هغو اشخاصو ته چې ((دمګړۍ غنیمت)) ګڼي (اپیکوریان) وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوي افلاتونيان

پــه مخکنيــو بحثونــو کــې يادونــه وشــوه چــې د رواقيونــو ، کلبيــانو او اپيکوريانو دريوارو ليدلوري د سقراط د نظرياتو پر بنسټ ولاړ وو ، او ان د (دموکرتيــوس) او (هراکلتيــوس) نظريــاتو او ليــدلورو تــه يــې هــم ســر ورښکاره کړی و او څه ناڅه اړيکي يې ورسره لرل، خو په دې بهير کې بيا تر ټولو مهم يو بل فلسفي بهير راوټوکېد چې د (افلاتـون) ليـدلوری يـې پالـه، نو ځکه خو دې فلسفي بهير ته (نوی افلاتوني) بهير وايي.

فلوتين (plotin) (۲۰۵-۲۷۰م) د نوي افلاتوني بهير تـر ټولـو مهـم فيلسـوف دی. هغه په (سکندريه) ښـار کې چې پرلـه پسـې پېړۍ د يونـاني فلسـفې او ختيز عرفان د يوځای کېدو او ټکرونو ځای و ، خپلې فلسـفي زده کړې پيـل کړې او بيا روم ته لاړ. ده روم ته خپل ليدلوری يوور او له هغه څه سره چې نن ورځ يې مسيحيت ګڼي هغه ته د يوه جدي سيال پـه توګـه تبديل شو. البتـه (نوي افلاتوني) ليد لوري پر مسيحيت زياتې اغېزې پرې ايښي دي.

نـوې افلاتـوني فلسـفه لـه دې سـره سره چـې لرغـونې فلسـفې سـره بنسـټيز اختلافات لري، له هغې سره يو څه ورتوالی هم لري. چې له هغې جملې څخـه يې کولای شو ځينو ته په لاندې ډول نغوته وکړو او هغه دا دي چې (فلـوتين) خپلـه فلسـفه پـه يونـاني ژبـه ليکـي او د هغـې د تشـريح لپـاره لـه يونـاني اصطلاحاتو او مفاهيمو کار اخلي او د مسيحيت فلسفه بيا پـه داسې حال

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې چې له یوناني مفاهیمو څخه ګټه پورته کوي، نور مفاهیم هم رامنځته کوي چې له یوناني فلسفي مفاهیمو سره هېڅ ډول ورتوالی نه لري. سربېره پر دې د (فلوتین) فلسفه پر عقل او استدلال ولاړه ده، ژمنه، ایمان، جزمي معتقدات او تر عقل پورته شیان هغه ته لاره نه پیدا کوي. په داسې حال کې چې مسیحي فلسفه نه شي کولای له هغو څخه سترګې پټې کړي.

هغه مهال چې افلاتوني فلسفه د اکاډمۍ د پلویانو د کمزورۍ له امله له خپلې اصلي لارې واوښته او د هغې اصلي څېره له یادونو ووتله، (فلوتین) د افلاتون د فلسفې د منځپانګې، مفاهیمو او مقولو په کارولو سره پر دې بریالی شو چې یاده فلسفه بېرته د خلکو په ذهنونو کې ژوندۍ کړي او هغه د نړۍ د یو ډېر پراخ، منظم، مهم او اغېزمن فکري نظام په توګه مطرح کړي او دې سره ټول نور ښوونځي ځنډې ته کړي او لږ تر لږه (څلور سوه) کاله د علم او تمدن پر اسمان خپل سیوري وغوړوي. په دې ډول چې په لویدیځ کې پېړۍ پېړۍ او په ختیزه نړۍ کې تر اوسه هم څوک نه شي کولای هغه د افلاتون له فلسفې څخه توپیر کړي.

د افلاتون د (مثل) نظریې د (ممثلې نړۍ) او (محسوساتو نړۍ) ترمنځ پر توپیر باور درلود. دی د جسم او روح ترمنځ هم غوښ توپیر ته قایل و. په دې مانا چې انسان دوه اړخیز شخصیت یا دوګونی جوړښت لري: جسم او روح.

د افلاتون په نظر جسم چې د انسان د وجود یوه برخه جوړوي، له خاورې څخه جوړ شوی دی. لکه د هغو شیانو په شان چې په محسوساتو پورې اړه لري او د انسان د وجود بله برخه تلپاتې روح دی. په یونان کې دا لیدلوری

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر افلاتون وړاندې هم ډېرو خلکو ته د منلو وړ و. (فلوتین) دې لیدلوري ته ورته نظر سره چې په اسیا کې دود و، پوره اشنایي درلوده.

(فلوتین) د نړۍ پر دوه قطبیتوب باور درلود. د هغه په نظر په یوه خوا یا قطب کې یې خدایي نور واقع و چې ده هغه (احد) باله، البته په ځینو برخو کې یې په دې هکله د (خدای) له اصطلاح څخه هم ګټه پورته کوله. په بله خوا کې یې مطلقه تیاره خوره ده چې د (احد) وړانګې پرې نه لګېږي. د (فلوتین) په نظر په هغې تیاره کې څه نه شته، په هغه ځای کې یوازې د نور نشتوالی دی او بس. د (فلوتین) په نظر هغه رڼا چې له (احد) څخه پر تیارې لګېږي، هماغه روح دی، په داسې حال کې چې ماده یوه تیاره ده چې واقعي شتوالی نه لري. په طبیعت کې هر موجود د (احد) د وړانګې یو سرسري انعکاس دی.

(فلوتین) ادعا کوله چې د ژوند په اوږدو کې یې څو ځله دا احساس کړې ده چې روح یې له خدای سره ګډ شوی دی. دې لیدلوري ته معمولاً (عرفان) وایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افکار او عرفان

عرفان د بشري معرفت یوه بڼه ده چې د دین، جادو ، علم او فلسفې تر پیدا ښت وروسته رامنځته شوی دی. په مخکنیو بحثونو کې مې یادونه وکړه چې دین د هغو خلکو د خبرتیاوو هماغه شکل دی چې په ځمځو او ځنګلونو کې به اوسېدل، دې شکل بیا د شیانو له ځواکمن عبادته رانیولې ان د اروا وو تر عبادت پورې مسایل بیانول.
په دې معرفت کې اصلي ټکی ایمان؛ له کوم دلیل پرته عبادت او د سبب لټون و. خو فلسفه یې د بشر د پوهې یوه بڼه ده چې د منطق، شیانو او پدیدو د عواملو د لټون پر بنسټ ولاړه ده. معرفت د همدې تګلوري د ځرنګوالي پړاوونه وهلي دي.
عرفان له خپل پانتهییزم (وحدت الوجود) سره د بشر د معرفت یوه بڼه ده، چې د دین او فلسفې ترمنځ واقع دی.
په عرفان کې حقیقت ته رسېدل، د حق ذات ته د رسېدو په مانا دی. دا رسېدنه د استدلال له لارې (چې علم او فلسفې پورې اړه لري) نه، بلکې له شریعت ځخه تر تېرېدو وروسته د شهود او پلټنې (طریقت) له لارې او په وروستي پړاو کې د حق ذات سره د یو ځای کېدو له لارې بشپړېږي.
په ځرګند ډول ویلای شو چې عرفان د نړۍ په ټولو لویو ادیانو کې په بېلابېلو کچو موجود و. کوم څه چې عارفانو د عرفان په باب لیکلي دي، له موجودو فرهنګي اختلافاتو سره سره یو بل سره ورتوالی هم ځرګندوي. کله چې یو عارف هڅه کوي خپل عرفان د دین له لارې په یوې ځانګړې فلسفې سره ځرګند کړي. د عرفان فرهنګي زمینه په ګوته کېږي. البته عرفان په خپل سر نه رامنځته کېږي. معمولاً عرفان باید یو پر بل پسې د خپلې تذکیې پړاوونه ووهي چې په دې بریالی شي، خدای(ج) ته ورسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تذکيې دا پړاوونه د ژوند اندود هم رانغاړي او هم فکري اړخ پوري اړه پيدا کوي. عارف د دې پړاوونو تر تېرولو وروسته يو ناڅاپه خپل هدف ترلاسه کوي او فرياد کوي چې ((زه خدای يم)) يا ((زه ته يم)).

د خدای پېژندنې لپاره تر ټولو ښه لاره پېژندنې پرته بله لار نه شته (بايزيد بسطامي) وايي عرفان په اصل کې له خدای سره د يووالي او پيوستون په مانا دی. په ډېرو اديانو کې دې موضوع ته نغوته شوې ده، چې د خالق او د هغه د مخلوق ترمنځ يو پيوند شته، خو عارف ته دا پيوند څرګند نه دی. د عارف نقش د لوړو صعودي پړاوونو تر بشپړاوي وروسته له خدای سره وصلېږي. کوم څه چې په عرفان کې مطرح دي، په ټوله کې په دې بڼه د بيان وړ دي، هغه څه چې د (زه) په نامه يادېږي زما (اصلي زه) نه دی. موږ په دې يوه ډېره لنډه شېبه کې کولای شو له بل لوی (زه) سره يو ځای شو. ځينې عارفان بيا دغه لوی (زه) خدای ګڼي او ځينې نور بيا (يوازينی نور)، (د هستۍ مبدا) يا (مطلق وجود) خدای ګڼي. لکه د اوبو د څاڅکي په شان کله چې په درياب کې ولوېږي، له هغه سره يو ځای شي او په هغه کې ورک شي.

يو هندي عارف په دې باب داسې ويلي دي: ((کله چې زه وم نو خدای نه و، اوس چې خدای شته نو زه نه يم.))

هغه عرفان چې په يهودي، مسيحي او اسلامي اديانو کې ريښه لري، په هغه کې عارف ادعا کوي چې خدای يې ليدلی دی. سره له دې چې خدای په هر ځای او د انسان په روح کې موجود دی، خو تر دې نړۍ په پورته موجوداتو کې هم حاضر دی.

د ختيزې اسيا يانې د (بودايي ائين، هندي ائين او چيني مذاهبو) په عرفان کې بيا عارف ادعا کوي چې له خدای سره يو ځای شوی دی. همدا حالت دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې عارف ادعا کوي چې ((زه خدای یم)). ځکه چې د دې مذهبونو له مخې خدای د انسان په وجود کې دی، نه له هغه څخه بهر.

تر (افلاتون) څو پېړۍ وړاندې په تېره بیا په هندوستان کې عرفان موجود و. (سوامی ویو کاناندا) چې په لویدیځ کې د هندو ائین مبلغ و، داسې ویلي دي: ((لکه څنګه چې په ځینو مذهبونو کې هغه څوک مشرک ګڼل کېږي چې د انسان له وجوده بهر پر خدای عقیده نه لري. موږ هم هغه څوک مشرک ګڼو چې پر خپل ځان ایمان نه لري، موږ ته هم پر هغه روح چې زموږ په داخل کې دی، عقیده نه لرل شرک ګڼل کېږي.))

هغه لاره، طریقه او پېژندنه چې د زړه د پاکوالي، تذکیې او علم ته د تسلیمۍ له لارې حاصلېږي، هغه ته معرفت وایي. تر ټولو مناسبه کلمه چې د تصوف ځانګړنه بیانوي، هغه عرفان دی چې له معرفت (پېژندنې) څخه مشتق شوې ده. معرفت د پېژندنې د یوې پوړۍ د حاصلولو مانا ورکوي، په دې مانا چې تر څېړنې او پلټنې لاندې موضوع یانې د انسان پېژندنې یوه خوا هم پټه او ناپېژانده پاتې نه شي او په پای کې د خپل ځان د پېژندنې تر څنګ خپل پنځوونکي و پېژني، د مکان علم تر لاسه او د ژوند پر اسرارو پوه شي. د عرفاني ښوونځي ښوونکي ته (عارف) ویل کېږي. عارف د خپل وجود رښتینولي د خپل پنځوونکي په ذات کې د ورډوبېدو او د ژوندانه د حقیقت په ثبات کې پلټي. په واقعیت کې عرفان د ښوونې او رزونې یو نظام او یو سیستم دی چې د خپل ځان پېژندنه د خپل سفر د مسیر په توګه ټاکي. دا داسې یو سفر دی چې انسان د خپل شتوالي ثابت واقعیت او په پای کې د خپل معبود واقعیت پلټنې ته بیایي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عرفان خپل سالک (د عرفان زده کوونکي) ته ځلور سفره ټاکي:

۱- له پنځول شوي څخه پنځوونکي ته سفر (له خلق شوي څخه خالق ته سفر)

۲- په خپله پنځوونکي (خالق) کې سفر.

۳- له خالق څخه مخلوق ته سفر، خو له خپل خالق سره. په داسې حال کې چې له خدای سره دی، دی د مخلوق پر لوري بېرته راګرځي.

۴- له حق سره د خلکو په منځ کې سفر او کتنه.

د عرفان لپاره شاید تر ټولو غوره تعریف دا وي چې ووایو: ((عرفان د ځان پېژندنې یو ښوونځی دی)) یا (د فرد د ذاتي حقیقت پلټنه). عرفان خپلو زده کوونکو او سالکانو ته دا ورښیي چې په څه ډول د انسان ناپېژندل شوي استعدادونه او وړتیاوې وپلټي او دا کار ددې سبب ګرځي چې انسان له فرضي تعلقاتو او بندیزونو څخه ازاد او په خپل ځان کې د روحي او نرم سفر او کتنې د ترسره کولو جوګه شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځنۍ پېړۍ او فلسفه

منځنۍ پېړۍ د هغې دورې نوم دی چې د تاريخ او د فلسفې د تاريخ د ډلبندۍ لپاره ترې ګټه پورته کېږي. منځنۍ پېړۍ معمولاً په پنځمه ميلادي پېړۍ کې د (روم) د امپراتورۍ له وروستيو بيا د (قسطنطينې) تر ړنګېدو او پر (۱۴۵۳م) کال د ختيځ روم يا(بيزانس) امپراتورۍ تر وروستيو پورې مهال ته ويل کېږي.

د منځنيو پېړيو په بهير کې په فيوډالي ټولنه کې، اروپا د فلسفې، (نومينالېزم) او (رياليزم) د فکري ليدلورو ترمنځ د جګړې ډګر و چې په واقعيت کې د (ماترياليزم) او (ايډياليزم) بېلابېلې بڼې ګڼل کېږي. په هغه دوره کې د منځنيو پېړيو (سکولاستيک) فلسفه راوټوکېده او ددې ترڅنګ د کليسا په زور واکمنو مذهبي عقايدو او (انګيزسيونو) يا (د عقايدو د څارجوړښت) د فلسفي افکارو د ټوکېدو او پراخېدو مخه ډب کړې وه. په هغه زمانه کې د فلسفې اساسي بحث يوازې پر ټوليزو او عامو مفاهيمو راڅرخېده. ځينو به ويل، دا مفاهيم او ويناوې په عقلي نړۍ کې ((واقعيت لري)) يانې پرته له دې چې ملموسه او محسوسه نړۍ په پام کې ونيسو، دا واقعيت په خپل سر موجود دی. له همدې کبله (رياليست) يانې واقعيت پلوي ګڼل کېدل. ځينې نور بيا په دې نظر وو چې دا مفاهيم د محسوساتو په نړۍ کې واقعيت لري او يوازې له نومونو پرته نور څه نه دي، ځکه يې نو هغو ته د (نومیناليست) يا (نوم پلوو) نوم غوره کړ. رياليستان د ايډياليزم استازي وو ځکه چې ټولنيزو او عامو مفاهيمو يانې هغو شيانو ته چې د بشري ذهن محصول دي او په بهرنۍ نړۍ کې موجود نه دي د واقعيت او اصل په توګه قايل وو. د ساري په توګه (ونه)

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په مشخص او څرګند ډول وجود لري ایا هغه ونه ده. (ونه په ټولیز ډول) په عیني نړۍ کې موجوده نه ده. د (ونې) ټولیز او عام مفهوم د یوه تجرید شوي مفهوم په توګه د بشر د فکر زیږنده ده. که څوک هغه واقعي وګڼي، نو د (ایډیالیزم) مفکوره یې خپله کړې ده. د نومپالو دویمه ډله د منځنیو پیړیو پر هغه مهال په واقعیت کې (د ماتریالیزم) استازي وو، ځکه چې دوی شیانو، ((ځانګړو او جزیي مفاهیمو)) ته د واقعیت په سترګه کتل او ویل به یې چې ټولیز مفاهیم له اوریدو څخه ترلاسه کیږي او خپلواک وجود نه لري.

منځنۍ پیړۍ په حقیقت کې هغه زمانه ده چې د هغو په بهیر کې د لویدیځ هویت په هغه مانا چې نن یې مونږ پیژنو، بڼه غوره کړه. دا د لویدیځ د تفکر هغه وختونه دي چې په هغو کې مفکرو اشخاصو د دین، طبیعت، تر طبیعت پورته، انسان او ټولنې په باب خپل خپل افکار څرګند کړل. مورخانو دا تاریخي دوره د یوناني- رومي دورې، چې پخوانۍ دوره ګڼل شوې او د نوې دورې ترمنځ یوه دوره ګڼلې ده. ځکه خو نورې دورې ته منځنۍ پیړۍ ویل کیږي. پیل یې پنځه میلادي پیړۍ ګڼي چې د (جرمنیانو) په لاس د لویدیځ روم امپراتورې ړنګه شوه او پای یې بیا د رنسانس راټوکیدل او په شپاړسمه پیړۍ کې د نوې دورې پیل ګڼي.

تر میلاد (۱۰۰) کاله وړاندې په لویدیځ تفکر کې د یونانیانو اصلي نقش له هر پلوه پایته رسیدلی و. فلسفي او هنر تر علم (دوه سوه) کاله وړاندې له اتن سره یو ځای نزول کړی و، خو علم لا هم په سکندریه کې ځانګړې پرمختګونه کړي وو. ان تر دې ځایه چې ټولو فکري بهیرونو له هره پلوه ډېرې زیاتې پرمختیاوې کړې وې او نور نو نویو فکرونو ته کوم ځای پاتې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه و او هر علم ته به دې چې کتل د اوسنيو فکري لارو له پراختيا پرته د بشر له لاسه نور څه نه شول کېدلای. ستورپوهانو له کتنې پرته بل کار نه شو ترسره کولای. لمر پوهانو یا رڼاپوهانو سره لاهم يوازې د خپلې زمانې هماغه وسايل وو چې (کیمیاوي) يې بلل، په سرو زرو د ځينو فلزاتو بدلول او يا هم د ځينو درملو جوړول وو. له بلې خوا اتومي ښوونځي، کیمیا او فزيک ته نه پاملرنې دوی له پرمختګ څخه شاته پاتې کړي وو.

په داسې حال کې چې د يوناني علم د زوال اصلي عوامل داخلي عوامل وو. خو درې باندني لاملونه هم ډېر موثر وو. دا لاملونه په دې ډول وو:

۱- د روم امپراتوري

۲- د منځنيو پېړيو مسيحيت

۳- د کليسايي واکمنو د حکومت ائين

که څه هم دې لاملونو د ناروغۍ په زېږونې کې کوم نقش نه درلود، خو هغه يې ډېره سخته او درملنه يې ورته ناشونې کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روم امپراتوري

رومیانو سیاسي ازادي له منځه یوړه او د مدیترانې په حوزه کې یې قومي پراختیا غوښتنه پایته ورسوله. پرته له دې چې پر یوناني تمدن باندې یو محاسبه شوی یرغل ترسره کړي، په نامستقیم ډول یې پر هغه باندې نه رغېدونکي ګوزارونه وکړل، د مدیترانې د سمندرګي په حوزه کې یې او سېدونکي قومونه له پښو وتړل او هېڅ یو هم هغه پاملرنه چې یونانیانو د منځني ختیځ علم ته لرله، دوی هغه د (سکندریې) پوهې ته ځرګنده نه کړه. رومیان یوازې پرحکومتي چارو او د نورو هېوادنو پر ایل کولو بوخت وو، علم او پوهې ته یې ډېره کمه پاملرنه هم نه کوله.

مسیحي تفکر هم د رومیانو د چلند په کچه پر علم ناوړه اغېزه وکړه په مسیحي تفکر کې د بشر د ژوند موخه یوازې پر اخرت باندې پر پانګونې راټولېده. د رحمت ژمنه چې تر ټولو ستره اشاره ګڼل کېدله، یوازې هغه کسان یې وړ او مستحق ګڼل کېدل چې له کوم دلیل او منطق پرته یې ایمان راوړ. پر معرفت برید، پر مذهبي استازو او څارونکو برید ګڼل کېده، همدا مهال په یوه کتابګوټي کې پر مذهبي استازو نامستقیم خو یو ډېر ځیرکانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بریـد وشـو. ((ځکـه نـو هېڅـوک بایـد پـر انسـان ونـه ویـاړي)) دې ډول څرګندونو انسانپالنه چې د علم او هنر د پرمختګ بنسټ دی، مردوده کړه. د یونـاني علـم پراختیـا د دوو بشـپړو مخـالفو لوریـو تـرمنځ کشـمکش کـې راجوتېږي. لومړی پـه (اتـن) کې دودیزه طریقـه وه چې د فلسـفي طریقـې پـه نامـه یادېدلـه او د ریاضـي لـه بریـالیتوب څخـه یـې الهـام اخیسـته، د هغـو ټولیزو اصولو له مخې چې پر اخلاقـي بنسـټونو ولاړ وو، د معرفت نتیجـه یې راایستله. دویمه طریقه چې یو څه ځواکمنه وه او په (سکندریه) کې یې اعتبار هم درلود، هغه (استقرایي) طریقه وه چې هغې کې بیا ټولیز اصول له کتنې یا مشاهدې څخه ترلاسه کېدل او وروسته بیا د قضیو د سریزو پـه توګه کارېدل. ددغو دوو طریقو ترمنځ له اختلافاتو سره سره د ددې طریقـو پلویـانو د عقایـدو پـه اصـولو کـې ګـډ نظـر درلـود او د انسـان د تشـخیص ځواک او عقـل یـې نـه ردول، خو مسـیحي وحې ښوونه یې د عقـل لـه مخـې ترسره کوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلیسا د اربابانو حکومت

د مسیحیانو داخلي یو والی یا هغه ډول چلند چې دوی د نورو مذهبونو پر وړاندې کاراوه او له اسانۍ او نرمښت سره مل نه و، په همدې ډول پراختیا وموندله او لاپسې ټینګ شو. مخکې تر دې چې مسیحیان خپله مذهبي ښوونه پیل کړي. د روم په امپراتورۍ کې په شرک ککړ مذهبونه له خپلو مذهبي خپلواکیو برخمن وو. هغوی یو د بل ترڅنګ په ازادانه ډول ژوند کاوه، پر له دې چې د یو بل په چارو کې لاسوهنه وکړي او یا یو پر بل بدګومانه شي، خو مسیحي ائین نور مذاهب باطل ګڼل او په دې نظر و چې د هغو مذهبونو مومنان باید مسیحي ائین ومني. سره له دې چې د روم د امپراتورۍ په داخل کې ټول مذهبونه له خپلو ازادیو برخمن وو، خو دا کار بیا له امپراتوره سره د ژمنتیا یا وفادارۍ په اعلان پورې تړلی و. څرنګه چې مسیحیانو له دې کار څخه سرغړونه کوله، نو ځکه یې د امپراتور غوسه راوپاروله او حکومت ډول ډول هڅې کولې چې هغوی سره وځپي، خو حکومت ډېر ژر پر دې پوه شو چې ان د پوځ په داخل کې هم، چې امپراتوري پرې ډډه لګوله، نه شي کولای، د مسیحیت د پراختیا مخه ونیسي.

له همدې کبله (لوی قسطنطین) د قدرت پر سر خپلو مدعیانو ته، (مسیحیان) د یوه درز په توګه ښکاره کړل، ځکه چې هغه فکر کاوه مسیحیان کولای شي حالات دده پر ګټه راوګرځوي. ده خپله پلازمېنه د (قسطنطینې) په نامه یاده کړه او مسیحیت یې د روم د امپراتورۍ د رسمي دین په توګه اعلان کړ.

دې پېښو یو نوی واک چې همغه د کلیسا د اربابانو حکومت و، د خلکو پر ژوند واکمن کړ. واکمنو کلیساوو، خپل (کشیشان) له داسې مدني واک و ځواک څخه برخمن کړل او د قدرت، شهرت او ثروت داسې امکانات یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته برابر کړل چې د تېرو خپلواکو کلیساوو په تاریخ کې یې ډېره کمه بېلګه لیدل شوې ده.

د پوځي او اداري پوستونو خلاف لوړو کلیسایي منصبونو ته په ټولیز ډول د ټولنې د ټیټې طبقې د خلکو رسېدل شوني نه وو. د پیسه دوستو او بداخلاقو کشیشانو ترمنځ د واک پر سر ناولې جګړه ونښته، ان تر هغه ځایه چې هغوی د خپلو سیالانو د ځپنې لپاره د کلیسا عواید د خپلو ډلو ټپلو او لنډغرو د ګومارنې لپاره لګول. د کلیسا د اربابانو د حکومت سیاسي ځواکونو د علمي او دنیایي فلسفې په نړولو کې ډېر اغېز درلود. کشیشان که څه هم د کلیسایي منصبونو د نیولو لپاره په خپل منځ کې سره جنګېدل، خو په یو شي کې ټول سره یوه خوله وو او هغه له خپلواک فکر څخه بېزاري وه. هغوی د خلکو افکارو ته کتل او د هغوی څار یې کاوه. له همدې امله د کلیسا مشران پر دې بریالي شول چې امپراتوران اړ کړي د اخرت د نېکمرغۍ د ترلاسه کولو لپاره یوناني علم (د شیطاني ښوونځي د مرستیال) په توګه معرفي کړي. (قسطنطین) له همدې کبله اړ شو د نامتو فیلسوف (سوپاتور) د وژنې فرمان صادر کړي. د عوامو په نظر پر (سوپاتور) باندې لګېدلی تور د ملنډو وړ و، خو عوامو کوم زور و ځواک نه درلود. د دولت واک د کلیسا په منګولو کې داسې بند و چې امپراتوران د مدني امنیت د ترلاسه کولو لپاره هم ناچاره وو، د کلیسا فرمانونه ومني او تعقیب یې کړي. همغه مهال د سکندریې د کتابتون ډېر میراثونه د هغه وخت د لوی مفتي (تنوفلوس) په لارښوونه له منځه لاړل.

دا کړنه او د (هیپاتیا) وژنه چې د (سوپاتور) د سنتونو وروستی پاتې شونی ګڼل کېده، د سکندریې د علم پر بې روحه وجود وروستي ځپونکي ګوزارونه وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منځنيو پېړيو فلسفيان

سنت اګوستين

(اګوستين) د منځنيو پېړيو لومړنی فيلسوف دی. د افريقا په شمال (نننی الجزاير) کې يې نړۍ ته سترګې وغړولې. په شپاړس کلنۍ کې (کارتاژ) ته د زده کړو لپاره لاړ او څه موده يې په (روم) او (ميلان) کې هم ژوند وکړ او د عمر په وروستيو کلونو کې د (سقف) مذهبي پوړيو ته ورسېد. هغه ټول عمر مسيحي نه و، د هغه وخت د نړۍ موجود فلسفي او مذهبي

بهيرونه يې تجربه کول. (اګوستين) په پيل کې د (مانويت) د ائين پلوی و. دې ائين نيمه فلسفي او نيمه مذهبي ښوونې درلودلې. (مانويانو) نړۍ پر رڼا او تورتم، ښه او بد، روح او مادې باندې وېشله. د هغوی په فکر انسان کولای شي، د خپل روح په ځواک سره له مادي نړۍ څخه پورته لاړ شي او د خپل روح د ژغورنې لپاره زمينه برابره کړي. خو په (مانويت) ائين کې د تور او سپين، خير او شر ترمنځ غوڅ بېلتون او جزم پالنه پر دې بريالي نه شول چې د هغه د ذهن د ارامتيا سبب شي. په پايله کې هغه د ورکړل شويو شيانو د سرچينې په لټه کې شو چې پر دې پوه شي شر څنګه رامنځته کېږي. (ارګوستين) په دې نظر و چې خدای نړۍ له هېڅ نه پيدا کړې ده. د هغه دې اعتقاد له (انجيل) څخه الهام اخيسته. هغه به ويل چې د ديني مسايلو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقلي شنني لپاره یو برید او پوله شته، په هرحال په مسیحي دین کې هم الهي رمز او راز موجود دی چې یوازې د ایمان له لارې د درک وړ دی. هغه د انسان په چلند کې خپلو اکي مردوده نه ګڼله د((الهي مدینې)) په نامه په خپل کتاب کې لیکي: ((هغه څه چې په تاریخ کې تېرېږي د الهي مدینې یا د خدای د واکمنۍ او ددې نړۍ د حاکمیت ترمنځ جګړه ده. دوی یو بل سره د واک د نیولو لپاره پر جګړه اخته دي.)) هغه په دې ډول د لومړي ځل لپاره تاریخ خپلې فلسفې ته داخل کړ او هڅه یې وکړه د (افلاتون) د فلسفې بنود نه په داسې ډول مطرح کړي چې د مسیحیت له لیدلورو سره تضاد ونه لري.

د فکر، نظر یا عقیدې تر بدلون وړاندې د (اګوستین) فکري زمینه (نوې افلاتوني فلسفه) ده. دغه راز همدا فلسفه وه چې دی یې دې بدلون ته تیار کړ. هغه ان د خپلې ګروهې تر بدلون وروسته د یوه افلاتوني په توګه پاتې شو او د اساسي مسایلو د حل لپاره یې له افلاتوني مفاهیمو څخه ګټه پورته کوله، خو دا ډول تبیعت یوازې د یوه ساده او نا ازمویل شوي منبت زېږنده نه دی. د مسیحي تفکر د اړتیاوو په حدودو کې د افلاتوني بنوونځي تفسیر او شننې هم رانغاړي.

له مسیحیت سره د لرغوني تفکر په غاړه غړی کولو کې (اګوستین) تر (توماس اکویناس) وړاندې ځي، یوازې له هغه اړخه چې (توماس اکویناس) د دین لپاره د ارسطو تفکر د عقلاني بنسټ په توګه مطرح کړ، په داسې حال کې چې (اګوستین) همدا کار په افلاتوني اصولو ترسره کړ. د افلاتوني تفکر اساسي تکی تر حس پورته نړۍ کې د نفس ګډون و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اګوستین) چې د خپلې فلسفې د جوړښت په بهیر کې یې د اکاډمۍ د غړو له شکپالنې سره ټکر کړی و، پر دې پوهېده چې د پېژندنې په مسله کې دوه ستونزې شته، یوه د پېژندنې د موضوع د وجود په باب چې دا حقیقت د اکاډمۍ د غړو له خوا ردېده او بله په خپله د پېژندنې د ټوکېدو د ځای په باب.

د لومړۍ پوښتنې په برخه کې (اګوستین) د شکپالنې پر فلسفې بریالی شو او د پېژندنې د وجود (امکان) مسله یې په مشهور استدلال تصدیق کړه چې ((زه شک کوم، نو ځکه یم.)) د دویمې مسلې یانې د پېژندنې د راټوکېدو د ځای په باب (اګوستین) د یو افلاتوني په توګه حسي ادراک ناخیزه ګڼي، ځکه چې هغه د عقلي معرفت بنسټ نه رامنځته کوي.

له همدې کبله دی په دې مهمه مسله کې اساساً له (ارسطو) او (اکویناس) سره اختلاف لري، ځکه نو باید وویل شي چې دا عقلي ادراک له کوم ځایه راپیدا کېږي؟ د اشراق له لارې. لکه څنګه چې سترګې د محسوسو شیانو د لیدلو لپاره د لمر رڼا ته اړتیا لري، عقلي ځواک هم الهي رڼا ته اړتیا لري چې معقول موجودات وپېژني.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توماس اکویناس

د منځنیو پېړیو دویم او لوی فیلسوف (توماس اکویناس) دی. هغه په الهیاتو کې تخصص درلود. که څه هم دا مهال لا الهیات او نور ډېر علوم له فلسفې څخه جلا شوي نه وو او د الهیاتو او فلسفې ترمنځ ځانګړې کرښه او برید نه وو رامنځته شوی. (اکویناس) د (ارسطو) افکار مسیحیت ته داخل کړل، لکه څنګه چې (اګوستین) دا کار د افلاتون په لیدلوري ترسره کړی و. ددې دواړو شخصیتونو موخه دا وه

چې د یونان د سترو فلسفیانو نظرونه په داسې ډول تعبیر او تفسیر کړي چې د مسیحیت له لارښوونو سره تضاد پیدا نه کړي. (اکویناس) به ویل: ((د فلسفې او د مسیحیت د لارښوونو ترمنځ ډېر زیات اختلاف نه شته او په ډېرو برخو کې فلسفه او دین دواړه یوه خبره کوي.))

ځکه نو موږ په خپل عقل او شعور همغو واقعیتونو ته رسېږو چې په (انجیل) کې راغلي دي. که چېرې ارسطو یو ټکي ته نغوته کړې وي او موږ د خپل عقل په واسطه هغه سم وبولو، هغه ټکی نه شي کولای د مسیحیت له ښوونو سره په تضاد کې واقع شي. (توماس) به ویل: څرنګه چې موږ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عقل په واسطه کولای شو پر دې پوه شو چې هر شی یوې ریښې یا منشا ته اړتیا لري، ځکه نو د ارسطو د فلسفې له لارې کولای شو د خدای شتوالی ثابت کړو. د (توماس اکویناس) له مرګه لا څو کاله نه وو تېر شوي چې په مسیحي فرهنګ کې درز رامنځته شو. فلسفې او علومو ورو ورو ځان د کلیسا له واکمنۍ څخه راوویست او دا موضوع ددې سبب شوه چې دین ته هم له عقلاني لیدلوري وکتل شي. د دین او علم ترمنځ د بوال ړنګېدل ددې سبب شول چې د دین په باب هم تازه صمیمیت راوټوکېږي او ان تر دې چې په پای کې د پنځه لسمې او شپاړسمې میلادي پېړیو په بهیر کې موږ د رنسانس او سمونپالو دوو مهمو بدلونونو شاهدان یو.

تر مسیحي میلاد وړاندې په څلورمه پېړۍ کې (مقدوني سکندر) ظاهراً د یوناني فرهنګ د پراختیا په خیال د هغه مهال متمدنو سیمو ته لښکر کشي وکړه، د سکندر جنجالونه د نورو فاتحینو خلاف یوازې سیاسي پایله نه لرله، بلکې د لویدیځې نیمې وچې په فرهنګ کې د یوناني ډوله عصر په نامه د یو تازه عصر د ټوکېدو سبب هم شول. د قومي او ملي پولو د ړنګېدو او د واحد یوناني حکومت د جوړېدو له امله په نیول شویو سیمو کې یوناني عقلانیت د ځان ښکندولو لپاره ښه فرصت پیدا کړ. له بلې خوا ختیزو ادیانو ددې عقلانیت په اړه او د هغې هبوادنۍ نړۍ په باب چې دې امپراتورۍ د واحدې یوناني ژبې په واسطه رامنځته کړې وه، هغه مهال ښه پراختیا وموندله، یوناني او تر هغه وروسته یې رومي دینپالنې ته شرقي رنګ ورکړ. په دې ډول نو ځینو یوناني فلسفي بهیرونو دیني بڼه غوره کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او یوناني او رومي ادیانو هم د ختیزو ادیانو روحانیت او له اسرارو ډک عرفاني تمایلات راخپل کړل.

د څوارلسمې میلادي پېړۍ په وروستیو کې، روم خپل سیاسي واک عملاً له لاسه ورکړی و، خو ډېر وخت لا نه و تېر شوی چې د دې ښار مذهبي مفتي د (رومي کاتولیک کلیسا) مشري خپله کړه، هغه ته یې د پاپ (پلار) لقب ورکړ. په پای کې هغه د ځمکې پرمخ د عیسی استازی وګڼل شو. له همدې امله د منځنیو پېړیو په ټوله دوره کې، (روم) د کلیسا مرکز او د مسیحیت پلازمېنه ګڼل کېده. تر دې وخته بیا راوروسته نو ډېرو کمو خلکو جرئت کاوه چې د روم د نظر خلاف حرکت وکړي. ورو ورو سیمه ییزو ځواکونو خپل سیاسي او پوځي اغېز زیات کړ، پاچایان او والیان پر دې بریالي شول چې ملي حکومتونه رامنځته کړي. د هغوی واک دې برید ته ورسېد چې په یوازې ځان یې کولای شول د کلیسا پر وړاندې سر پورته کړي چې له دې جملې څخه یو یې هم (اسوري) نومېده او د (ناروې) پاچا و.

په مخنیو بحثونو کې مو یادونه کړې وه چې منځنۍ پېړۍ داسې یوه زمانه ده چې په هغې کې لویدیځ تفکر خپله بڼه جوړه کړه. د منځنیو پېړیو فکر په اساسي ډول دیني فکر دی.

د دین د پراختیا څرنګوالی او د هغه ملاتړ په هغو پېړیو کې د لویدیځو مفکرانو ګرمې بوختیاوې وې. په منځنیو پېړیو کې دین د مسیحیت (پولوسي) انګېرنه او تفسیر وو. (پولوس) یو یوناني ډوله یهود و. په لومړیو میلادي پېړیو کې د هغه د خبرو له مخې د یوناني ډوله فکر او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیانو پـه چوکـاټ کـې د عیسـی(ع) اعمـال پـه نـوې بڼـه تفسـیر شـول. د مسیحیت دې ډول تفسیر، د لویدیځ دیني نړۍ پېژندنه رامنځته کړه او دین پر دې لویه وچه واکمن شو.

د روم امپراتورۍ ورو ورو پر دریو فرهنګي حوزو وویشل شوه: پـه لویـدیزه اروپـا کـې مسـیحي او لاتیني ژبې کلتـور رامنځتـه شـو چـې د روم ښـار یـې پلازمېنه وه. ختیزه اروپا له مسیحي او یوناني ژبي کلتور څخه برخمنه وه، ددې فرهنګـي حـوزې پلازمېنـه (قسـطنطینه) وه، د قسـطنطینې بـل نـوم (بیزانس) و چې یوه یوناني کلمه ده. له همدې کبله ګورو چې پـر دې مهـال د دوو منځنیــو پېړیــو یــوه (د بېزانســي منځنــۍ پېــړۍ) او بلــه (د رومــي کاتولیـک منځنۍ پېړۍ) یادونه کېږي چې پـه دې توګـه دا دواړه فرهنګـي حوزې یـوه لـه بلې جـلا شـي. خو د افریقـا شـمال او نـږدې ختـیځ هـم پـه روم امپراتورۍ پورې تړلي وو، دا ځمکې پـه منځنیـو پېړیـو کـې پـر اسلامي او عربي ژبو فرهنګي حوزو بدلې شوې دي. تر منځني ختـیځ وروسته، د نـږدې ختیځ ځیني برخې او د افریقا شـمال د اسلام تـر واکمنـۍ لانـدې راغلـل. څه مـوده وروسـته (اسـپانیا) هـم د مسـلمانانو تـر واک لانـدې راغلـه. (مکـه، مدینـه، اورشـیلم او بغـداد) د مسـلمانانو سـپېڅلي ښـارونه ګڼـل کېـدل. د فرهنګي تاریخ له نظره باید یوه شو چې د (هلني) کلتور د سترو مرکزونو لـه جملې څخه یو مهم مرکز یـانې (سـکندریه) هـم د مسـلمانانو تـر واک لانـدې راغـی. پـه دې ډول نـو مسـلمانانو د یونـاني علم یـوه درنـه برخـه د میـراث پـه توګه راخپله کړه، عربو د منځنیـو پېړیـو د ټـولې دورې پرمهـال د علومـو پـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بېلابېلو برخو کې له هغې جملې څخه په رياضياتو ، کيميا ، نجوم او طب کې لومړۍ او وروستۍ خبره کوله. زموږ د عددونو ليکل هم له عربو څخه را اخيستل شوي دي. له همدې کبله دي چې يو ډول عدد ليکنه (د عربي ويسي عدد) په نامه يادوي. په دې ډول نو عربي کلتور په ځينو برخو کې د مسيحيت تر کلتوره وړاندې لاړ.

د منځنيو پېړيو فلسفيانو مسيحيت يو روښانه واقعيت ګاڼه، کومه پوښتنه چې له هغوی سره مطرح کېدله، هغه دا وه چې ايا يو ازې بايد پر مسيحيت ايمان ولرو او يا هم کولای شو د عقل له لارې هم د هغه پر درک بريالي شو؟ د يونان د فلسفې او د (انجيل) د لارښوونو ترمنځ اړيکي څه دي؟ ايا د انجيل او عقل ترمنځ تضاد شته؟ يا کولای شو د عقل او ايمان ترمنځ يو والی رامنځته کړو؟ د منځنيو پېړيو د فلسفې پاملرنه تقريباً په بشپړ ډول د همدې پوښتنې پر ځېړنې راټوله وه. (اګوستين) دا په ډاګه کړه چې د ديني مسايلو د شننې لپاره يو بريد او پوله شته. په هر حال په مسيحيت کې هم الهي رمزونه او رازونه موجود دي چې يوازې د ايمان له لارې د پوهېدو وړ دي، خو که چېرې پر مسيحيت ايمان ولرو ، نو خدای به مو روح له ظلمه وژغوري او دا نو هغه مهال دی چې موږ به د خدای پر وړاندې خارق العاده درک ته رسېدلي يو. (اګوستين) په دې نظر و چې فلسفه نه شي کولای ناپېژاندو لايتنهاهي شيانو ته ورسېږي. پر مسيحيت باندې تر ګروهېدو وروسته د هغه روح ارام شو. هغه په دې باب داسې ليکلي دي: ((زما زړه تر هغه نا ارام دی تر څو چې په تا کې ارامتيا

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیدا کړي)) اوګوستین عقیده لرله چې خدای نړۍ له هېڅ څخه پیدا کړې ده. دا اعتقاد له انجیل څخه سرچینه اخلي خو یونانیانو زیاتره پر دې عقیده لرله چې نړۍ تل موجوده وه. اوګوستین معتقد و چې د نړۍ تر پنځونې وړاندې د خدای په ذهن کې د هغې (مثل) موجود و. هغه (مثل) ته الهي بڼه ورکړه او په دې ډول یې له تلپاتې (مثل) څخه د افلاتوني تصور لپاره یو ځای پیدا کړ.

دی په دې نظر و چې د خدای او د ژوند د نړۍ ترمنځ ناپایه اړیکي شته. هغه د مسیحیت د اعتقادي اصولو او د (فلوتین) د لاربښوونو پر بنسټ په دې نظر و چې ټول شیان بېرته خدای ته ګرځي. خو (اګوسین) دې ټکي ته هم نغوته کړې چې انسان یو مانیز موجود دی، مادي جسم لري چې په مادي جوړښت پورې اړه لري او فنا کېدونکی دی، خو انسان یو روح لري چې کولای شي خدای ته ځان ورسوي. د (اګوستین) په باور د انسان جسم تر مړینې وروسته د هغو ګناه ګانو له امله چې ده ترسره کړي دي، له منځه ځي، خو د خدای(ج) په غوښتنه ځینې انسانان له بشپړې نابودۍ څخه ژغورل کېږي.

(اګوستین) د لومړي ځل لپاره تاریخ خپلې فلسفې ته داخل کړ. د (خیر) او (شر) ترمنځ پر جګړې باندې اعتقاد کوم نوی شی نه و، کوم څه چې نوي یا تازه ښکارېدل، پر دې ټکي د هغه اعتقاد و چې دا جګړه به د زمانې په بهیر کې سرته ورسېږي. د (اګوستین) په دې نظر کې ډېر کم کولای شو افلاتوني اغېزې وګورو هغه په دې برخه کې معتقد و چې خدای ټول تاریخ ته اړتیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

لري چې د خپلې ((الهي مدينې)) بنسټ کېږدي. ځکه خو نو تاريخ له دې پلوه لازم و چې انسانان د هغه په اوږدو کې پرمختګ وکړي او شر او بدي له منځه يوسي.

که چېرې (اګوستين) د افلاتون ليدلورى مسيحيت ته ورداخل کړ، په مقابل کې بيا د منځنيو پېړيو ډېر لوى او مهم فيلسوف (توماس اکويناس) د ارسطو ليدلورى مسيحيت ته ورننويست. ده هڅه وکړه د مسيحيت او فلسفې ترمنځ يووالى رامنځته کړي، دى پر دې بريالى شو چې د علم او ايمان ترمنځ پيوند ټينګ کړي. ده له (انجيل) سره د (ارسطو) فلسفه همغږې کړه.

(توماس) معتقد و چې ((د الهي - طبيعي واقعاتو)) يوه مجموعه هم موجوده ده چې د مسيحيت د لارښوونو د ذاتي يا (طبيعي) عقل دواړو په مرسته په يوه بڼه د درک وړ ده، د دې واقعياتو له جملې څخه يوه داده. لکه خداى وجود لري. د خداى د وجود اثبات هم د ايمان او هم د ديني لارښوونو له لارې ډېر د ډاډ وړ دى. ځکه چې که يوازې له عقل څخه کار واخلو، کېدى شي تېروتنه وکړو. د دې سره سره (توماس) په دې نظر و چې د مسيحيت د لارښوونو او د ارسطو په شان د يوه فيلسوف د ليدلورو ترمنځ تضاد نه شته.

لنډه دا چې د يوناني فلسفې دريو څانګو: په لويديځ کې نوې افلاتوني فلسفې، په ختيځ کې افلاتوني فلسفې، په سويل او د عربو په منځ کې ارسطو يي فلسفې خپل ژوند ته دوام ورکړ. دا درې څانګې د منځنيو پېړيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په وروستيو کې د (ايټاليا) په شمال کې يوه له بلې سره يوځاى شوې او يو ستر درياب يې رامنځته کړ. عربو په (اسپانيا) کې خپل کلتور پراخ کړ او يوناني کلتور هم په (يونان) او (بيزانس) کې واکمن و. پر همدې مهال (رنسانس) پيل شو او د لرغوني کلتور (د نوې ټوکېدنې) عصر د اروپا څېره بدله کړه. په دې ډول کولاى شو ووايو د لرغونې دورې کلتور د منځنيو پېړيو په ټولې اوږدې دورې کې خپل ژوند ته دوام ورکړى دى.

موږ په مخنيو بحثونو کې وويل چې يوناني فلسفې په دريو ځانګو: په لويديځ کې نوې افلاتوني فلسفې، په ختيځ کې افلاتوني فلسفې په سويل او د عربو په منځ کې ارسطويي فلسفې خپل ژوند ته ادامه ورکړه. دا درې واړه ځانګې د منځنيو پېړيو په وروستيو کې د ايټاليا په شمال کې سره يوځاى شوې او يو ستر درياب يې رامنځته کړ، عربو په (اسپانيا) کې خپل کلتور پراخ کړ او يوناني کلتور هم په يونان او (بيزانس) کې واکمن و. پر همدې وخت (رنسانس) پيل شو او د لرغوني کلتور د نوې ټوکېدنې عصر د اروپا بڼه بدله کړه. له رنسانس څخه موخه د اروپا د کلتوري غوړېدنې د دورې (بيا راژوندي کول) دي. چې په څوارلسمه ميلادي پېړۍ کې د ايټاليا په شمال کې پيل شوه او په ډېرې چټکۍ سره يې د اروپا شمالي څنډو ته پراختيا ومونده.

د منځنيو پېړيو تر اوږدې دورې وروسته چې د انسان ژوند يې په الهي انوارو کې رالنډاوه، يو ځل بيا هغه وخت راورسېد چې انسان د ژوند په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرکز کې واقع شي. ددې دوران د سر خبره (مبدا یا بنسټ ته ورګرځېدنه)) وه او مبدا هم د لرغونې دورې له انساناپالنې پرته بله خبره نه وه.

رنسانس یانې هغه دوران چې د لرغونې دورې کلتور او هنر په کې یوځل بیا راژوندی کېږي. په دې دوره کې تر خرو ارو خاورو لاندې د زرګونو مجسمو او لیکلو اثارو را ایستل، یو ډول ورزش یا تفریح ګڼل کېدله. ان د خلکو په منځ کې د یونانې ژبې زده کړه هم دود شوې وه او دا کار ددې سبب شو چې یو ځل بیا د یونانې کلتور پر څېړنې لاس پورې شي.

د یونانې انساناپالنې مطالعې روزنیزه موخه هم درلودله، د بېلابېلو انسانې علومو د څانګو څېړنه او مطالعه ددې سبب شوه چې خلک یو ډول کلاسیکه روزنه ترلاسه کړي او په دې ډول تر نورو موجوداتو د انسان مقام لوړ وانګېري.

په حقیقت کې درې غټې اختراعګانې (قطت نما، باروت او د چاپ صنعت) د نوي عصر د ځرګندېدو تر ټولو غټ لاملونه وو چې هغه د (رنسانس) په نامه یادوي. د (قطب نما) اختراع پر سیندونو ورګرځېدنه اسانه کړه او د څېړنیز او پلټنیزو سفرونو لپاره یوه مهمه وسیله شوه. د باروتو لپاره هم همدا موضوع مطرح وه. نویو وسلو د اروپا لپاره ددې امکان برابر کړ چې پر امریکایي، اسیایي، افریقایي او استرالیایي کلتور خپل واک وچلوي. دا خبره باید هېرهنه شي چې باروتو د اروپا په داخل کې هم مهم نقش درلود. د چاپ صنعت د رنسانس د دورې د روښنفکرانو د افکارو په خپرولو کې ځانګړې اهمیت درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چاپ صنعت ددې سبب شو چې کليسا د علومو د خپراوي په برخه کې خپل انحصاري واک له لاسه ورکړي. څه موده وروسته پر دې لومړنيو وسيلو يوه بله وسيله هم ورزياته شوه، ددې وسيلو له جملې څخه يوه هم (تلسکوپ) و چې د نجوم په برخه کې يې يو انقلاب رامنځته کړ.

د مهمو بدلونونو له جملې څخه پر مالي اقتصاد باندې د طبيعي اقتصاد بدلول و. د منځنيو پېړيو په وروستيو کې اروپايي ښارونو کې صنعت ډېره ځلا وموندله. اقتصاد د سوداګرۍ پر ستنو ودرېد او ان بانکي موسسې رامنځته شوې. په دې ډول نو جنس پر جنس راکړې ورکړې له منځه لاړې، په دې مانا چې طبيعي اقتصاد خپل ځای پر پيسو باندې د اجناسو بدلونونو ته پرېښود. دا کار د دې سبب شو چې په اقتصادي چارو کې خلاقيت، استعداد او پلان جوړونه رامنځته شي، مالي اقتصاد د ټولنې د وګړو لپاره د ودې نوې لارې چارې برابرې کړې.

لکه څنګه چې د لرغوني يونان فلسفيان پر دې بريالي شول د کرنيز کلتور له اساطيري اعتقاداتو ځان خلاص کړي، په رنسانس دوره کې هم خلکو کوښښ وکړ له همدې لارې د مالکانو او د کليسا د اربابانو له واکه خپل ځانونه وژغوري. پر همدې وخت په اسپانيا کې له (عربي) او په ختيځ کې له (بيزانسي) کلتور سره نږدې اړيکي ددې سبب شول چې يوناني کلتور يو ځل بيا وپېژندل شي.

ډېره مهمه مساله چې په رنسانس دوره کې تر سترګو کېږي، د انسان هغه نوی انځور و چې په دې دوره کې مطرح شو. په رنسانس دوره کې انساني‌پالو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انسان او د هغه د ارزښتونو په باب یو نوی اعتقاد یا باور وړاندې کړ. دې باور د منځنیو پېړیو له لیدلورو سره په ټینګه تضاد درلود. په منځنیو پېړیو کې یوازې د انسان ګناه کاره طبیعت ته پاملرنه کېدله، خو په رنسانس دوره کې انسان ډېر لوړ مقام او ارزښت درلود. د رنسانس د دورې له ډېرو مهمو شخصیتونو څخه یو هم (مارسیلیو فیسیچینو) نومېده. هغه چیغه پورته کړه چې: ((د انسان په پوټکي کې ای خدایي موجوده خپل ځان وپېژنه !)) له دې ډلې څخه یو بل تن (جوو ان پیکو دلامیراندولا) و چې ((د انسان د شوکت په باب)) یې یوه ستاینه ولیکله. په منځنیو پېړیو کې دې ته ورته شیان د تصور وړ نه وو. په یادو پېړیو کې هر څه په خدای کې رالنډېدل، خو په رنسانس دوره کې بیا د هر شي مرکزیت انسان و.

په رنسانس دوره کې د لرغونې دورې په انډول فرد پالنې ته زیات اهمیت ورکول کېده، ځکه چې د دې دورې متفکران په دې نظر وو چې موږ یوازې انسانان نه یو، بلکې زموږ هر یو په خپله یو ځانګړی فرد هم دی. شونې وه چې دا باور انسان له کوم دقت پرته د ځان غوښتنې خواته بوځي، خو د هغه مطلوب برید هغه څه و چې د رنسانس دورې انسان ته په برخه شوی و. د رنسانس دورې له انسان څخه مقصد هغه انسان دی چې د ژوند د ټولو اړخونو، هنر او علم په لټه کې وي. د رنسانس انسان د لرغونې دورې د انسان په شان نه یوازې د طبیعي مسایلو په خاطر د اناتومۍ، جسد پېژندنې او جسد څیرنې څېړنه کوله، بلکې د هنري پنځونو لپاره یې هم کار کاوه. په هنري اثارو کې د انسان د لوڅ بدن ننداریې ته وړاندې کول یو دود

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرځېدلی و. ګورو چې تر یوې اوږدې دورې وروسته په خلکو کې شرم و حیا له منځه تللي وو او انسان هڅه کوله یو ځله بیا لکه څنګه چې دی باید هماغه شان اوسي او لکه څنګه چې دی له هغه څخه ونه شرمېږي.

د منځنیو پېړیو اروپا کې هنر تر ډېره بریده، د کلیسا او د هر هېواد د واکمنو به خدمت کې و. په واقعیت کې عادي خلکو خپله ځانګړې موسیقي درلودله چې له هغې څخه ډېر معلومات اوس په لاس کې نه شته. د رنسانس په پیل کې اروپایانو د کلیسا د غوښ واک د دورې تر پایته رسېدو وروسته، مذهب او تر مرګ وروسته ژوندانه ته کمه پاملرنه کوله او تر ډېره ددې نړۍ ژوندانه ته متوجه شول. هغوی د بوټو، ځناورو د څېړنې او همدارنګه د نجوم او فزیک د مطالعې په لټه کې شول. موخه یې دا وه چې د خپلې نړۍ په باب د ډېرو شیانو پر زده کړه بریالي شي په دې پړاو کې د خپل ځان په باب د انسانانو د فکر کولو طریقې هم بدلون وکړ. له بده ایه خلکو پرته یو زیات شمېر نورو خلکو ته هم د زده کړې چارې برابرې شوې، ټولنیز توپیرونه تر ډېره بریده له منځه لاړل او ثروتمندو خلکو د هنرمندانو ملاتړ وکړ چې په بېلابېلو هنري ډولونو کې لوړو پوړیو ته ورسېږي.

دربار یا کلیسا نور غوښ واک نه درلود او یوازې ملاتړی نقش یې درلود. په داسې یوه هنري فضا او په داسې یوه ټولنیز چاپېریال کې هنرمندانو ددې توان درلود چې د منځنیو پېړیو له خنډونو او بندیزونو پرته، تر هرې کچې چې کولای شول، وده وکړي. د خلکو او د خپلو ملاتړو له خوا یې هم زیات

(c) ketabton.com: The Digital Library

درناوی کېده او پاملرنه ورته کېده. هغوی به د اروپا ګوټ ګوټ ته سفرونه کول او خپلو ټولو لیدونکو او اورېدونکو ته به یې خوښي وربښله.

د رنسانس دورې په پیل کې مطرح سبکونه یو د (هلند) او (بلژیک) د سیمو سبک و چې د فلمیش (Flemish) په نامه یې شهرت درلود او بل فرانسوي سبک و. خو د (۱۵۵۰م) کال په شاوخوا کې نورو هېوادونو هم په دې برخه کې پر ډېرو هڅو لاس پورې کړ. په دې دوره کې انګلستان پر داسې کورنیو جګړو اخته و چې تر (۱۴۸۵م) کال پورې یې موسیقۍ هغه پخواني مهارتونه په همغه یوه بڼه وساتل.

په پای کې د انسان په باب نوی تصور په یو ډول د ژوند پر یوې نوې پېژندنې بدل شو ، نور نو انسان یوازې د خدای په غوښتنه نه و پنځول شوی، بلکې په دې پنځونه کې د انسان غوښتنه هم مطرح وه ، ځکه نو انسان کولای شول په دې نړۍ کې د خپل شتوالي په برکت خوشاله ژوند وکړي. د ازادۍ دا احساس ددې سبب شو چې نامحدوده امکانات د انسان پر وړاندې وددرېږي. تر دې وروسته نو انسان د پولو د نړولو او له ټولو تېرو بندیزونو څخه د تېرېدلو په لټه کې شو. ځکه نو موږ ګورو چې د رنسانس دورې انسانپالنه د لرغونې دورې له انسانپالنې سره ډېر توپیرونه لري. یانې دا چې د لرغونې دورې انسانپالنې د انسان پر واک، اعتدال او ارامۍ ټینګار کاوه.

د رنسانس په اړه مهمه مسله دا ده چې د طبیعت د نوې پېژندنې سبب شو. انسان هغه مهال احساس کړه چې دا مادي نړۍ دده استوګنځای دی او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې نړۍ کې د هغه ژوند یوازې ددې لپاره نه دی چې خپل ځان د اخرت سفر ته تیار کړي. دا احساس ددې سبب شو چې انسان ته ددې مادي نړۍ په باب یو فکر پیدا شي. طبیعت د انسان لپاره یو مثبت اړخ پیدا کړی و. ان دا چې ډېر خلک معتقد وو چې خدای د خپلو مخلوقاتو په منځ کې دی. نو ځکه خو نه شو کولای د خدای لپاره وروستی برید وټاکو. د همدې دلیل پر بنسټ هغه په هرځای کې حاضر دی. دا ډول لیدلوري یې د (خدایي ائین) په نامه یادول. د منځنیو پېړیو فلسفیانو تل د انسان او خدای ترمنځ پر نه انکاربدونکو اړیکو ټینګار کاوه، خو د رنسانس په دوره کې طبیعت یوه الهي ښکارنده ګڼل کېدله او ان ((خدایي شکایت)) ګڼل کېده. البته کلیسا دا ټولې نوې ښکارندې نه خوښولې. هغه څه چې د (جوردانو برونو) پر سر راغلل، ددې ادعا لپاره ښه دلیل ګڼل کېږي.

هغه یوازې پر دې معتقد و چې خدای په طبیعت کې حاضر دی. ددې ترڅنګ هغه په دې نظر و چې فضا لایتناهي ده. هغه له همدې کبله پر سختې سزا محکوم شو. هغه یې پر (۱۲۰۰) میلادي کال د روم ښار د ګلانو په ډګر کې وسوزاوه. دلته نو باید دې ټکي ته پاملرنه وکړو چې د انسانپالنې ترڅنګ انسانغندنه اوس هم شته او انګازې کوي.

د رنسانس زمانې پوهانو د طبیعت د څېړنې لپاره هڅه کوله چې له خپلو حواسو ګټه پورته کړي، د حقیقت ریښې پیدا کړي په پټو سترګو د کلیسا د ښوونو او د ارسطو د فلسفې ملاتړ ونه کړي، د هغوی او د تېرو اشخاصو د نظریاتو چې د څوارلسمې پېړۍ له همغه پیله اوربدل کېدل، مخالفت

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکړي. یاني د رنسانس دورې پوهانو یوازې د مغز له تفکر څخه ترلاسه شوې پایله مردوده ګڼله. هغه طریقه چې د منځنیو پېړیو په ټوله دوره کې د تائید وړ وه، خو په رنسانس دوره کې ازمېښت او تجربې (د تجربه یي څېړنې طریقې) ځانګړی مقام ترلاسه کړ. طبیعت باید د ازمایښت د طریقې له لارې څېړل شوی او ارزول شوی وای. ددې خبرې یادونه هم په کار ده چې په منځنیو پېړیو کې هم له تجربه يي طریقې څخه ګټه پورته شوې ده، خو په نامستقیم ډول. په رنسانس دوره کې تجربه یي طریقې او ازمېښتونو ته ځانګړی نظم ور وبښل شو.

په رنسانس دوره کې هڅه وشوه چې علمي څېړنې او مطالعې د ریاضیاتو پر بنسټ ودروي او کوم څه چې د اندازه کولو وړ وو، باید په دقیق ډول اندازه شوي وای، د اندازه کولو لپاره طریقې کشف شوې. د رنسانس دورې انسان په دې لټه کې و چې خپل ځان او نور د طبیعت له بندیزونو څخه ازاد کړي. یاني دا چې انسان نور د طبیعت یوه برخه نه ده، بلکې نور نو دا طبیعت و چې د انسان لپاره باید ګټه او کارترې اخیستل شوی وای.

(ګالیلو ګالیله) د اولسمې پېړۍ یو مهم پوهاند په دې نظر و چې د طبیعت کتاب د ریاضي په ژبه لیکل شوی دی. بیا غوړېدنه (Renaissance) مهم فرهنګي غورځنګ و چې په اروپا کې د علمي انقلابونو، مذهبي سمونونو او هنري بدلونونو پیلامه شو. د بیا غوړېدنې زمانه له منځنیو پېړیو څخه نوي پړاو ته د تېرېدو مرحله ده. د غوړېدو پړاو پیل معمولاً د (ایټالیا) په

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمال کې په څوارلسمه پېړۍ کې ګټل کېږي. دې غورځنګ په پنځه لسمه پېړۍ کې د اروپا له شمال څخه هم خپله لمن راتاوه کړه.

د پنځه لسمې او شپاړسمې پېړۍ په بهیر کې علم او هنر په ایتالیا کې ستر پرمختګونه رامنځته کړل. دا فرهنګي بیا غوړېدنه پر بیا غوړېدنې (رنسانس) مشهوره شوه.

داسې پوهان، سندرغاړي او فلسفیان راوټوکېدل چې د روم او یونان له اصیل میراث څخه یې الهام اخیسته او نړۍ ته یې له یو نوي او تازه لیدلوري څخه کتل. انځوګرانو به د انسان جسد مطالعه کاوه او د انسان د بدن غړي به یې په ریښتیني ډول انځورول. واکمنو به د سترو ودانیو او لویو هنري کارونو سپارښتنه کوله. دا ډول عقاید ډېر ژر ټولې اروپا ته وغځېدل.

درې فکري انقلابونه د رنسانس دورې اساسي ستنې جوړوي:

۱- د کوپرنیک فکري انقلاب

۲- د ګالیله فکري انقلاب

۳- د دکارت فکري انقلاب

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کوپرنیک فکري انقلاب

کوپرنیک د ځمکې د مرکزیت نظریه مردوده وګڼله او د ځمکې پرځای یې د لمر د محوریت یا مرکزیت

نظریه وړاندې کړه. د دې نظریې له مخې نو ځمکه نوره د نړۍ مرکز او انسان هم اشرف المخلوقات نه و. دا د لویدیځ انسان د وجدان لومړنی بحران و، ځکه چې انسان د کیهان په ناپایه څپو کې یو موجود و.

د لمر د محوریت یا مرکزیت نظریه یو لوی فکري انقلاب و ځکه چې هم د (بطلیموسي) نجوم د منل شویو اصولو او هم د سپېڅلي کتاب د نصوصو پر وړاندې ولاړ و.

د کوپرنیک لنډه لیکنه له زیات هرکلي سره مخامخ شوه او هغه یې د اروپایي پوهانو په منځ کې زیات نومیالی کړ. خو کوپرنیک لا هم په علمي ټولنه کې خپله نظریه نیمګړې نه ګڼله، څو کلونه یې پر ژورو علمي څېړنو او د شواهدو او مدارکو پر راټولولو تېر کړل چې خپلې نظریې ته زیات اعتبار وروبښي.

پر (۱۵۳۳م) کال د (کوپرنیک) شهرت دا سې یو مقام ته رسېدلی و چې (البرت ویدمانتشتات) (د اووم پاپ کلمنت) منشي په (واتیکان) کې پاپ او د (کاردینالانو) یوې ډلې ته د هغه د نظریو په باب یو لړ ویناوې ترتیب

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې. پر (۱۵۳۲م) کال چې د (کوپرنیک) څېړنې بشپړې شوې نور نو په اروپا کې داسې عالم پاتې نه و چې د هغه د انقلابي نظریاتو په باب یې څه نه وي اورېدلي او ډېر یې په دې وچه کې د هغو د خپرېدو غوښتونکي وو. هغه ان په کلیسا کې ځواکمن ملاتړي درلودل؛ (کاردینال نیکلاس فون شونبرګ) کوپرنیک ته د خپل یو لیک په ترڅ کې ولیکل: ((... ای عالم سړیه ! هیله ده زما غوښتنه بې ځایه ونه ګڼې، خو ګوره په ټینګار سره له تا غوښتنه کوم چې د کایناتو په باب خپل کشف د نړۍ نورو پوهانو ته د بحث لپاره وړاندې کړې او په لومړي ګام کې خپله شرح له جدول او هر هغه څه سره چې په هغو پورې اړه لري، ماته راولېږې...))

دا هڅوونکی لیک که څه هم (کوپرنیک) ته ډېر ارزښتمن و، خو داسې بشپړ نه و چې هغه د خپلې انقلابي نظریې خپرېدو ته رامات کړي.

ده همدا رنګه د خپلو څېړنو بشپړاوي ته تر (۱۵۳۹م) کال پورې ادامه ورکړه چې (د ګنورګ یواخیم رتیکوس) په نامه له یوه ریاضي پوه سره اشنا شو او هغه یې د خپل شاګرد په توګه ومانه. دوی دواړو یوه نظریه وڅېړله. تر دوو کلونو وروسته (رتیکوس) د کوپرنیک له تیورۍ څخه په ګټې اخیستلو سره د ځمکې د حرکت په باب د (ناراتیو پریما) په نامه یو کتاب ولیکه او پر (۱۵۴۲م) کال یې د کوپرنیک په نامه د هغه د څېړنو ځینې برخې په مثلثاتو کې خپرې کړې. د (رتیکوس) د ډېر ټینګار له امله په پای کې (کوپرنیک) ومنله چې د خپلې نظریې لپاره بشپړه شرحه تیاره کړي او هغه (نورنبرګ) ته واستوي چې د هغه له نظریاتو سره یې خپره کړي. په پای کې کتاب پر (۱۵۴۳م) کال خپور شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګالیله فکري انقلاب

په رنسانس دوره کې ګالیله دویم فکري انقلاب را منځته کړ، فزیک یې له الهیاتو څخه خپلواک کړ. د رنسانس دورې تر ټولو ځانګړی مفکر همدا ګالیله دی. ګالیله د حقیقت یانې طبیعت تازه مفهوم اعلان کړ چې د کلیسا د ښوونو بنسټونه یې ولړزول. ګالیله به ویل: د طبیعت حقیقت زموږ د سترګو پر وړاندې پروت دی. دا حقیقت داسې نه دی چې یوځل اسرائیلي انبیاوو او حضرت

مسیح ته وحې شوې وي. د طبیعت حقیقت تل زموږ د سترګو پر وړاندې پروت دی. خو پر دې حقیقت د پوهېدو لپاره باید د ریاضي په ژبه پوه شو. د دې حقیقت ژبه هندسي شکلونه یانې دایره، بیضوي او مثلث او داسې نور دي، چې په سپېڅلي کتاب کې د ریاضي او هندسې په باب څه نه دي ویل شوي. ګالیله د فزیک علم ته (سیکولاره) بڼه ورکړه او هغه یې له الهیاتو څخه خپلواک وګاڼه، تر هغه وروسته د (فزیک) علم د انسان پر عقل ډډه لګوله.

ګالیله (د اونګ قانون) کشف کړ، د ګالیله د اونګ قانون نن هم په بېلابېلو برخو کې کارول کېږي، د ساري په توګه د ستورې د حرکت د اندازه کولو او یا هم د ګړۍ د کار د بهیر د مهارولو لپاره له همدې قانون څخه ګټه پورته

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. د اونګ په باب د هغه ازمويني د نوي ډيناميک فزيک پيل و. هغه غبرګون چې د حرکت قوانين يې رامنځته کوي او هغه ځواکونه چې د حرکت سبب ګرځي، دا رانغاړي.

ګاليله پر (۱۵۸۸م) کال په (پيزا) پوهنتون کې دوکتورا (استادي) ترلاسه کړه او همالته د رياضياتو د تدريس لپاره پاتې شو.

ګاليلنو ګاليله په (۲۵) کلنۍ کې خپل دويم لوی علمي کشف ترسره کړ. دا داسې يو کشف چې د دوو زرو کلونو په بهير کې د يوې پرځای پاتې نظريې د له منځه تللو سبب شو. دې کار هغه ته زيات دښمنان پيدا کړل، د (ګاليله) په دوران کې د علومو يوه زياته برخه د ستر يوناني فيلسوف (ارسطو) چې تر ميلاد وړاندې په څلورمه پېړۍ کې يې ژوند کاوه، پر نظرياتو ولاړه وه.

د هغه اثار د ټولو علومو د يوې مرجعې او سرچينې په توګه ګڼل کېدل. هر چا چې د ارسطو د قوانينو له جملې څخه پر يوه شک کاوه، بشپړ او عاقل انسان نه ګڼل کېده. د هغو قواعدو له جملې څخه چې ارسطو بيان کړي وو، يو دا و چې درانه جسمونه تر سپکو جسمونو ژر سقوط کوي. ګاليله ادعا کوله چې دا قاعده اشتباه ده، لکه څنګه چې وايي هغه د دې خطا د اثبات لپاره د خپل پوهنتون استادانو ته هم بلنه ورکړه چې له ده سره د (پيزا) د مايل برج تر ټولو لوړې طبقې ته لاړ شي. ګاليله د توپ دوه ګولۍ يوه د (۵) کيلو په وزن او يوه بله د (نيم) کيلو په وزن له ځان سره يوړلې او د پيزا برج له لوړې برخې يې دواړه ګولۍ پر يوه وخت لاندې راخوشې کړې، په ډېرې ژورتيا سره په صحنه کې ټولو شاهدانو وليدل چې دواړه ګولۍ پر يوه وخت ځمکې ته ورسېدلې. ګاليله په دې ډول د فزيک يو مهم قانون (د اجسامو د سقوط سرعت د هغو له وزن سره اړيکي نه لري) کشف کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته بيا کله چې دا اصل (د ازاد سقوط) يا د (هم ارزي حل) د قانون په توګه وپېژندل شو ، د نوي فزيک بنسټ يې کېښود. (البرت انشتين) خپله ډېره مشهوره تيوري ((عام نسبيت)) د همدې اصل پر بنسټ ودرولې وه.

ګاليله همدا راز د يو لرليد (دوربين) پر جوړولو بريالی شو ، خو دې ماشين زيات ځواک نه درلود ، خو مهم مطلب دا و چې اصلي اختراع کشف شوې وه او د يوه ځواکمن لرليد جوړول يوازې يو فني کار و.

دا لرليد د (وينز) حکومت مشر ته وړاندې شو او د (سن مارک) ترڅنګ کېښودل شو. سناتوران او ثروتمند سوداګر د دې لرليد شاته ودرېدل او ټول له يو ډول هيښتيا او حيرانۍ سره مخامخ شول، ځکه چې له ګاونډ يو کليساوو څخه يې د مومنانو ايستل او هغه کشيشان چې د افق پر لرې پرتو برخو کې يې حرکت کاوه، وليدل. خو ګاليله سم له لاسه لرليد د اسمان خواته واړاوه، د هغو منظرو جوړښت ته متوجه شو چې تر دې وخته هېڅ سترګه د هغو د ليدلو پر نندارې بريالۍ شوې نه وه. په (ګاليله) کې يې شور او ځوږ راپيدا کړ. ګاليله وليدل چې (سپوږمۍ) د ارسطو د نظرياتو خلاف چې هغه يوه صفا او صيقل شوې کره ګڼله، پر غرونو او واورو پوښل شوې ده. چې د لمر رڼا يې د هغې ځانګړتياوې په ګوته کوي.

سربېره پر دې هغه وکتل چې د (مشتري) د سيارې پر شاوخوا څلور وړې سپوږمۍ د حرکت په حال کې دي او په پای کې يې د لمر داغونه په خپلو سترګو وليدل. دې لوی عالم پر (۱۲۱۰م) کال دا ټولې پايلې د (اسمان قاصد) په نامه د يوه کتاب په بېلابېلو برخو کې خپرې کړې چې د ډېرې ستاينې او قدردانۍ وړ وګرځېدې. خو د (اسمان قاصد) کتاب يوازې له قدردانۍ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستاينو سره مل نه و ، بلکې يو شمېر خلکو يې پر ليکوال نيوکه هم وکړه چې ولې يې سيارې (۷) ګڼلي نه دي، په داسې حال کې چې فلزات (۷) دي، د عبادت ځايونو رڼا ځايونه (۷) ځانګې لري او د انسان په سر کې (۷) سوري موجود دي، ګاليله بيا د دې ټولو پوښتنو په ځواب کې وويل: په خپلو سترګو په لرليد کې وګورئ چې اشتباه مو رفع شي.

د (ګاليله) څېړنو او کتنو هغه ته د دې لارې لارښوونه وکړه، هغه علمي فرضيې چې د هغو پر بنسټ ځمکه د دې نړۍ (محور) دی، لمر او ستورې د هغې پر چورليز راڅرخي، مردودې وګڼلې. تر دې نږدې نيمه پېړۍ وړاندې (کوپرنيک) د خپل ستر اثر په ترڅ کې دا ثابته کړې وه چې لمر د ستورو د جوړښت په منځ کې واقع دی، ځمکه او ستورې د هغه پر چورليز راڅرخي. کوپرنيک خپله دا مفکوره د عوامو ذهنونو ته وررسولې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دکارت فکري انقلاب

دریم فکري انقلاب د (دکارت) په واسطه پیل شو. دکارت د سپېڅلي کتاب، پاپ، کلیسا او واکمنو

د سنتونو، پرځای د بشر عقل ته ترجیح ورکړه او په دې کار سره یې یوه نوې موضوع وپنځوله.

د دکارت فلسفې په لوېدیځې اروپا کې خرافات له منځه یوړل او (د روښانه او نویو فکرونو) زمانه پیل شوه. تر دې وروسته نو هر څه د عقل له مخې تلل کېدل، ان د (انجیل) د سپېڅلي کتاب محتویاتو او د ایمان زمانې خپل ځای د عقل زمانې ته پرېښود. د طبیعت د څېړنې لپاره د دکارت طریقه یوه داسې طریقه وه چې پر قیاس او نتیجې ولاړه وه.

(نیوتن) د ګالیله د بریاوو د وارث په توګه او (کپلر) رامیدان ته شول. د ګالیله قانون په تېره بیا د اجسامو د ازاد سقوط په برخه کې او د عمومي جاذبې په باب د کپلر قوانین ډېر مشخص شول. د (نیوتن) طریقه بیا یوه شننیزه او استقراري طریقه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (دکارت) په دوران کې د عام ولس د فکر کولو پر وړاندې تر ټولو ستر خنډ هغه خرافات وو چې د کلیسا له خوا پر خلکو تپل شوي وو؛ که چېرې د منځنیو پېړیو د فلسفو ټول مخونه دې نه وي زده کړي، نه شې کولای د فلسفي پوښتنو په باب فکر وکړې. په پایله کې خلکو اړتیا لرله مخکې تر دې چې نوې فلسفه پیل کړي، دا زده کړې چې د جهالت د دې ستونونو په باب شک وکړي.

دا همغه هدف و چې د لومړنۍ فلسفې په باب دکارت (د فکرونو غور) کتاب کې د خپل ځان لپاره ټاکلی و.

شکګر په شک او تردید مشهور وو او ټول پر دې پوهېدل چې د هغوی فکر و خیال نه شي کولای د یوه (ډاډمن) ژوند لپاره یوه مثبته فلسفه رامنځته کړي. له بلې خوا د باور لپاره د هغوی هڅه د کلیسا د منظمو اصولو او د هغې د فلسفې یانې (اسکولاستیک) فلسفې له منلو سره مترادفه وه، ځکه نو دکارت (د باور لپاره شک) چې د خلکو لپاره زړه راکښونکی و، دوداوه او د هغه په پایله کې د متخصصو روحانینو او د ټولنې د یوه عادي فرد ترمنځ رامنځته شوې یا ډلبندي شوې بنسټونه لړزېدل. هغه لیکي:

((په دې خاطر نه چې زه شکګر چې شک په خپله د شک لپاره ترسره کوي، او تل غواړي چې بې پرېکړې پاتې شي، څارم، برعکس زما هدف دا و چې باور ترلاسه کړم. او خپل باور تر هغه بریده ورسوم چې زه پرې پوره ډاډه شم.))

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه نو د (دکارت) د شک ډول ددې ځواک دودول و چې د شککرو د شک په انډول چې اساساً ځينو روښنفکرانو ته يې کولای شول جذابيت ولري، ډېره عمومي بڼه خپله کړي. دکارت ډېر احتياط کاوه، مخکې تر دې چې عملي او اخلاقي چلند تر علمي څيړنې لاندې ونيول شي، يو (لانيک) سړي ته ددې ډول فلسفي لارې د بشپړولو لپاره ټولې لازمې لارښوونې مهمې دي چې له سرګردانۍ څخه وژغورل شي.

ددې لومړنيو شرايطو په پام کې نيولو سره په کتاب کې بحث پر هغه پوهانو دی چې دی يې د لومړنۍ فلسفې په باب په (پوهنيز غور) کتاب کې يادونه کوي.

په (پوهنيز غور) اثر کې دی لومړی پر حواسو شک کوي، خو دده مهم حرکت په دويم (Medition) کې دی چې پر خدای شک کول دي. ((ايا خدای شته؟)) او اندا چې شک کوي چې ايا خدای تېرويستونکی دی. کله چې ليکي: ((موږ بايد دا وازمويو چې ايا خدای شته که نه؟ که چېرې وي، نو ايا کولای شي تېرايستونکی وي يا نه وي؟))

هغه زمانه چې دکارت په کې ژوند کاوه، دا يوه لويه ګناه ګڼل کېدله چې څوک دې د خدای پر وجود شک وکړي، دا خو لا پرېږده چې څوک دې د تېرايستونکي په توګه د خدای په باب فکر وکړي. (فرانسيس بيکن) د (امپريسيزم) پلار او د دکارت هممهالی ګڼل کېده، خپل ځان ته کار اسانه کړی و، په دې وينا چې فلسفه بايد يوازې پر استدلال ډډه ولګوي. په داسې حال کې چې الهيات د اعتقاد له لارې د پېژندنې وړ دي، په دې ډول نو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(بیکن) له کلیسا سره له مخامخېدنې ځان لرې کړی دی. له بلې خوا (بیکن) د (دکارت) په پرتله له خپل هدف سره په ډېر دقیق ډول د خپلې ټولنې تر ډېرو ممنوعو شکونو اوړي، یانې په ټولنه کې د عوامو لپاره په ډېرې روښانتیا سره خپلواک فکر وړاندې کوي. یو زیات شمېر کره کتونکي د اعتقاد په باب د دکارت خدای پالې نتیجې اخیستنې او همدارنګه د علم او کلیسا د پخلاینې په برخه کې دده چلند، هڅو او کوښښونو ته نغوته کوي او دوی دا پورته حرکت د دلیل په توګه راوړي چې (دکارت) د خدای پر وجود باندې د شک په برخه کې رښتینی نه و، کره کتونکي سمه خبره کوي که ناسمه او یا هم هغه بحث چې په خپله دکارت مطرح کړی، د هغه په باب که د دکارت وروستۍ نتیجه اخیستنه هم په پام کې ونه نیول شي او یا دا چې د دکارت درک په خپله اساساً ډېر ځانساتی دی.

که دا ټول یوې خواته کړو، له دې واقعیت څخه سترګې نه شو پټولای چې د شک په باب د دکارت چلند او د یوه فرېبکاره په توګه خدای ته د هغه کتنه د خپلې زمانې مذهبي اعتقادات په جدي ډول وګواښل او ویې لړزول. کله چې عام خلک له خدای سره دا سې چلند جایز وګڼي، دا حرکت عملاً کولای شي کفر ته ورسي. له دې پرته چې د لومړي بحث د مقابل لوري ځوابونه هر څومره هم د قناعت وړ وي. په واقعیت کې همدا فکري طرحه په دقیق ډول د دکارت د انقلاب زړی و. سره له دې چې دا بدلون شاید د یوه ځانساتي له خوا ببل شوی وي، یانې په خپله د دکارت له خوا، خو په ټولنه کې د واکمنو اعتقاداتو په باب د شک جرئت، د خپلواکو فکرونو د هڅولو لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هماغو مره لازم و ځکه چې په انسانانو کې د استدلالونو د ظرفیت برابري په رسمیت و پېژندل شي.

موږ په تېرو بحثونو کې یادونه وکړه چې د رنسانس د زمانې پوهانو طبیعت د ازموینې او تجربې له لارې تر ځیرنې او ارزونې لاندې نیوه، دا طریقه یې د تجربه یي څېړنې په نامه یادوله. پوهان د همدغو ازموینو او اندازه کولو له لارې پر دې بریالي شول چې لویو موندنو ته ورسي.

دې پوهنیزې طریقې د صنعتي انقلاب ته وکېدو ته لاره اواره کړه. همدغه صنعتي بدلون بیا ټولو نویو اکتشافاتو ته زمینه برابره کړه، لنډه دا چې په دې دوره کې خلکو هڅه کوله چې خپل ځان د طبیعت له خنډونو او بندیزونو ازاد کړي، یانې دا چې انسان نور د طبیعت یوه برخه نه وه، بلکې دا طبیعت و چې د انسان د ګټې وټې وړ ګرځېده. انګلیسي فیلسوف (فرانسیس بیکن) په دې نظر و چې ((پوهه ځواک دی)) له (پوهې) څخه د هغه مقصد هغه پېژندنه وه چې له تجربې څخه ترلاسه کېده.

موږ د (کوپرنیک) او د هغه د هغې ادعا په باب چې لمر د ځمکې پر محور نه راڅرخي، بلکې ځمکه ده چې د لمر پر چورلیز راڅرخي، یادونه وکړه، و مو ویل چې دا د کوپرنیک مهم نظر و، نو کوپرنیک لمر د نړۍ، عالم یا کایناتو مرکز باله، په داسې حال کې چې نن ورځ موږ پوهېږو لمر د کهکشان د ملیاردونو ستورو له جملې څخه دی او نوې خبره لا دا چې دغه کهکشان چې زموږ دا لمریزه منظومه په کې واقع ده، د ملیاردونو کهکشانونو له جملې څخه یو کهکشان دی چې موجود دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سربېره پر دې (کوپرنیک) په دې نظر و چې ځمکه او نورې سیارې په دایروي ډول د لمر پر محور راڅرخي. خو (یوهانس کپلر) الماني منجم د اوه لسمې میلادي پېړۍ په پیل کې تر کلونو کلونو څېړنې او پلټنې وروسته پر دې بریالی شو، ثابته کړي چې د لمر پر محور د کرو څرخېدنه بیضوي بڼه لري او څومره چې له لمر څخه په لرې واټن راڅرخي، د ګرځېدو چټکتیا یې هم کمېږي. همدا د (کپلر) زمانه چې ثابته یې کړه چې ځمکه هم تر نورو سیارو زیات کوم بل شی نه دی. هغه په دې نظر و چې د مشخصو فزیکي قوانینو یوه ټولګه پر ټول عالم واکمنه ده.

تر (ګالیله) وروسته ددې دورې بل لوی عالم چې په تېرو بحثونو کې مو د هغه نظریات بیان کړل، انګلیس فزیک پوه (اسحاق نیوتن) (۱۶۴۲-۱۷۲۷م) و. پر کوم څه چې د شمسي منظومې او د سیارو د ګرځېدو په باب پوهېږو هغه ټول دده د هڅو برکت دی. (نیوتن) نه یوازې دا ثابته کړه چې د شمسي منظومې سیارې ولې د لمر پر محور راڅرخي، بلکې ددې تاوېدو دلیل یې هم څرګند کړ. ده دا کار د ګالیله د نظریاتو پر بنسټ ترسره کړ.

نیوتن د عمومي جاذبې قانون مطرح کړ. د عمومي جاذبې د قانون هدف دادی چې په نړۍ کې د مادې دواړه ذرې یوه بله جذبوي او ددې جذب تېزوالی د هغوی له جزر سره متناسب دی او د مجزور د عکس نسبت د هغه په واټن پورې اړه لري.

نیوتن ثابته کړه چې سیارې د بیضوي مدارونو په بڼه د لمر پر شاوخوا راڅرخي او دوه ډوله حرکت کوي، یو د لمریزې منظومې له نورو سیارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځخه د وارد شوي ځواک تر اغېزې لاندې پر خپل محور چې موږ هغه ته وضعي حرکت وایو او بل هم د لمر د جاذب ځواک تر اغېز لاندې د لمر پر محور راڅرخېدنه، چې دې ته انتقالي حرکت وایو. (نیوتن) په واقعیت کې پر دې بریالی شو ثابته کړي چې دا قوانین په ټول کهکشان کې د ټولو اجسامو له حرکت سره سمون خوري.

هغه له دې لارې بریالی شو هغه تصور چې په منځنیو پېړیو کې ډېر معتبر ګڼل کېده، رد کړي. په منځنیو پېړیو کې خلک په دې باور وو چې ځمکني قوانین له اسماني قوانینو سره توپیر لري، د لمر د مرکزیت لید لوری ثابت شوی و او قاطعیت یې درلود.

رنسانس د خدای پېژندنې یو نوی انځور وړاندې کړ. له الهیاتو څخه د علم او فلسفې جلاوالي ورو ورو په مسیحي نړۍ لید کې هم یو لړ بدلونونه رامنځته کړل. رنسانس د انسان پېژندنې یو نوی تصویر وړاندې کړ او همدا نوی انځور د دې سبب شو چې د خلکو د عبادتونو په ډول کې بدلونونه رامنځته کړي. د کلیسا له لارې له خدای سره د اړیکو په انډول په خپله د هر سړي او خدای اړیکو زیات اهمیت پیدا کړ.

مارتین لوتر (۱۴۸۳- ۱۵۴۶م) د (پروتستانیزم) بنسټګر، الماني ژبې ته د انجیل ژباړن، په شپاړسمه میلادي پېړۍ کې په اروپا کې د دیني اصلاحاتو ډېره مشخصه څېره، هغه څوک دی چې پر دې بریالی شو، د لومړي ځل لپاره له خدای سره د ژور فردي ایمان اهمیت څرګند کړي او د منځنیو پېړیو په پایته رسونه کې مهم رول ادا کړي.

(لوتر) چې په خپله یو کشیش و له کلیسا څخه جلا شو ځکه چې نه یې غوښتل د خپل روح د ښښنې یا ارامۍ لپاره کلیسا ته پیسې ورکړي، هغه په دې نظر و کوم څه چې په سپېڅلي کتاب کې راغلي همغه د منلو وړ دي نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نور څه. (لوتر) له دې لارې هڅه کوله چې د مسیحیت سرچینې ته بېرته وګرځي. سم لکه په رنسانس دوره کې چې انسانپالي د لرغونې دورې د هنر او کلتور په سرچینې پسې ګرځېدل. هغه (تورات) او (انجیل) الماني ژبې ته وژباړل، هدف یې دا و چې هر څوک سپېڅلی کتاب لولي په خپله ترې کشیش جوړ شي. (لوتر) د ټولنې د وګړو پر اوږو باندې ستر مسولیت کېښود چې له خدای سره فردي اړیکي ټینګ کړي. د (لوتر) دا کار په واقعیت کې د رنسانس دورې له مروجو لیدلورو سره همغاړی و. د پوهانو له جملې څخه یوه یې ویلي وو: ((لوتر مذهب ازاد کړ، نه انسان)). په دې پړاو کې د خپل ځان په باب هم د انسان اندود بدلون وکړ. پر بڼا یې خلکو سربېره د ټولنې یو زیات شمېر خلکو ته د زده کړې زمینه برابره شوه، ټولنیز توپیر تر ډېره بریده له منځه لاړ او پانګوالو خلکو د هنرمندانو ملاتړ وکړ، چې د هنر په بېلابېلو ډولونو کې لوړو پوړیو ته ورسېږي. نور نو دربار او کلیسا ټولواکه واکمني نه درلودله او یوازې ملاتړی نقش یې درلود. په داسې یوه فضا کې او د داسې یو ټولنیز بستر په شتوالي سره هنرمندانو ددې ځواک درلود چې د منځنیو پېړیو له خنډونو او بندیزونو څخه خلاص شي، په ازادانه ډول څومره چې کولای شي، وده وکړي او د خلکو او خپلو ملاتړو له خوا ډېر درناوی او پاملرنه راجلب کړي. هغوی د اروپا ګوټ ګوټ ته سفرونه کول او خپلو ټولو اوربدونکو او لیدونکو ته به یې خوشالي وربښله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنسانس او لومړنی ښاري دولت

تاریخ شاهدي ورکوي چې د اروپا د مذهبي فرهنګي استبداد پرمهال د ایټالیا په (فلورانس) کې د زرګونو کلونو په بهیر کې د خاورو او ایرو تر ډېرۍ لاندې د لومړي ځل لپاره د اومانیزم ((عقلانیت)) غورځنګ شغلې پورته شوې. په (فلورانس) کې د لومړي ځل لپاره د منځنۍ طبقې په اوږو د فلورانس ښار د دولت بنه خپله کړه. وروسته د دولت او ملت فکر د پوهنې او هنر د حرکت سبب شو. د هغې دورې د متفکرانو له جملې څخه یو هم (لیوناردو داو ینچې (۱۴۵۲ م د اپریل ۱۵مه د ۱۵۱۹ م د مې ۲مه) د ایټالیا نامتو هنرمند و. ده د خپلو اثارو په واسطه په ایټالوي ملت او په تېره بیا په فلورانس ښاریانو کې نوې ساه پوه کړه. هغه خومره ښه ویلي دي: ((معرفت تېرې زمانې او د عقل جغرافیا ته ښکلا وربښي او هغه روزي.))

(اوینچې) یې د ((رنسانسي سړي)) لپاره د لارې مشال ګاڼه، هغه د ډېر زیات خلاق او ژور لید خاوند و. د هغه ډېرشهرت د (وروستي ماښام) او (مونالیزا) د انځورګرۍ له امله و.

ددې دورې بل مفکر نو بیا له (ماکیاولي) پرته بل څوک نه دی، ماکیاولي د (ښاري) په نامه په خپل تلپاتې اثر کې په ډېره هدفمنه او اډولې بڼه بشریت ته د دولت او ملت تیورۍ وړاندې کړې. چې په پای کې یې په خپله د فلورانس ښار د دولت فکري تکامل د فرانسې پر ملت او دولت تبدیل کړ. وروسته بیا (لویاتان) چې د دولت یو څرګندویه نښه ګڼل کېږي، دویم اثر د نامتو انګلیسي فیلسوف (توماس هابز) له خوا په (۱۵۸۸- ۱۲۷۹م) کلونو کې په انګلیسي ژبه لیکل شوی دی. ده په خپله سیاسي فلسفي تیورۍ کې دولت د (لویاتان) په نامه یاد کړ. (لویاتان) په دې مانا چې د (تورات) په سپېڅلي کتاب کې یو ډېر خطرناک ښامار ته نغوته شوې وه چې هغه د قدرت نښه ګڼل کېږي. (هابز) د قدرت یا واک دا نښه له تورات څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راواخیسته، خو ویې غوښتل دا ووایي چې یو واحد قدرت باید رامنځته شي چې د یو ملت او ټولنې پر کنټرول بریالی شي چې دا د ملت او دولت هماغه مفکوره راژوندۍ کوي. په دې مانا چې ملت خپله ښه نه وي خپله کړې او د خپل بشپړاوي پړاو ته نه وي رسېدلی، نو د ټولنې مخکښان باید وړاندې شي او د ملتونو لپاره دولت جوړ کړي.

(هابز) د متمرکز او ځواکمن دولت د جوړېدو پلوی و، دده په نظر انسانان ذاتاً خپلسري او انارشیستان دي او تاریخ تل ددې ښکارندویي کوي چې زورور پر کمزوري واکمني کوي، ځکه باید د ځواکمنو خلکو له خوا یو ټینګ دولت جوړ شي چې کمزوری او خپلسری ولس د زور او انضباط په کارونې سره پر خپل ځای کېنوي. اصلي خبره داده چې (هابز) د ملي او متمرکز دولت د تیورۍ او د ښاریتوب د تیورۍ بنسټ کېښود او همدا تیورۍ وې چې د ملت د ودې په بهیر کې یې او سني دولتونه رامنځته کړل.

تر (هابز) وروسته بل انګلیسي فیلسوف (جان لاک) په (۱۲۳۳-۱۷۰۴م) کلونو کې د مدني ټولنې نظریه مطرح او هغې ته یې تیوري جوړه کړه. (جان لاک) مدني ټولنه د دولت دویم قطب ګڼي او په دې نظر و چې دولتونه د مدني ټولنې له شتوالي پرته د استبداد خواته ځي او د بنسټیزو ازادیو لکه د عقیدې او بیان د ازادۍ د تامین لپاره په کار ده چې ملتونه له یوې خوا د خپلو مدني بنسټونو په وسیله خپلې ازادۍ خوندي کړي او له بلې خوا د دولت د عملونو څارنه وکړي. د (لاک) افکارو د فرانسې، امریکا او المان پر انقلابونو ژور اغېز وکړ او په اروپا کې یې صنعتي بورژوازي پر مدني ټولنې واړوله. لکه څنګه چې د فرانسې د لوی انقلاب په اعلامیه کې د (جان لاک) افکار په څرګند ډول لیدل کېږي او د اعلامیې د موادو یوه برخه جوړوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(لاک) د (هابز) برعکس په دې نظر و چې دولت باید له ملت څخه خپل مشروعیت ترلاسه کړي، مدني وي او د قانون له مخې ټول اتباع زورور او کمزوري سره مساوي او برابر حقوق ولري. د جان لاک همدا عقاید وو چې (تاریخي نیشنلزم) خپل ځای (مدني نشنلیزم) ته پرېښود، یانې د ازاد ملت، دولت او ازادو اتباعو مفکوره رامنځته شوه.
که چېرې موږ د ارسطو نظریات را یاد کړو، هغه په دې نظر و چې انسان او ځاروی یو بل سره ډېرې ورته ځانګړنې لري، خو یوه مهمه ځانګړنه هغوی له یو بل سره توپیروي او هغه د تفکر ځواک دی.
(دموکرتیوس) د انسان او ځاروي ترمنځ ډېر زیات توپیر ته قایل نه و، هغه په دې نظر و چې ټول شیان د (اتوم) په نامه له وړو ذرو څخه جوړ شوي دي. هغه په دې نظر نه و چې انسان او یا ځاروی دې تلپاتې روح ولري.
دموکرتیوس روح هم د همدې اتومونو په شان ګاڼه او په دې نظر و چې تر مړینې وروسته د هغه اتومونه په مختلفو برخو کې سره پاشل کېږي، ځکه دیموکرتیوس تفکر له روح څخه جلا نه ګاڼه. اوس اوه لسمې میلادي پېړۍ ته ګورو چې دا دوره د (پاروک) په نامه یادوي، یو مفکر انسان څه ډول فکر کوي؟
(باروک) اصلاً د کلمو هغه بدله شوې بڼه ده چې ((د نامنظمو مرغلرو)) په مانا کارول کېږي. د باروک دورې غټه ځانګړنه دا ده چې د بېلابېلو شکلونو له ډېروالي او په سرلیک کې له تضاد څخه ګټه پورته کوي، یانې د رنسانس دورې د هنر خلاف چې سر ترپایه یې له همغږۍ څخه کار اخیسته. دا نه پخلاکېدونکي تضادونه باید د اوه لسمې پېړۍ ځانګړنې وګڼل شي. یوه خوا رنسانس له خپل ځانګړي نړۍ لید او هغه ارزښت سره چې د انسان او ژوند لپاره یې درلود، ولاړ و او بله خوا له هغه سره په تضاد کې د دنیوي ژوند نفې او مذهبي ارتجاع ولاړه وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ په دې دوره کې څه په هنري برخو او څه د خلکو په ورځني ژوند کې د بېلابېلو نړۍ لیدونو کتونکي یو. پر همدې مهال دا سې بنسټونه تاسیس شول او دا سې راهبانو هغو ته لاره وکړه چې ویل به یې خپل ځان باید له ژوند څخه څنډې ته کړو.

د باروک د دورې د شعارونو له جملې څخه یو هم (دم غنیمت) (Carpe diem) و. په مقابل کې یې په همدې لاتیني ژبه یو شعار ((مرګ باید هېر نه کړو)) (Memento mori) هم کارېده.

د انځورګرۍ په برخه کې هم په نړۍ لید کې همدا دوه ګونی حالت تر سترګو کېده. انځورګر له شور او خوږه ډکه یوه غونډه انځوروله او د همدې انځور په لاندینۍ برخه کې به یې یو اسکلیټ رسموه. له همدې کبله کولای شو د باروک دوره له یوې خوا د غرور او لېونتوب دوره وګڼو او له بلې خوا یې دا سې یوه دوره وګڼو چې په هغې کې د ژوند بې ثباته او لړزانده حالت ته پاملرنه وشوه. د باروک عصر له سیاسي لیدلورې هم د تضاد دوره وه. د پرله پسې جګړو له امله اروپا د یوې نیمه دښتې بڼه غوره کړه. ډېر بد وختونه یې هغه دېرش کلنې جګړې وې چې له (۱۶۱۸م) څخه تر (۱۶۴۸م) کلونو پورې یې دوام وکړ. دې جګړې ټوله اروپا راونغاړله او ټول ځایونه یې له خاورو سره برابر کړل، البته دا دېرش کلنې جګړې د څو جګړو یوه ټولګه ده. په دې جګړو کې المان تر هر بل هېواده زیات زیان ولید او په پایله کې یې فرانسه ورو ورو د اروپا پر یوه لوی ځواک بدله شوه. دا جګړه په اصل کې د (پروتستانو) او (کاتولیکانو) ترمنځ وه، خو د سیاسي قدرت مسله هم مطرح وه. سربېره پر دې اوه لسمه پېړۍ د ټولنې د بېلابېلو پوړیو ترمنځ د ټینګ اختلاف ښکارندوی هم ده. له فرانسوي اشرافیت او د ماڼیو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

خاوندانو پرته عام ولس له فقر او بدمرغۍ سره لاس او ګرېوان و. په هر حال جلال او شکایت دواړه د قدرت نښې ګڼل کېدې.

ځینې ادعا کوي چې د باروک دورې سیاسي شرایط ددې دورې په هنر او معمارۍ کې د درک وړ دي. ځکه نو د باروک دوره د هغې زماني د سیاست د مداخلې له بېلابېلو اړخونو، فتنو، دسیسو او وژنو څخه ډکه ده. په باروک دوره کې تیاتر تر یوه ساده هنر لوړ مفهوم درلود. تیاتر د باروک دورې یوه څرګنده ځانګړنه ده، تیاتر په باروک دوره کې د انسان د ژوند یوه بېلګه وه. خلکو کولای شول د تیاتر له لارې دې نتیجې ته ورسېږي چې غرور د ماتې سبب ګرځي، تیاتر کولای شول د انسان د کمزورتیا او ضعفه یو بې رحمانه انځور وړاندې کړي. یانې هغه څه چې موږ اوس په یوویشتمه پېړۍ کې هم هغو ته اړتیا لرو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باروک دوره او فلسفه

د (ایډیالیزم) او (ماتریالیزم) دوه مخالف او متقابل لیدلوري په باروک دوره کې هم پراخ حضور لري. په دې دوره کې هم فلسفي تضادونه له ورایه څرګندېږي. مخکې مو یادونه وکړه چې ځینې فلسفیان په دې نظر وو کوم څه چې مانیز او د ذهن زېږنده دي هغه ښوونځي ته (ایډیالیزم) وایي، د هغو پر وړاندې یو شمېر نورو فلسفیانو بیا یوازې مادي نړۍ ته پاملرنه کوله. هغوی د (ماتریالیزم) د ښوونځي پلوي کوله او په دې نظر وو چې ټول حقیقي شیان له ملموسو مادي موادو څخه ترلاسه کېږي.

ماتریالیزم هم په اوه لسمې میلادي پېړۍ کې زیات پلویان درلودل. په دې برخه کې کولای شو وو ایو چې انګلیسي فیلسوف (توماس هابز) تر بل هر فیلسوفه په دې دوره کې د ماتریالیزم پر ښوونځي زیات اغېز درلود. هغه په دې نظر و چې ټولې ښکارندې ان انسان او ژاروی د مادي عناصرو له مجموعې څخه جوړ شوي دي. ان د انسان له خوا د بهرنۍ نړۍ درک هم په مغزو کې د همدغو ټولو عناصرو له فعالیت سره اړیکي لري. ځکه نو هغه پر داسې یو شي معتقد و چې دوه زره کاله وړاندې (دیموکرتیوس) مطرح کړی و. ایډیالیزم او ماتریالیزم د فلسفې د ټول تاریخ په بهیر کې مطرح وو، خو دا ډېره کمه پېښېدله چې د (باروک) د دورې په شان دې دا دواړه فکري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښوونځي یو د بل ترڅنګ واقع شي. ماتریالیزم په دایمي ډول د طبیعت په وسیله پیاوړی کېده. (نیوتن) اعلان کړی و چې د حرکت قوانین عمومي دي او سمون یې دایمي دی. هغه په دې نظر و چې د جاذبې قوانین او د اجسامو حرکت په ټولو طبیعي بدلونونو کې معتبر دي، که دا بدلونونه د ځمکې په کره کې پېښ شي او یا په ټولو کایناتو کې. ځکه نو هرڅه چې موجود دي له میخانیکي پوهې سره د نه بدلېدونکو قوانینو تابع دي چې کولای شو هغه د ریاضي په ژورتیاوو سره توضیح کړو. په دې ډول نو (نیوتن) میخانیک نړی لید بشپړ کړ. د (میخانیک) کلمه له یوناني ریښې څخه اخیستل شوې چې د (ماشین) مانا ورکوي، خو دې خبرې ته مو باید پام وي چې (هابز) او (نیوتن) د ایمان او میخانیکي نړی لید ترمنځ هېڅ ډول تضاد نه لیده.

دا موضوع د اوه لسمې او اته لسمې پېړۍ اکثرو ماتریالیستانو سره هم مطرح نه وه. د اته لسمې میلادي پېړۍ په نیمایي کې فرانسوي طبیب او فیلسوف (لامتری) د (ماشین- انسان) په نامه یو کتاب ولیکه هغه په خپل کتاب کې دې موضوع ته نغوته وکړه چې انسان لکه څنګه چې پر لاره د خپل تګ لپاره له خپلو غړو څخه ګټه پورته کوي، د خپل فکر لپاره هم غړي لري. څه موده وروسته فرانسه یي ریاضي پوه په خپل فکر په بشپړ ډول یو میخانیکي لیدلوری دود کړ. هغه په دې نظر و چې که چېرې د انسان هوش وکولای شي په یوه خاصه زمانه کې د یوې مادې د ټولو برخو موقعیت تشخیص کړي، اتکل له منځه ځي او راتلونکی د تېر په شان په غوځ ډول زموږ سترګو ته ودرېږي. په دې ډول نو که څه شی ممکن وي پېښ شي، مخکې تر مخکې به مشخص وي. دا نړی لید د (د ترمنیزم) په نامه یاد ېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې شرايطو کې به هر څه د ميخانيکي بهير زېږنده وي. ان فکر کول او خوب ليدل. په نولسمه پېړۍ کې الماني ماترياليستان په دې نظر وو چې په مغز کې د فکر توليد په (پښتورګي) کې د (ادرار) يا په ځيګر کې د (صفرا) توليد ته ورته يو شی دی.

د نولسمې پېړۍ د فلسفيانو له ډلې يو فيلسوف (لايبنيس) دې ټکي ته نغوته کوي د هغو شيانو، چې مادې پورې اړه لري او هغو شيانو چې ذهن پورې اړه لري، ترمنځ مهم توپير په دې کې دی چې مادي ښکارندې پر ډېرو کوچنيو عناصرو وېشل کېږي، خو ذهني ښکارندې بيا يوه ټوليزه بڼه خپلوي او پر ډېر کوچنيو عناصرو د وېش وړ نه دي او نه شو کولای غوڅې يا پرې يې کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باروک، هنر او ادبیات

ادبي او هنري رنسانس تر صنعتي رنسانس او د نوي عصر تر فلسفي (۲۰۰) کاله وړاندې خپله بڼه غوره کړه. یانې مخکې تر دې چې علمي او فلسفي ادلون بدلون رامنځته شي او د (فرانسیس بیکن) او (رنه کارت) په شان پوهان راوټوکېږي، د (دکارت) (سوبژکتیو سیستي) او (راسیونالیستي) افکار او د (بیکن) علمي او تجربه یي میتودولوژي په علمي نړۍ کې پلي شي. د هنر په ډګر کې ژور هنري بدلونونه رامنځته شوي وو، په دې ډول چې د هنر په ډګر کې نوی رنسانس او پر مختللی رنسانس له (ګوتیک) سبک سره په تضاد کې راڅرګند شو او د (رافایل، مازانچو، میکلانژ، تیسین، جوتو، داونیچي او دوناتلو) په شان لویان د انځورګرۍ او د مجسمه جوړونې په برخو کې او (برونلستکي) او (برامانته) په شان شخصیتونو د معمارۍ په برخه کې پر هنري نوښتونو لاس پورې کړ او په بېلابېلو هنري حوزو کې پاموړ بدلونونه رامنځته شول، په دې ډول چې هنر د تاریخ له خپل تېر حالت څخه تو پیر وکړ او د رنسانس او نویوالي دورې ته داخل شو. وروسته تر هغې چې په څوارلسمه او پنځه لسمه میلادي پېړۍ کې په انځورګرۍ، مجسمه جوړونې، معمارۍ، ادبیاتو او نورو برخو کې هنري بدلونونه رامنځته شول، په هنري لارو او سبکونو کې داسې پاموړ بدلونونه رامنځته شول چې تر پر مختللي رنسانس وروسته تر (۲۰۰) کلونو پورې د انځورګرۍ او مجسمه جوړونې په برخه کې نه یوازې دا ډول مخ پر ودې بدلونونه رامنځته نه شول، بلکې د ډېرو مورخانو په وینا (التقاطي) هنر له کوم نوښت پرته ارتجاعي بڼه خپله کړه چې له هغې جملې څخه کولای شو د طریقه یي (منریزم) او (روکوکو) سبکونو ته نغوته وکړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هنر په تاریخ کې (باروک سبک) د هغو سبکونو له جملې څخه دی چې د شپاړسمې پېړۍ په پای او د اتلسمې پېړۍ تر وروستیو پورې په اروپا کې د دوو سبکونو طریقه یې (منریزم) او (روکوکو) ترمنځ راټوکېدلې دی. د باروک بدلونونه د نورو ډېرو هنري بهیرونو او بدلونونو په شان لومړی په (ایټالیا) کې رامنځته شول، وروسته بیا ډېرو اروپایي هېوادونو ته وغځول شول او په ځینو هېوادونو لکه فرانسه، انګلیس، هالنډ، فنلنډ او نورو کې یې سیمه ییزې ځانګړنې هم راخپلې کړې. په انځورګرۍ او معمارۍ کې طریقه یې سبک چې پر تقلیدي، تصنعي او التقاطي چلند ولاړ و، د رنسانس او باروک ترمنځ د بېلتون کرښه شوه، په دې ډول چې ځینو دا سبک د هغې ودې او پرمختګ له امله چې په رنسانس دوره کې یې کړې و، یو ارتجاعي او منحط سبک او ښوونځی باله چې د رنسانس هنر په انډول یو ډول شاګرز ګڼل کېده، له همدې کبله د شپاړسمې پېړۍ په وروستیو کې د (کاراوادجو) په شان هنرمندانو د طریقه یې سبک د تخیلي چلند پر وړاندې واقعي چلند او اصولو ته په ژمنتیا سره او یا هم په بل تعبیر د طریقه یې سبک د التقاطي او تصنعي عناصرو پر وړاندې د روم او یونان د کلاسیکو اصولو له مخې پاڅون وکړ، هغه سبک یې څنډې ته کړ او ورو ورو یې د باروک سبک بنسټ کېښود.

د اوه لسمې پېړۍ ډېر مهم فلسفیان (دکارت) او (سپینوزا) دي، په کار ده چې دا دواړه فلسفیان هم په ژور ډول وپېژنو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکارت

دکارت (۱۵۹۲-۱۶۵۰م) هم د سقراط په شان په دې نظر و چې حقیقت ته یوازې د عقل او پوهې په واسطه وررسېدی شو. هغه په دې باور و کوم څه چې په زړو کتابونو کې راغلي، هغه د

باور وړ نه دي او ان هغه څه چې د حواسو له لارې درک کېږي، نه شو کولای په بشپړ ډول پرې باور وکړو. افلاتون هم پر همدې اصل باور درلود هغه هم اعتقاد درلود چې ډاډمنه یا باوري پېژندنه یوازې د عقل له لارې ترلاسه کېدی شي. په حقیقت کې یوه مستقیمه کرښه (سقراط، افلاتون، اګوستین) او په پای کې (دکارت) یو بل سره نښلوي. له همدې امله موږ هغوی ته (پوهنپالي) وایو. هغوی عقل او پوهه، پېژندنې ته د رسېدو لپاره یوازینی او ډاډمنه سرچینه ګڼله. دکارت تر کلونو مطالعې وروسته دې پایلې ته ورسېد چې نه شو کولای د منځنیو پېړیو په افکارو خپل زړه خوشاله وساتو. په دې برخه کې کولای شو هغه له سقراط سره پرتله کړو، هغه هم په دې نظر و چې د اتن د بازار او کوڅې متداول لیدلوري د باور وړ نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دکارت افکارو دده تر مړینې وروسته هم په فلسفه کې خپل غټ نقش ولوباوه. له هر ډول اغراق او مبالغې پرته کولای شو ووایو چې دکارت د نوې فلسفې بنسټګر و. په رنسانس دوره کې د انسان او طبیعت په باب د لویو پلټنو تر پېښېدو وروسته د معاصر تفکر د منظمې طرحې اړتیا احساسېده. مفکرانو دا احساس کاوه چې باید منظم فلسفي نظام رامنځته کړي. دده فلسفي نظام بنسټ د لومړي ځل لپاره دکارت کېښود او په هغه پسې (سپینوزا)، (لایبنتیس)، (لاک) (بارکلي) (هوم) او (کانت) دده ډول نظام په جوړښت کې لاس درلود.

دده وخت رارسېدلی و، دا سې نوې فلسفه رامنځته شي چې وکولای شي ټولو مهمو فلسفي مسایلو ته ځواب ووایي. په لرغونې دوره کې دده نظام بنسټګران (افلاتون) او (ارسطو) وو. منځنیو پېړیو د (توماس اکویناس) په شان فیلسوف درلود چې غوښتل یې د ارسطو د فلسفې او د مسیحي الهیاتو ترمنځ د پله حیثیت خپل کړي. وروسته د طبیعت، علم، خدای او انسان په باب له ټولو اوازو او انګازو سره د رنسانس دورې ته وار وروسېد او بیا په اوه لسمه پېړۍ کې فلسفې هڅه وکړه چې نوي تفکرات په یوه کوټلي نظام کې سره راټول کړي. لومړی سړی چې دا کار یې ترسره کړ، هغه دکارت و. هغه وروستي بنسټ ته لاره اواره کړه چې د نوې دورې فلسفي طرحه مشخصه شي.

لومړنۍ مسله چې د دکارت ذهن یې خپل ځان سره مشغول کړ، باوري معرفت و، دویمه مسله د روح او جسم ترمنځ په اړیکي پورې اړه پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي دوو مسلو ته د ځواب پیدا کولو لپاره کولای شو وو ایو چې دا د (یو سل او پنځوسو) کلونو په بهیر کې د فلسفي بحثونو یوه ځانګړتیا وه. یا په بله وینا (یو نیم سل) کاله پر دې دوو مسلو ، فلسفي بحثونه شوي دي.

(رنه دکارت) د تاریخ په اوږدو کې د ډېرو مهمو فلسفیانو او ریاضي پوهانو له جملې څخه و. هغه د فرانسې په (لاهه) کې نړۍ ته سترګې وغړولې، هغه د یوه خان زوی و خو ډېر ثروت يې نه درلود. په (۸) کلنۍ کې يې په یوه ښوونځي کې خپلې زده کړې پیل کړې. تر پنځه کلنې زده کړې وروسته يې درې کاله يې په ریاضیاتو او نویو علمي نظریاتو کې نورې زده کړې وکړې. هغه نوی علمي باور چې د علم یوه ازمېښت کوونکي ته ورکول کېده ، د زیات درناوي سبب ګرځېده. له پخوانیو زده کړو سره د نویو تجربه یي طریقو توپیر ددې سبب شو چې دکارت پر خپلو پخوانیو زده کړو شک وکړي. دا شکاکیت او تردید د هغه د وروستۍ فلسفې د بنسټ بنه غوره کړه.

دکارت سفر سره مینه درلوده ، له همدې کبله یې پر (۱۶۱۶م) کال د هلنډ ي (برنس موریس) له پوځ سره یو ځای شو. تر هغه وروسته به يې په هر دوبي کې سفرونه کول او په هر ژمي کې به يې په هغو ښارونو کې ژوند کاوه چې دده خوښېدل. پر (۱۶۲۹م) کال د خلاصې او ازادې روښنفکرې فضا له امله یو ځل بیا په هلنډ کې استوګن شو.

دکارت پ هلنډ کې د لومړي ځل لپاره پر (۱۶۲۹م) کال د (ذهن د کارونې قواعد) تر عنوان لاندې یو کتاب پیل کړ. چې د ژوند په بهیر کې یې خور

(c) ketabton.com: The Digital Library

شو. پر (۱۲۳۳م) کال یې د (نړۍ) په نامه د یوه بل کتاب پر لیکلو پیل وکړ، خو کله چې له (کوپرنیک) سره د کلیسا له مخالفتونو خبر شو، د خپل کتاب د لیکلو بهیر یې ودراوه. دده دریم کتاب د (لارې یا طریقې) په باب وینا ده چې خپرېدل یې ډېر موثر و. دې اثر دکارت په نوي فلسفه کې د یوه وزن لرونکي شخص په توګه تثبیت کړ. په دې اثر کې هغه د پوهې پر ماهیت او د نویو اطلاعاتو د یادولو پر بهیر بحث کړی دی. د هغه یوه مشهوره جمله (فکر کوو، نو ځکه خو یو)، د خدای د وجود ترڅنګ د خپل وجود څرګندولو لپاره ویل شوې ده. دکارت (د طریقې په باب وینا) تر کتاب وروسته د خپلو علمي مطالعاتو د موضوعګانو په باب درې مهمې لیکنې خپرې کړې دي. د هغه د مطالعاتو یوه برخه د لمر یا (نور) د وړانګو د اساسي قانون په باب ده چې دکارت هغه کشف کړي دي. ددې قانون له مخې هغه زاویه چې پر عمودي لیکې باندې د لمر د وړانګو له راغورځېدو څخه رامنځته کېږي له هغې زاویې سره برابره ده چې ببرته د همدې وړانګو له ګرځېدو یا انعکاس څخه رامنځته کېږي.

د طریقې د وینا په باب دده دریمې ضمیمه یې لیکنې پوهانو ته ډېر زیات اهمیت درلود. ځکه چې دکارت په دې ضمیمه کې تحلیلي هندسه چې خپله یې رامنځته کړې وه، شرح کړې ده. تحلیلي هندسه د (هندسې او جبر) له یوځای کېدو څخه جوړه شوې ده. په دې علمي څانګه کې هندسي شکلونه د (x) او (y) د مختصاتو د محورونو له مخې شنل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې جوړښت کې د يو هندسي شکل هره نقطه کولای شو د مختصاتو له محور څخه د هغې د واټن له مخې، هغه مشخصه او پیدا کړو. دا جوړښت د دې زمينه برابروي چې هندسي شکلونه د اعدادو په بڼه بیان شي. دکارت د مجهولو اعدادو د څرګندولو لپاره د الفبا له وروستيو تورو او نماګانو څخه د هغو د توان د معلومولو لپاره د ګټې اخيستنې فکر پیدا کړ.

پر (۱۶۴۹م) کال د (سوئډ) ملکې (کریستینا) چې دا مهال (۲۳) کلنه وه، دکارت يې د خپل خصوصي ښوونکي په توګه خپل دربار ته راوباله. د دې بلنې تر منلو وروسته دکارت متوجه شو چې ملکه له تګلارې سره سم خپله زده کړه د سهار پر (۵) بجو پیلوي. په خواشينۍ سره چې دکارت د (ستهکولم) ژمي ته ځان ټینګ نه کړ او (سوئډ) ته تر ورتګ څلور میاشتې وروسته د تورې ټوخلې د ناروغۍ له امله ومړ.

دا خبره مو په یاد ده چې دکارت د فلسفي تفکراتو لپاره د (رياضي طريقې) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله، د هغه موخه هغه تفکر و چې د استدلال پر بنسټ ولاړ وي. (سپينوزا) هم د عقلپالنې د همدغه دود تابع و. هغه د خپلو اخلاقو په علم کې هڅه کوله دا څرګنده کړي چې د انسان ژوند د طبیعت د قوانينو تابع دی. هغه په دې نظر و چې موږ باید خپل ځان د ولولو او تصوراتو له بند څخه ازاد کړو چې وکولای شو ارامۍ او نېکمرغۍ ته ورسېږو.

موږ ته معلومه شوه؛ دکارت په دې نظر و چې واقعيت له دوو جلا جوهرونو څخه چې يو له بل سره بشپړ توپير لري، يانې نفس او جسم څخه جوړ شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی. خو (سپینوزا) بیا د نفس او جسم ترمنځ توپیر ته قایل نه و. هغه یوازې پر یوه جوهر اعتقاد درلود او معتقد و چې ټول شیان به همدې یوه جوهر ته ببرته ګرځي. هغه په خپلو بحثونو کې د (جوهر) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله، خو په ځینو برخو کې د هغه پرځای د (خدای) او (طبیعت) له کلمو څخه هم ګټه اخلي. په دې ډول (سپینوزا) د (دکارت) پر خلاف نظر درلود او پر مثنویت یا دوه ګوني حالت هم معتقد نه و. هغه د وحدت د لیدلوري له نظره د یووالي پلوی و. یانې په دې نظر و چې ټول ژوند او طبیعت یو واحد جوهر ته ببرته ګرځي.

دکارت هم باور درلود چې د خدای وجود پر خپل ذات ولاړ دی. د (سپینوزا) نظر هغه وخت د دکارت له نظر سره توپیر پیدا کړ چې خدای او طبیعت، خالق او مخلوق یې یو شی وګڼل. البته د سپینوزا دا نظر د مسیحیت او یهودي دین له لیدلورو سره هم توپیر درلود.

په ډېره ساده ژبه په دې مانا چې (سپینوزا) خدای یا طبیعي قوانین د پېښو داخلي علت ګڼي، خدای باندینی علت نه دی، ځکه چې هغه یوازې د طبیعي قوانینو له لارې راڅرګند ېږي.

له خپلو بحثونو څخه دې پایلې ته رسېږو چې (دکارت) او (سپینوزا) دواړه یوهنپالان وو. یوهنپال هغه څوک دی چې د عقل پر اهمیت ټینګار کوي. یانې یوهنپال، عقل د معرفت رېښه او سرچینه ګڼي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنپالی تفکر د اوه لسمې پېړۍ د فلسفې ځانګړنه وه. دا فکري ښوونځی په منځنیو پېړیو کې هم دود و او ان د افلاتون او سقراط په نظریاتو کې هم لیدل کېده. په شپاړسمه پېړۍ کې پر پوهنپالنې سختې نیوکې وشوې.

په دې پېړۍ کې یو زیات شمېر فلسفیان پر دې باور وو چې معرفت یوازې د تجربې له لارې ترلاسه کېږي او تر هغه وخته چې تجربه په منځ کې نه وي، معرفت نه رامنځته کېږي. دې لیدلوري ته تجربه پالی لیدلوری وایي.

ډېر مهم تجربه پالي فلسفیان درې انګلیسي فلسفیان (لاک)، (بارکلي) او (هیوم) دي. په داسې حال کې چې په اوه لسمه پېړۍ کې ډېر مهم پوهنپالي فرانسه یي (دکارت)، هالنډي (سپینوزا) او الماني (لایبنتیس) وو. تجربه پلوي په دې نظر وو چې له خپل چاپېریال څخه د انسان پېژندنه یوازې د هغه د حواسو په مرسته حاصلېدی شي. د تجربه پالنې کلاسیکه بېه مورږ د ارسطو په تفکراتو کې وینو، هغه په دې نظر و چې د هر څیز خبرتیا هغه وخت ترلاسه کېږي چې د حواسو په مرسته درک شي.

ارسطو په خپل دې نظر د افلاتون پر لیدلوري نیوکه وکړه، څکه افلاتون په دې نظر و چې انسان د (مثل) له نړۍ څخه په فطري ډول (مثل) له خپل ځان سره راوړي. (لاک) د (ارسطو) نظر تائید کړ او دا لیدلوری یې د (دکارت) د نظر د ردولو لپاره وکاراوه.

داسې یو تصور و چې مورږ د نړۍ هېڅ ډول پېژندنه او فطري تصور نه لرو، انسان د یوې داسې ښکارندې تر درک وړاندې له هغې ښکارندې سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

نابلده دی. هغه تصور چې د تجربې له لارې او د حسي واقعیتونو پر بنسټ نه وي موندل شوی، یو غلط تصور ګڼل کېږي.

کله چې مونږ د (خدای)، (ابدیت) یا (جوهر) په شان کلمې کاروو، زمونږ عقل او شعور په خالي فضا کې لاس و پښې وهي ځکه چې هېڅ هم تراوسه پورې د (خدای) او (ابدیت) په شان ښکارندې یا هغه څه چې فلسفیانو د (جوهر) په نامه یاد کړي، د تجربې له مخې نه دي پیدا کړي.

همدا وجه ده چې مفکرانو داسې نظریې وړاندې کړي چې نوې پېژندنه یا نوی معرفت یې نه دي رامنځته کړي. دا فلسفي نظریات شاید په زړه پورې ښکاره شي، خو دا یو ډول فقر او خیال پلو دی او بس. اوس ددې خبرې وخت او وار راسېدلی دی چې تېرو میراثونو ته ژوره کتنه وشي او ټول هغه شیان چې ذهني بنه لري او له تجربې څخه لرې دي، څنډې ته شي، یانې باید وپېژندل شي او چاڼ شي. یانې دا چې سره زر له خاورو او شګو جلا شي.

څه شي چې انګلیسي تجربه پالو ته اهمیت درلود، هغه د انسان د ټولو تصوراتو څېړنه وه، هدف دا و چې په ډاګه شي کومه پېژندنه او کوم فکر د تجربې له لارې د تائید وړ دی. په کار ده چې دلته ددغو دریو تجربه پالو فلسفیانو په باب وغږېږو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تجربه پالي

جان لاک (۱۶۳۲-۱۷۰۴م) کلونه

جان لاک د انګلستان هېواد دا سې يو فيلسوف و چې د پاچايانو د الهي حق، د مذهب د تلپاتېوالي (مطلق حقيقت) او د کليسا د تعصباتو او نورو... پر وړاندې يې اعتراض وکړ.

هغه به ويل: ((هېڅ انسان تر بل انسان زيات حقوق نه لري، ځکه چې مونږ برابر يو او مونږ هم هغه ځانګړنې او شرايط لرو چې نور يې لري. ټول سره برابر يو او ټول د طبيعت له مېوو څخه د خوند اخيستلو مساويانه حق لرو.))

د دې انګليسي تجربه پالي فيلسوف ډېر مهم اثر (د انساني پوهاوي د ځواک په باب څېړنه) ده چې پر (۱۶۹۰م) کال خپور شوی دی. جان لاک په دې کتاب کې هڅه کړې چې دوو پوښتنو ته ځواب ورکړي: لومړی دا چې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان له کومو لارو چارو خپلو تصوراتو او تفکراتو ته رسېدی شي او دويم دا چې: کوم څه چې د حواسو په واسطه درک کېږي، کولای شو پر هغو باور وکړو که نه؟

لاک په دې نظر و چې زموږ ټول تفکرات او ادراکات د هغو تجربو انعکاس دی چې د حواسو په واسطه ترلاسه شوي دي. د تجربې له ترلاسه کولو څخه وړاندې زموږ ذهن له يوې سپينې لوحې پرته چې هېڅ شی پرې نه دي ليکل شوي، بل څه نه دی. هغه په دې باور و چې موږ د خپلې نړۍ يا خپل چاپېريال شاوخوا وينو، بويوو يې، لسموو يې او اورو يې، زموږ دا کار د وړکتوب پرمهال ډېر زيات دی. له دې لارې ساده حسي تصورات راڅرګندېږي، خو د انسان ذهن دا بهرنۍ تجربې او اطلاعات په منفعل ډول نه زېرمه کوي او ډېری ترې نه جوړوي، بلکې د فکر، اعتقاد او ترديد په مرسته يوځل بيا د هغو څېړنه کوي او له دې لارې د تصوراتو يوه بله ټولګه ترلاسه کوي. جان لاک د تصوراتو دا ډله د انعکاسي تصوراتو په نامه سره يادوي. په دې ډول نو لاک د ادراک او تفکر ترمنځ توپير ته قايلېږي. هغه په دې نظر دی چې د انسان ذهن يو منفعلي ميندونکی نه دی، بلکې د تجربو د جوړښت څېړنه کوي. لاک د دوو ډولونو حسي کيفيتونو ترمنځ توپير ته قايل و. ده دا دوه کيفيتونه يو لومړنی کيفيت او بل يې دويمي کيفيت باله او په دې ډول يې خپل ليدلوری تر ده دمخه د دکارت په شان د نورو فلسفيانو له ليدلوري سره نږدې کړ.

له لومړنيو کيفيتونو څخه د (لاک) هدف، اړخ، وزن، شکل، حرکت او شمېر دی. دا کيفيتونه د شيانو واقعي ځانګړنې دي. خو د دې ترڅنګ په شيانو کې نور کيفيتونه هم شته، د ساري په توګه کله چې موږ وايو، دا شی خوږ يا تريخ دی، شين يا سور دی، ګرم يا يخ دی. لاک دا ځانګړي دويمني کيفيتونه ګڼي. دويمني کيفيتونه لکه، رنګ، بوی، مزه يا غږ دا سې څه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي چې رښتيا هم په شيانو کې وي، بلکې دا هغه کيفيتونه دي چې د لومړنيو کيفيتونو په واسطه په موږ کې احساس راپيدا کوي.
د لومړنيو کيفيتونو په باب د نظر هيڅ ډول اختلاف نه شته، ځکه چې دا کيفيتونه په خپله په شيانو کې موجود دي. خو د ثانوي کيفيتونو په باب لکه رنګ يا مزه، له يوه څاروي څخه بل څاروي ته او له يوه انسان څخه بل انسان ته د نظر اختلافات شته. دا کار ددې له امله دی چې دا کيفيتونه په خپله په دې شيانو کې نه شته او د فردي حواسو له لارې رامنځته کېږي، ځکه نو د افرادو د حسي تصوراتو له ډول سره تړاو لري.
(لاک) د جسم د حالت په باب له (دکارت) سره هم عقيده و، ياني هغه په دې نظر و چې جسمونه داسې ځانګړنې لري چې د عقل له لارې د درک وړ دي.
لاک د ذاتي يا خدايي ادراکاتو د ځينو برخو په باب هم له دکارت سره هم عقيده و. د ساري په ډول هغه په انسان کې ځينې بنسټيز اخلاقي قواعد فطري ګڼل او په دې برخه کې يې د (طبيعي حق) له اصطلاح څخه ګټه پورته کوله.
دې ليدلوري هغه د عقل پالنې خواته بيوه، د عقل پالنې خواته د هغه د نظرياتو لېوالتيا دده په دې نظر کې نغښتې ده چې د خدای پر وجود باندې اعتقاد د انسان په عقل کې نغښتی دی.
خو د (جان لاک) لپاره د خدای پر وجود اعتقاد يو مذهبي باور نه و، هغه معتقد و چې د خدای پېژندنه د انسان له عقل سره سمون لري.
لاک د عقيدې پر ازادۍ او د نورو د نظرياتو پر زغملو اعتقاد درلود. سربېره پر دې هغه د ښځې او نر د حقوقو د تساوۍ لپاره تبليغ کاوه او په دې نظر و چې د ښځو او نرو مساوي حق ته قايلېدل د انسان په لاس ترسره شوي، له همدې کبله کېدی شي بدلون ومومي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جان لاک د نوې دورې له لومړنیو فلسفیانو څخه دی، چې د ښځې او نر د تساوي مسلې ته يې پام وکړ، کوم څه چې لاک په دې اړه مطرح کړل، د (جان ستورات) لپاره د مهمې سرچينې په توګه بدل شول. چې هغه هم د ښځې او نر د حقوقو د تساوي ملاتړ ته راودانګي. لاک په فرانسه کې د روښنفکرۍ تر زمانې وړاندې ازادي غوښتونکې مسله څېړلې وه. د بېلګې په توګه هغه لومړنی سړی و چې په دولت کې يې د درې ګونو قواوو پر توپير ټينګار وکړ.

د واک د وېش درې ګونې (مقننه، قضايي او اجرايي قوې) ډلبندي د لومړي ځل لپاره فرانسه يي (مونتسکيو) چې د روښنفکرۍ د دورې د فلسفيانو له جملې څخه و، مطرح کړه. لاک تر ډېره بريده د دوو مجريه او اجرايه قواوو يا ځواکونو پر توپير ټينګار کاوه، ځکه هغه په دې نظر و چې دا توپير او خپلواکي کولای شي د استبداد د له منځه وړلو سبب شي. لاک د فرانسې د مستبد پاچا (څوارلسم لويي) د واکمنۍ پرمهال ژوند کاوه. د تجربه پالي (امپريسيست) جان لاک د منطق ډېر په زړه پورې اړخ دا و چې له اټکلونو (احتمالاتو) يې ګټه پورته کوله، چې په ورته وخت کې دده د فلسفي ليبراليزم علت هم ګڼل کېږي.

سره له دې چې (لايبنتيس) په خپلو خپرو شويو اثارو کې ارسطويي منطق رد کړی دی، خو دی په خپلو اثارو کې يو بشپړ منطقي ثبات لري چې د رياضي له منطق سره نږدې دی. په عوض کې د جان لاک لپاره د منطق اصل يوازې د احتمالاتو مفهوم و چې هغه مهال يوه پرمختللې تيوري نه ګڼل کېدله او د (لاک) په فلسفه کې د تناقض سبب ګرځېدله. خو د (لاک) منطق په سياست کې د هغه اګاهانه چلند و، هغه مورثي سلطنتي رژيمونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

مطلقه رژیمونه رد کړل او له ولسواکۍ سره مینه یې وپالله او پایله دا شوه چې د خپلو افکارو په خاطر له انګلستانه پښې سپکې کړي.

جان لاک د پېژندنې په تیورۍ کې تجربه تر ټولو معتبره ګڼله او د افلاتون، دکارت او لایبنتیس له انتزاعي نظریاتو سره یې مخالفت کاوه. دا له پوهنپالو څخه د تجربه پالو لومړنی جلاوالی دی. (فرانسیس بیکن) په واقعیت کې د همدې پوهنپالنې له لارې (امپریسیزم) ته رسېدلی و. خو (جان لاک) بیا د تجربه پالنې د خوندیتابه لپاره پوهنپالنې ته شا کړه. دا کار د دودیز منطق د مطلق خصلت په خاطر تر سره شوی و. د احتمالاتو د منطق نوې تیوریانې د خاپوړو په پړاو کې وې. ناموتونیک منطق (Logic nonmonotonic) او د منطق نور سیستمونه لا تر دې دمه نه وو زېږېدلي. په پایله کې د هر ډول (انتزاعي افکارو) ردول د جان لاک له خوا د تجربه پالنې د پیاوړتیا لپاره ډېر کاري نه تمامېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جورج بارکلي

(۱۶۸۵- ۱۷۵۳م) کلونه

(جورج بارکلي) یو ایرلنډی (دینپوه) او فیلسوف او د تجربه پالنې د مخکښانو له جملې څخه دی، هغه په دې نظر دی چې فلسفې او علم د هغه په زمانه کې د مسیحیت نړۍ ګوابنله. هغه په خپلو سترګو لیدل چې ماده پالنه ورځ پر ورځ وده کوي او د مسیحیت هغه اعتقاد یې چې خدای طبیعت پنځولی او هغه ته یې ژوند وربښلی دی، رداوه. دی په دې معتقد و هغه څه چې په دې نړۍ کې موجود دي، همغه شکلونه دي چې موږ یې تجربه کوو، خو نه شو کولای هغه د کوم څیز، یا (مادې) په نامه یاد کړو.

(بارکلي) د انسان له ذهن څخه د بهرنۍ نړۍ شتوالی نه مانه او په دې نظر و چې د خدای له لوري د مادي څیزونو ظاهري وجود څرګند یږي. د هغه شهرت له دې امله و چې ((د ذهن د تصور اصالت)) په نامه یې یو کتاب ټولنې ته وړاندې کړ.

دا خبره مو هېره نه ده چې (لاک) ویلي وو: لومړني کیفیتونه لکه وزن ربښتیا هم زموږ د چاپېریال په واقعیتونو پورې اړه لري. نو کولای شو وو ایو چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهرنــي واقعيتونــه يــو ډول فزيكــي (جــوهر) لــري. (لاک) د (دكــارت) او (سپينوزا) په شان فزيكي نړۍ يو واقعيت گڼي.
(باركلي) پر همدې باب ترديد وكړ او دا ترديد يې د يو ډول تجربه پالنې خواته راكاږه. هغه معتقد و كوم څه چې موجود دي، هماغه څه دي چې درک كيږي، خو زموږ درک مادي درک نه دی كوم څه چې موږ يې له څيزونو درک كوو، په خپله شی يا څيز نه دی.
(باركلي) په دې نظر و هغه څه چې زموږ پر حواسو اغېز كوي الهي ځواک يا روح دی، سربېره پر دې هغه معتقد و چې زموږ ټول تصورات زمـوږ لـه ذهنـه دباندې د بهرني علت زېږنده دي او دا مادي علت نـه دی، بلكـې معنـوي دی.
لـه دې روح څخـه د باركلي موخـه خدای دی. هغـه معتقد و مـوږ كـولای شـو ادعا وكړو چې د بل هر انسان د وجود د درک په انډول د خدای په باب زموږ درک څو ځله روښانه او څرگند دی.
د باركلي په باور هر څه چې موږ گورو يا يې احساسوو د الهي ځواک معلول دی. ځكه چې زموږ د ذهـن پـه داخل كې خدای حاضر دی او زمـوږ پـر ټولـو احساساتو او تصوراتو اغېز كوي.
هر څه چې په طبيعت كې شته له هغې جملې څخه زموږ ژوند، د الهي ځواک معلول دی. خدای د ټولو شيانو د شتوالي علت دی. باركلي يـوازې د مـادي واقعيتونو په باب ترديد، ونه كړ. هغه ان د زمان او مكان د مطلق وجود پـه باب هم د رد نظر درلود. هغه په دې نظر و چې لـه زمان او مكـان څخـه زمـوږ تجربه تېرېږي. بل دليل نه شته چې پر خدای به هم همداشان تېرېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډېوېډ هيوم

(۱۷۱۱- ۱۷۷۶م) کلونه

David Hume

زموږ په ياد دي چې (جان لاک) په دې نظر و چې انسان ازاد دی چې په خپل ځانګړي ډول د خدای په باب فکر کوي، نه د دغه او يا هغه مذهب د سپارښتنې پر اساس. دا خبره د يو تندر په شان وه چې د مسيحي کشيشانو او د هغو د امام انګليسي (جورج بارکلي) پر سر راپرېوته. ده هڅه وکړه د (لاک) نظريات رد کړي، خو بريالی نه شو، د (لاک) د عقايدو د ملاتړ لپاره يو بل فيلسوف سر راپورته کړ دا انګليسي فيلسوف (ډيوېډ هيوم) نومېده.

(ډيوېډ هيوم) هم د دوو نورو لويو فرانسه يي مفکرينو (ولتر) او (ژان ژاک روسو) په شان د روښنفکرۍ عصر په منځ کې ژوند کاوه. (هيوم) خپل مهم اثر چې د انسان د طبيعت په باب دی، د خپل عمر په (۲۸) کلنۍ کې وليکه او خپله مدعي دی چې ددې اثر مطالب يې په (۱۵) کلنۍ په ذهن کې ګرځېدل راګرځېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(هیوم) هڅه کوله د نړۍ په باب د انسان د پېژندنې سرچینې ته ځان ورسوي. هغه معتقد و چې شونې نه ده هېڅ داسې یوه تجربه یې فلسفه مطرح کړي یا داسې قواعد رامنځته کړي چې له ژوند څخه زموږ له ورځنیو تجربو سره مغایرت ولري.

هیوم په لومړي ګام کې د تاثراتو او تصوراتو ترمنځ توپیر ته قایل شو. له تاثراتو څخه موخه هغه ادراکات دي چې له کومې واسطې پرته په مستقیم ډول د بهرنۍ نړۍ له واقعیتونو څخه ترلاسه کېږي. تصورات هم په خپل وار سره له هغو تجربو څخه سرچینه اخلي چې له تاثراتو پیدا کېږي. د ساري په توګه: که چېرې زموږ لاس له یوې ګرمې بخارۍ سره ولګېږي او وسوزي، پر موږ له کومې واسطې پرته مستقیم تاثیر کوي. څه موده وروسته مو یاد ته راځي چې هغه ورځ مو لاس په بخارۍ ولګېد او وسوځېده. دغه دویم حالت د (هیوم) له نظره تصور دی. د تصوراتو او تاثراتو ترمنځ توپیر په دې کې دی چې تصورات له ذهن سره د ځواک او شدت د چلند له پلوه کمزوري دي. ځکه نو کولای شو تاثرات اصل او تصورات د هغو بدله نسخه وګڼو. ځکه چې تاثرات په مستقیم ډول احساسېږي او تصورات د تاثراتو یوه خاطره ده چې په ذهن کې پاتې کېږي.

هیوم تاثر او تصور پر دوو ډولونو: بسیط او ترکیبي باندې د وېش وړ بولي. هغه معتقد و چې انسان کولای شي کله کله پر داسې ترکیبي تصوراتو بریالی شي چې په واقعیت کې موجود نه وي. یانې دا چې د ترکیبي تاثراتو پر بنسټ نه وي رامنځته شوي. په دې ډول داسې یو تصور رامنځته کوي چې غلط دی او په طبیعت کې یې بېلګه نه شته. هیوم هڅه کوله چې د انسان ټول ترکیبي تصورات وڅېړي او هغه تصورات چې له بهرنۍ نړۍ سره سمون نه خوري، مشخص کړي. هغه خپل کار له دې پوښتنې څخه پیلوه چې دا تصور له کوم تاثر یا تاثراتو څخه راټوکېدلی دی؟ هیوم باید

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لومړي ګام کې مشخصه کړې وای چې یو مفهوم له کومو بسیطو تصوراتو څخه رامنځته شوی دی. هیوم له دې لارې پر داسې یوې طریقې بریالی شو چې د انسان تصورات پرې تحلیل کړي، سم او ناسم پرې یو له بله جلا کړي.

هیوم غوښتل ټول هغه افکار او تصورات چې حسي بنه یې نه درلوده، ځنډې ته کړي. هغه ویلي وو چې غواړي ټولې نامفهومه بابیزه خبرې چې له ماوراالطبیعي تفکر پرته بل بنسټ نه لري، یوې خواته وغورځوي. خو موږ په خپل ورځني ژوندانه کې له داسې ځانګړو ترکیبي تصوراتو څخه ګټه پورته کوو، چې پر ایمان باندې یې ټینګ باور نه شته.

هیوم په دې نظر و چې د انسان ذهن له ساده والي او بشپړ هویت څخه برخمن نه دی، بلکې د داسې بېلابېلو او سره ترلو ځانګو یوه ټولګه ده چې ځي او راځي. د انسان د ذهن او د ځان ثابتي نفس د دې حالت د ډول په باب د هیوم دا شننه، تر هغه (۲۵۰۰) کاله وړاندې (بودا) مطرح کړې وه.

بودا د انسان ژوند له مادي او معنوي بهیرونو څخه راپیدا شوې رشته ګڼله چې هره شیبه د انسان د بدلېدلو سبب ګرځي. یو شیدې روی ما شوم له یو نوي ځوان سره یو شان نه دی او زه هم هغه څوک نه یم چې پرون وم. بودا به ویل چې نه شم ویلای وو ایم څه شی په ما پورې اړه لري او نه شم کولای وو ایم چې څه یم. ځکه نو نه (زه) موجود یم او نه د مذهب د نفس اصالت بدلون نه منونکی دی. (بودا) تر خپلې مړینې وروسته خپلو شاګردانو ته ویلي وو:

((هر مرکب شی په پای کې تجزیه کېږي.))

هیوم د تلپاتې روح او د خدای د وجود د اثبات لپاره هر ډول هڅه مردوده ګڼله. دا خبره د دې مانا نه لري چې هغه د روح او یا خدای وجود رد اوه، بلکې معتقد و چې د عقل له لارې د مذهبي باورونو اثبات د پوهنپالو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېونتوب يو ډول دی. هغه يوازې پر هغه واقعيت باور درلود چې د حواسو له خوا تائيد شوی وي. د نورو امکاناتو په انډول يې په ترديد له هغه سره چلند کاوه.
هيوم په دې نظر و چې يو ماشوم نړۍ هغه شان ګوري لکه څنګه چې ده او څه شی پر هغې نه زياتوي، ځکه چې مخکې تر مخکې د ټاکل شويو عقايدو تابع نه دی. دا اصل د فلسفې لومړنی فضيلت دی. هيوم په انسان کې د عادت د قوې په باب تر بحث وروسته د عليت قانون ته پاملرنه کوي، د (عليت قانون) وايي چې هره پېښه بايد يو علت ولري.
(ډيويډ هيوم) ان په اخلاقياتو کې هم له پوهنپالنې سره خپل مخالفت ونښود. پوهنپالانو ادعا کوله چې له ناحق څخه د حق او له ناسم څخه د سم تشخيص په انسان کې فطري بڼه لري، د طبيعي حق مسله له (سقراطه) نيولې تر (لاکه) پورې ټولو فلسفيانو سره مطرح وه، خو هيوم بيا د انسان په وينا او عمل کې د عقل له لارښوونې منکر و.
د هيوم په نظر ټول انسانان د نورو د ښو او بدو پر وړاندې يو احساس لري. د خواخوږۍ احساس د دې ټوليز احساس له جملې څخه دی، خو دا احساس له عقل سره څه اړيکي نه لري. موږ د (هيوم) له دې بحث څخه دې نتيجې ته رسېږو چې زموږ عقل زموږ پر ټولو راشو درشو واکمن نه دی. د نورو پر وړاندې د خپل مسوليت منل د عقل تابع نه دي، بلکې د احساس پر بنسټ دي چې موږ د نورو پر وړاندې مسوليت احساسوو، هيوم معتقد و چې موږ نه شو کولای يو ځوک د ګوتې د ګرولو په پلمه نړۍ ته اور واچوي او موږ يې ناعقلانه وګڼو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روښانتیا عصر

تاریخپوهان اتلسمه پېړۍ د روښانتیا عصر ګڼي، په دې عصر کې عقل هڅه کوي خپل ځان له ټولو بندیزونو ازاد کړي. دا داسې یو عصر دی چې فلسفیانو په جدي ډول د معرفت پېژندنې مسله په پام کې ونیوله او له وجود څخه معرفت ته د فلسفې تګلوري بدلون وکړ. د مطلق حقیقت کشف له منځه لاړ او نسبیت یې پرځای کېناست. د روښانتیا عصر په دې نظر دی چې د هر شي اصل باید له هغه څخه بهر ونه پلټو.

په ویښتیا یا روښانتیا عصر کې د عقلاني فعالیتونو نقش ډېر حساس او زیات څرګند و. د روښانتیا عصر لپاره د پیل او پای نېټې ټاکل اسانه کار نه دی، خو په احتیاط سره کېدی شي ووایو چې د (اوه لسمې) پېړۍ له وروستیو دریو لسیزو رانیولې د (نولسمې) پېړۍ تر پیل پورې مهال په دې دورې پورې اړوند ګڼل کېږي. په دې عصر کې تر ټولو ښه مسله د (معرفت) مسله ده، چې له هر اړخه څېړل کېږي. ځینې پوهان د معرفت پر عقلي عنصر ټینګار کوي او ځینې نور بیا وایي کوم څه چې د حس له لارې راټول شوي، هغه مهم دي. طبیعي علوم او ټولنیز علوم دواړه په یوه نوي لید او مدرنو مسایلو ته په پاملرنې سره څېړل کېږي او تاریخي تغیر، د انسان وده، د دولت ښه، د ښوونې او روزنې نظریه په تېره بیا اقتصاد او داسې نورې موضوعګانې په جدي ډول څېړل کېږي. په دې دوره کې دین له بېلابېلو خواوو تر څېړنې لاندې نیول کېږي.

د روښانتیا عصر له لویدیځ څخه ختیځ ته یو ډول حرکت لري یانې دا چې انګلستان د اتلسمې پېړۍ په لومړۍ نیمایي کې د اروپا فلسفي مرکز

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګڼل کېده. دې مرکزیت د اته لسمې پېړۍ په نیمایي کې فرانسې پورې اړه پیدا کړه او د همدې پېړۍ په وروستیو کې المان پر دې بریالی شو چې دا مرکزیت له نورو راخپل کړي. د روښانتیا عصر فلسفیان په دې نظر وو چې هر سړی باید د ټولو شتو پوښتنو لپاره خپل ځانګړي ځوابونه ترلاسه کړي. ځکه نو ګورو چې د فرانسې د هغه مهال فلسفیان د (دکارت) فلسفې د دود تر اغېزې لاندې وو. څرنګه چې دکارت هم غوښتل هر څه له اوله جوړ کړي.

د روښنفکرانو لپاره لومړنۍ مسله د خپلسرۍ پر وړاندې پاڅون وو چې تر ټولو دمخه کلیسا، پاچا او دربار په کې شاملېدل. په فرانسه کې په اتلسمه پېړۍ کې کلیسا، پاچا او دربار د انګلستان په انډول څو ځله زیات ځواکمن وو او ډېر مستبدانه عمل یې کاوه. د فرانسې انقلاب د همدې اندوود او چلند زېږنده و.

د روښانتیا د عصر مخکښان په دې نظر وو چې د خلکو ذهن باید د مسایلو پر وړاندې ((روښانه)) شي. ځکه چې هغه مهال، د خلکو په منځ کې جهالت او خرافات اوج ته رسېدلي وو، نو په کار وه چې د ښوونې او روزنې پر پراختیا ټینګار وشي. که څه هم ښوونځي په منځنیو پېړیو کې جوړ شوي وو، خو په حقیقت کې ښوونه او روزنه په روښانتیایي عصر کې پیل شوه.

د روښانتیا د عصر فلسفیانو د لرغونې دورې د انسانپالو له هغې جملې څخه د (سقراط) او (رواقیونو) په شان پر عقل او پوهې ژوره عقیده درلوده. دا اعتقاد ددې سبب شو چې یو زیات شمېر خلک د فرانسې روښانتیایي پړاو د (پوهنپالنې) پړاو وبولي. د طبیعي علومو په برخه کې چې کومې نوې څېړنې ترسره شوې وې، دا یې ثابته کړه چې طبیعت په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهنیزه بڼه او ډول شوی یا منظم شوی دی. په دې ترڅ کې د روښانتیا عصر فلسفیان هم په دې لټه کې وو چې د اخلاقیاتو او دین لپاره هم داسې بنسټونه په پام کې ونیسي چې وکولای شي د انسان له پوهې سره سمون ولري. دا ټکي موږ د روښانتیايي دورې د تفکراتو څېړنې ته راکاږي.

په ټولیز ډول روښانتیا د ښکارندو د اهمیت او مفاهیمو په باب پوښنه کوي، روښانتیا غواړي په دې پوه شي چې حقیقت څه شی دی؟ ازادي څه ده؟ او عدالت څه ته وايي؟ روښانتیا د شیانو د ماهیت په باب د پوښتنې په برخه کې هېڅ ډول بندیزونه نه مني، ځکه نو روښانتیايي پوښتنې ټولې فلسفي پوښتنې دي چې په هممهالي ډول مسلم حقایق او ثابت اصول، نوښتونه او ان په خپله فلسفه ټول له ننګونو سره مخامخوي. په کار ده چې نویو پوښتنو ته د سمو ځوابونو د پیداکولو لپاره هڅه او هاند وشي، نه دا چې د کینې او غوسې په بڼه پر پوښتونکو ودانګل شي چې ولې فکر کوئ او ولې پوښتنه کوئ!

په اتلسمه پېړۍ کې الماني فیلسوف (امانویل کانت) چې تر (هیوم) وروسته د فلسفي نظام له لویو څرګندویانو څخه ګڼل کېږي. د روښانتیا یو ډېر پراخ او هراړخیز تعریف وړاندې کړی دی. ((روښانتیا د فکري بلوغ لپاره د ژوند له تیارو څخه د انسانانو را ایستل دي)).

کانت بیا نابالغي په دې ډول مانا کوله:

((نابالغي د بل چا له لارښوونې پرته د خپل فهم د کارونې په برخه کې کمزورۍ ته وايي)). او له خپله لاسه د بشر خپله ګناه داسې توضیح کوله، ((په یوه کار کې د نورو له لارښوونې پرته، فکري نابالغي نه ده چې د پوهې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـه کمښـت څخـه رامنځتـه کېـږي، بلکـې د ازادۍ او زړورتـوب نشـتوالی دی.))

د کانت پـه نظـر ((ځـاني تفکـر)) د روښـانتيا بنسـټيز اصـل دی. د کانـت لـه تعريف څخه دا څرګندېږي چې هغه خپلواک او غورېدلی تفکر د روښانتيا بنسټ ګاڼه. ازاد او غورېدلی تفکر د فکر پـه ازادۍ پـورې تړلـی دی، لـه دې کبله نو د روښـانتيا پـه بـاب د کانت تعريـف لـه ازادۍ سره مانـا پيـدا کوي. انسـان له روښانتيا څخه د کانت د تعريف پـر بنسـټ يـو خپلـواک او هوښـيار موجود دی چې د تفکر پر ځمکـه د مـزل پـه وسـيله کـولای شـي د نابـالغۍ لـه کړلېچونو راووځي.

د روښـانتيا پوهـان ددې مفهـوم پـر وړانـدې هـېڅ ډول بريـد او پولـه منـي، هغوی په دې نظر دي چې ټول شيان بايـد د روښـانتيا پـه لمـن کـې وګـورو او ويې پېژنو.

د روښـانتيا ډېـر لـوی نوميـالي: (مونتسـکيو، لاک، نيـوتن، ولتـر، روسـو، ديدرو، دالامير، هولباخ او کانت) چې په اتلسمه پېړۍ کې په تدريجي بڼه پـه ګټـوره او مـوثره توګـه راڅرګنـد شـول او پـه غټـه کچـه يـې لـه فرانسـې، انګلستان او المان څخه سر راپورتـه کـړ. د روښـانتيا د زيـاتو هڅوونکـو پـه ډلـه کـې هـم ډېـر مخـور فلسـفيان شـامل وو، هـم الهـي او دينـي پوهـان، هـم شاعران او هم طبيبان. د روښانتيا په بهير کې د کتنې او تجربې پـر بنسـټ د انسان پر مقام او حقوقو، عقل، ځاني تفکر، نقد، تجربه يې پـوهې او د دوو بنسټونو: (دين او سياست) پـر خپلـواکۍ او يـو لـه بلـه د هغـو پـر جلا والـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټینګار وشو. خو داسې فکر باید ونه شي، چې په فرانسه، انګلستان او المان کې د روښانتیا منځپانګه او د ودې بهیر یو شان و.

په فرانسه کې روښانتیا، ځواکمنه وه، له شور او ځوږ سره ملګرې وه او انقلابي بڼه یې درلوده. د واک څښتنانو د حکومت او کلیسا په جوړښت کې یو بل ته سره لاس ونه ورکړي وو، دیني او سیاسي نوښتګر به یې ټکول. ځکه روښنفکران په دې نظر وو چې سیاست باید د عالمانه نقد په تله وتلل شي او سیاسي بنسټونه باید د پوهې پر ستنو ودریږي. نوي دیني او سیاسي مفکرینو د دین او اخلاقو په برخه کې هم پر شکاکیت او پوښتنو ټینګار کاوه.

په انګلستان کې روښانتیا پر دوو بنسټونو: د (لاک) پر تجربه یي پوهې او (نیوټن) پر فزیک ولاړه وه، له ژور پرمختګ، غوړېدونکې او رغوونکې چلند څخه برخمنه شوه. (لاک) د معرفت پوهنې د پراختیا او د هغې د بریدونو د اندازه کولو په برخه کې ستر ګامونه پورته کړل چې تر هغه وروسته بیا (کانت) د معرفت د بریدونو په ټاکنه کې له هغو څخه ګټه پورته کړه. هغه د خلکو د رضایت پر بنسټ د مدني حکومت د جوړونې په باب څو کتابونه ولیکل، هغه د فلسفي مسایلو په بیانولو کې له نرمښت او اسانتیا څخه کار اخیست. په دې پړاو کې انګلستان په نسبي ډول څه ناڅه له سیاسي او ټولنیزو ازادیو څخه برخمن و.

له شک پرته په انګلستان کې د مدني ازادیو تر سیوري لاندې د روښانتیا دورې د مفکرینو هڅې ددې سبب شوې چې د روښانتیا پړاو بډایه شي او لاپسې وغوړیږي، که څه هم (لاک) په هغه پسې د مذهبي تورونو یا

(c) ketabton.com: The Digital Library

هنګامې له امله اړ شو ، انګلستان پرېږدي، هالنډ ته لاړ شي او هلته په يوه څه نرمښت او ګوزارې سره د خپلو نظرونو او فکرونو پر ليکلو پيل وکړي، خو کولای شو له (ولتر) سره هم نظره شو او وواېو چې: ((که چېرې لاک او نيوتن په فرانسه کې وای اعدام شوي به وای، که په روم کې وای زندان کې به اچول شوي وای او که په لېزبن کې وای نو سوځول شوي به وای.))

په المان کې بيا روښانتيا بله څېره لرله، چې له فرانسې او انګلستان څخه يې توپير کاوه. الماني متفکران پرته له دې چې د تجربه يي فلسفې بريا وو ته جدي پام وکړي، تر ډېره بريده پر انتزاعي او نظري افکارو او مسايلو بوخت وو.

د فکر، قلم او بيان ازادي په المان کې محدوده وه، الماني مفکرين د انګلستان په شان له ازاديو څخه برخمن نه وو. پر دې خاوره واکمن سياسي نظام پر (۱۷۸۶م) کال د (لوی فريدريک) تر مړينې وروسته په ډېرې سپين سترګۍ سره د روښانتيا او د هغې د هڅوونکو پر وړاندې ودرېده.

د دويم (فريدريک ويلهام) حکومت روښانتيا يوه خطرناکه او د دين او دولت د مخالفې ښکارندې په توګه معرفي کړه او په سرتمبګۍ سره يې د پوهانو پر ټکولو ، نيولو او د کتابونو د چاپ او خپرولو پر مصادره کولو لاس پورې کړ. د (پروس) د خاورې د سرزورې واکمن په فرمان (کانت) د ېته اړ ويستل شو چې د دين په باره کې هېڅ ليکنه خپره نه کړي او هېڅ خبره په خولې رانه وړي.

که څه هم المان د سياسي، ټولنيزو او کلتوري شرايطو له مخې نه شو کولای د روښانتيا د يوې سيمې په توګه کوم ځانګړی نقش ترسره کړي، خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فرانسه کې د روښانتيايي بدلونو په ځانګړي ډول د فرانسې له ستر انقلاب څخه اغېزمن شو.

په (۱۷۸۹- ۱۷۹۹م) کلونو کې د فرانسې انقلاب په الماني پوهانو کې د لېوالتيا، ځوړ او جرئت سبب شو او کانت يې د خپل فکري ژوند په وروستيو کلونو کې د ېته اړويست چې څرګنده توګه او انقلاب څخه په ملاتړ په فلسفيانه ډول د هغه ښکارنده وڅېړي.

په نولسمه ميلادي پېړۍ کې د روښانتيا د افکارو بيرغ، د (هيګل) (هانيه) (انګلس) او (مارکس) لاسو ته ورغی. په شلمه پېړۍ کې د (ادرنو) او (هواکهايمر) په شان پوهانو د روښانتيا پر نظرياتو بيا کتنه وکړه. (ګلوکاچ) او (مارکوزه) هم په شلمه پېړۍ کې د روښانتيايي نظرياتو د بيا کتونکو په ډله کې شمېرل کېږي. د روښانتيايي فلسفې موخه دا ده چې نړۍ د پوهې، خبرتيا او عقل په ګانه ښايسته وي، جهل او خرافات له منځه لاړ شي. روښانتيا پر پوهې، خبرتيا او عقل ټينګار کوي او هر شی چې له علم سره سمون نه لري، هغه په تخيل او خيال پورې مربوط ګڼي. روښانتيا پر (ګاليله) او (نيوتن) وياړي، ياني دا چې علم تر اسطورې او عقل تر تخيله لوړ ګڼي. روښانتيا د روښنفکرۍ تاريخي حرکت ته نغوته کوي او د ښکلا پوهنې د يو معتبر بنسټ په توګه د عقل ملاتړ کوي، روښانتيا هغه اخلاق، حکومت او منطق چې فلسفيانو ته په نړۍ کې د حقيقت موندنې اجازه ورکوي، دا ټول مسايل رانغاړي. روښانتيا په حقيقت کې په فزيک کې له هغه انقلاب څخه چې د (نيوتن) د حرکت قانون سره پيل شو، الهام اخيستی دی. روښانتيايي مفکرين استدلال کوي چې يو منظم تفکر ته ورته طريقه کېدلای شي د بشر د ټولو فعاليتونو په بېلابېلو ډولونو کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وکارول شي. له همدې کبله خو د روښانتیا عصر له عملي انقلاب سره تړلی دی. د تجربه پالنې د دوا‌ړو حرکتونو لپاره پوهې، علم او عقلانیت اهمیت درلود.

د روښانتیا مخکښانو باور درلود دوی به نړۍ، چې له کلونو کلونو راهیسې، د شکوکو یا بې علمه دودونو، موهوم پالنې او د تیارې زمانې (منځنیو پېړیو) تر استبداد لاندې وه، د پرمختګ پر لوري بوځي. روښانتیايي حرکت د امریکا او فرانسې د انقلابونو د چوکاټ له رامنځته کولو سره مرسته وکړه، د لاتینې امریکا د هېوادونو له خپلواکۍ غوښتونکي حرکت او د (۱۷۹۱) میلادي کال په مې کې یې د پولنډ د درېیم مشروطه اساسي قانون له جوړولو سره مرسته وکړه او د کلاسیک لیبرالیزم، ولسواکۍ او پانګوالۍ د ودې سبب شو.

د روښانتیا عصر د باروک سبک، په موسیقۍ کې د کلاسیک عصر او په هنر کې د نوې کلاسیکې دورې له غوړېدنې سره هممهاله دی چې په مدرنه زمانه کې د غورځنګونو د یوه مثال په توګه نن ورځ هم پاملرنه ځان ته اړوي.

روښانتیايي عصر په (بریتانیا، فرانسه، المان او اسپانیا) کې یوازې د یوه حرکت په توګه راڅرګند شو، خو په ډېرې چټکتیا سره نورو ځایونو ته هم پراخ شو. د امریکا اکثره جوړونکي او رامنځته کوونکي د روښانتیا دورې په تېره بیا د مذهب، اقتصاد او د ولسواکۍ په برخو کې سخت د هغې د ارمانونو تر اغېز لاندې راغلي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مدرنیزم یا نویوالی په نولسمه او شلمه پېړۍ کې په بېلابېلو محورونو کې د انساني تفکراتو یو ټولګه بیانوي.

دا خبره باید هېره نه کړو کله چې د یوه تاریخي پړاو د تفکر په باب خبرې کوو، ټول هغه میراثونه چې په دوديز ډول او د عامه کلتور په توګه مطرح کېږي، هم د مدرنیزم برخه ګڼل کېږي، ځکه نو مدرنیزم لکه څنګه چې تر علمي-صنعتي انقلاب وروسته یې کومه بنه غوره کړې د ټولنیزې-اقتصادي ودې له بهیر سره خپل ټینګ اړیکي څرګندوي.

په اسانۍ سره لیدل کېږي چې روښانتیایي عصر داسې یو عصر و چې د متفکرانو یو لښکر یې راوټوکوه. دې شبکه یې تفکراتو د ټولنیزو، اقتصادي او سیاسي پرمختګونو پر بنسټ خپله بڼه غوره کړې وه. بڼه بېلګه په روښانتیایي عصر (۱۷۸۹م) کې د فرانسې لوی انقلاب دی او نور په لسګونو انقلابونه چې په اروپا کې رامنځته شول، ټول د مدرنیزم د پړاو د تفکر ښکارندویي کوي.

مدرنیزم داسې ښکارنده نه ده چې له روښانتیا سره په خپل ضدیت کې تعریف شي. څرنګه چې روښانتیا د افلاتون، مسیحیت او واکمنو پر وړاندې د تفکر داسې پاڅون و چې د روښانتیا د دایرة المعارف د رامنځته کېدو سبب شو نو: په مدرنیزم کې هم مفکرینو په بېلابېلو برخو کې د میراثونو پر کره کتنې لاس پورې کړ. له روښانتیا څخه پر راپاتې شویو میراثونو یې کره کتنه وکړه. د همدې نولسمې پېړۍ ستر فلسفیان وو چې د مدرنیزم فکري بنسټونه یې رامنځته کړل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اګوست، کانت، فریدریشن هګل، کارل مارکس، هربرت سپنسر، فریدریشن انګلس، ستورات میل، فریدریش نیچه، زیګموند فروید، ډیمونډ هوسول) او نورو چې په نولسمه پېړۍ کې یې د نویو ژورتیاوو او خبرتیاوو پر بنسټ د نوي فلسفي تفکر بنسټ کېښود. هنر او ادبیات لکه نوی شعر، نوی تیاتر، نوی رومان، نوې انځورګري، نوې معمارۍ او مجسمه جوړونه د مدرنیزم له ستنو څخه یوه اساسي ستن ګڼل کېږي.

تر نوي (مدرنیزم) هنر وړاندې په کلاسیزم پورې اړوند کلاسیک هنر موجود و. رومانتیکي مسایلو ته لېوالتیا چې چې د رومانیزم د ټوکېدو سبب شو او وروسته یې د ریالیزم او سمبولیزم په بڼه وده وکړه، د هنري بهیرونو یوه ټولګه جوړوي چې موږ یې نن ورځ د مدرنیزم په نامه یادوو.

د (داروین) له تیورۍ څخه نیولې د (سلول) تر کشف پورې لویو علمي پلټنو، د بیولوژۍ، فزیک او کیمیا په ټولو برخو کې انقلابونه رامنځته کړل چې د کلاسیک ذهنیت دود یې له ماتېدو سره مخ کړ.

ځکه نو په علم کې رامنځته شوي بدلونونه د مدرنو علومو له ظهور څخه عبارت دي چې پر خپل ځای د نوي هنر په توګه د فلسفې تر څنګ د مدرنیزم د لویې ماڼۍ له جوړونې سره یو ځای کېږي.

فني یا ټکنالوژیک انقلابونه د مدرنیزم له سترو بریاوو څخه ګڼل کېږي. په نولسمه پېړۍ کې موږ د بخار ماشین (د ډبرو سکرو په واسطه د ماشین حرکت) او د (اورګاډي د چالانېدلو) شاهدان یو. دا ټکنالوژیکي بریاوې د مدرن تفکر زېږنده دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نېچه وایي: ((د روښانتیا عصر له کلیسا او دربار سره د حساب د تصفیه کولو وخت دی. خو مدرنیزم د فکري نظامونو د نقدولو (ایډیالوژۍ نقد) عصر دی.)) دده په نظر څرنګه چې اوس خدای له منځه تللی دی، نو د مدرنیزم په زمانه کې اړتیا نه شته چې خپلې روښانتیایي مبارزې ته دوام ورکړو د (مدرن) ویي، د کلمې په فلسفي مفهوم د لومړي ځل لپاره په نولسمه پېړۍ کې (د حق فلسفي تاریخ) کتاب کې د هیګل له خوا وکارېده، خو تر هیګل وړاندې د مدرن (Modern) اصطلاح د لومړي ځل لپاره په پنځمه میلادي پېړۍ کې د (کاتولیکو مفکرینو) له خوا کارېدلې ده. دې کلمې هغه مهال د یوه تفکر د کوم پړاو څرګندونه نه کوله، بلکې د تفکر د یو پړاو د شلېدلو مانا یې ورکوله. یانې د روم د امپراتورۍ د مسیحیت پړاو شلېدنه. ځکه نو هغه وخت د مدرن انګازه د هغه په دیني مفهوم کارېدلې ده.

خو (مدرن) د کلمې په (هیګلي) مفهوم د تفکر د یو داسې نوي پړاو پیل دی چې خپل ځان په فلسفه کې څرګندوي.

مدرن او مدرنیزم تر هغه ډېره ژوره او پراخه مانا او مفهوم لري چې ځینې ناژورلیدي یې په خپلو لیکنو او ورځنیو خبرو اترو کې په ډېره سطحي او سرسري مانا کاروي. دا خبره سمه نه برېښي چې وو ایو دا کمپیوټر تر هغه بل مدرن دی، کېدی شي وو ایو چې دا کمپیوټر تر هغه بل ډېر نوی او ډېر مجهز دی. په دې مانا چې دواړه مدرن نه دي.

مدرنیزم (نویوالی) په واقعیت کې یو ټاکلی فکري او تاریخي بهیر دی، پر بېلابېلو او مختلفو برخو لکه فلسفه، علم، هنر، ادبیاتو او نورو برخو خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

مستقیم اغېز کوي. مدرنیزم یا نویوالی په ټولنه کې تر پوهنپالنې وروسته بهیرونو پراختیا ده.

پر (۱۸۰۴م) کال د (کانت) تر مړینې وروسته روښانتیا پایته رسي او د (هیګل) په مطرح کېدو سره (مدرنیزم) پیلېږي، هیګل د تاریخ فلسفې او د حقوقو فلسفې کې دا فکر مطرح کړ چې ژوند یا هستي د میتافزیک پر چورلیز نه راڅرخي. هستي یانې ډیالکتیک او نیستي یانې ډیالتکیک. په فلسفه کې د ډیالکتیکي تفکر حلول د مدرن فکر د پیلېدو سبب شو.

هیګل د تاریخ فلسفه د طبیعت د مارپېچې ودې پر لوري له فکري حرکت څخه پیل او له طبیعت څخه یې د فکر د حلقه یي حرکت پر لوري وڅېړله او د تاریخ په فلسفه کې دې پایلې ته ورسېد چې هر واقعیت معقول دی او هر معقولیت واقعیت لري او یا په ساده ژبه هر عقلانیت مادي نه دی او هر مادي څیز عقلانیت نه لري، هېڅ میتافزیک نه شي کولای له ډیالکتیکي تفکر پرته د فکر او مادې د حرکت بهیر د هیګل د تاریخ د فلسفې په معیار وتلي.

د هیګل په تعقیب د هغه یو کینڼ لاسي شاګرد (کارل مارکس) د هیګل له افکارو ګټه پورته کړه. مدرن فکر یې د اقتصاد، فلسفې او سیاست په حوزو کې داخل کړ. مارکس ډیالکتیک له هیګل څخه واخیست او پر ټولو فکري برخو یې تطبیق کړ. د انګلستان پر اقتصاد (ادم سمیت او ریکاردو) باندې یې تنقید وکړ. د فرانسې پر تخیلي سوسیالیزم (سن سیمون او فوریه) باندې یې نیوکې وکړې. روښانتیایي او تر روښانتیا وروسته فلسفه یې تر انتقادي څېړنې لاندې ونیوله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مارکس چې په مدرن عصر کې کوم نظر پر علومو تطبیق کړ، د مدرن عصر د جوړښت له ماتوونکو څخه و.

(نېچه) د مدرنو مفکرینو له ډلې څخه دی چې د نولسمې پېړۍ په پای کې د مدرنیزم پر ضد راپاڅېده، خپل ځان يې د مدرنیزم د کره کتونکو له جملې څخه ګڼه. هغه په دې باور و چې تفکر له هر جنسه چې وي (فلسفي، ادبي، هنري، علمي، سیاسي، مذهبي او نور هر یو چې وي) د حقیقت د موندنې په لټه کې دی. اوس نو موږ څه پوهېږو چې دا خلک د څه شي په لټه کې دي، د دروغو که د حقیقتونو؟ ځکه چې ټول مفکرین وایي د دوی خبرې حقیقت دي او د نورو دروغ.

د حقیقت په باب د متفکرینو مطلق ټینګار دروغو ته د لېوالتیا ښکارندوي کوي، له همدې کبله ده چې (نېچه) تر مدرنیزم وروسته عناصرو له جملې څخه یو عنصر ګڼل کېږي.

(سپنسر) هغه فیلسوف و چې لیبرالیزم ته یې تیوریکه بڼه ورکړه او خپل ټول قیمتي عمر یې د اثارو پر تدوین ولګاوه، چې پایله یې د لیبرالې ولسواکۍ تیوري ده.

په تفکر کې لیبرالیزم د همغې فلسفې ملاتړ کوي چې ریښه یې مدرن فرهنګ (پانګوالۍ) ته رسېږي. (سپنسر) په ډېرې ځیرتیا سره لیبرال ولسواکۍ ته فلسفي رنګ ورکړ او دا تزس تر ننه پورې په مختلفو بڼو په بشري ټولنه کې خپل ژوند ته دوام ورکوي، (سپنسري لیبرالیزم) له (سپنسري ولسواکۍ) سره همغږي دی. څرنګه چې د لیبرالیزم اصطلاح د ازادۍ او ازادۍ پالنې مانا څرګندوي؛ د سیالۍ له ازادۍ څخه اخیستل

(c) ketabton.com: The Digital Library

شوې ده او دا ازادي په خپله د بورژوازۍ ترمنځ سيالي ده چې خپل ځان د بازار په ازادۍ کې ښکاره کوي او دا بيا په خپله د بازار ازادي ده چې خپل ځان د کار و ځواک د خرڅلاو په ازادۍ کې څرګندوي. د ازادۍ همدا کلمه ده چې هم د بورژوازۍ په منځ کې، هم د بازار او هم د خلکو (پرولتاريا) په منځ کې، سرګردانه ګرځي. ليبراليزم په ښه ډول دا ټکي د (سپنسر) په عقيده کې منعکس کړي وو.

لکه څنګه چې د يوويشتمې پېړۍ فيلسوف (فوکوياما) ويلي دي د تاريخ پای لېبرال ولسواکي ده، نه کمونيزم.

(فرويد) هم د مدرن تفکر يوه اساسي ستن ده چې د اروا پوهنې نړۍ يې په خپلو نوښتونو پر بل مخ واړوله. د انسان د روان په باب د خپلو څېړنو له امله د باخبره ضمير او ناخبره ضمير کشف ته ورسېد او ټول انساني تفکرات او عملونه يې د خپلو فورمولونو په واسطه بحث ته راکاږل. لنډه دا چې دده بحث پر داسې يو چورليز راڅرخي چې زموږ ټول تفکرات د جنسي غرايزو پر بنسټ خپله ښه غوره کوي. دغه راز د انسان له خوا وړاندې شوي تفکرات د هغه د افکارو يوه برخه جوړوي او د افکارو بله برخه يې په ناخبره ضمير پورې اړه پيدا کوي.

او ناخبره ضمير ياني هغه ټول شوي او ځپل شوي افکار، ازادۍ او غوښتنې دي چې په پټ يا خوندي ځای کې پاتې کېږي چې وروسته بيا دنبوغ او اختراغ او يا د جهالت او لېونتوب په ښه سر راپورته کوي. دا دواړه ټکي په اروپا کې د هغو په لومړنۍ ښه رامنځته شول خو په افغانستان، پاکستان او ايران کې په دويمه ښه جريان لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(مدرنیزم) نه ټولنپوهنیز مفهوم دی، نه سیاسي مفهوم او نه هم تاریخي مفهوم. مدرنیزم د تمدن ځانګړنه ده، د سنتو پر وړاندې د مقابلې ځانګړنه ده. یانې د ټولو دودیزو او مخنیو فرهنګونو پر وړاندې مقابلې ته وردانګي.

مدرنیزم په ټوله نړۍ کې د جغرافیایي رنګارنګیو او د سنتي فرهنګونو د نښو نښانو پر وړاندې ودریږي، د ټولیز یووالي په توګه پر نورو خپل ځان تحمیلوي. مدرنیزم د لویدیځ د پرمختګ ځلا لري خو دې سره سره بیا هم مدرنیزم مفهوم څه ناڅه مغشوش دی. مدرنیزم په نړیواله کچه په فکري نړۍ کې په ضمني ډول د هر ډول ودې او بدلون ښکارندویي کوي.

مدرنیزم له موضوعي پلوه په ځانګړي ډول د فلسفې په برخه او د ټولنپوهنې په حوزه کې د پېړیو فضا ته ټکان ورکړ. د (فروید) او (یونګ) تر کشف وروسته د اروا پوهنې علومو هم ژور بدلونونه وزغمل. د مدرنیزم فضا وه چې په سیاسي تفکر کې یې سوسیالیزم، سوسیال دموکراسۍ او لیبرال ولسواکۍ او نورو... خپله ښه جوړه کړه او ادبي نړۍ کې یې له (هوګو) څخه نیولې تر (ارست همینګوی) پورې لوی نابغه شخصیتونه بشریت ته وړاندې کړل.

لنډه دا چې د مدرنیزم تفکر د نقد او مبارزې له لارې او د سترو ازمېښتونو تر تېرولو وروسته د کمال پوړیو ته ورسېد او ان تر هغه ځایه وړاندې لاړ چې خپل څرنګوالی یا موضوعیت یې تر پوښتنې لاندې راوست. همدلته ده چې تر مدرنیزم د وروسته فکر موضوع رامنځته شوه. تر مدرنیزم وروسته موضوع تر ډېره بریده د مولف له مرګ سره پیل او له څو غړیزو جشنونو سره ادامه پیدا کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په فکر کې مدرنیزم هغه حالت دی چې له نورو سره د افرادو اړیکي ټینګ کړي، د اشخاصو د فکري کچې د لوړاوي لپاره ټولنپوهانو ته له سره منظمه او نوې بڼه ورکوي. په دې ډول مدرنیزم د صنعتي ټولنې او د افرادو (شعور) لوړې کچې بو ترکیب او د ولسواکۍ د منلو لپاره د سیاسي او ټولنیز واک پوړۍ ګډل کېږي. دغه کیفي ځانګړنې کولای شو د مدرنې ټولنې نښې نښانې وګڼو.

لوستونکي ډېر ښه پوهېږي د مدرنیزم د تفکر سپړنه چې په ملیونو ټوکو کتابونو کې رالنډه شوې، په یوه لیکنه کې د هغې راوړنه او ځایونه شونې نه ده، بلکې د خبرو اترو پراخو شبکو ته اړتیا لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیولیک

سرلیک **مخ**

دا ژباړه او څو خبرې ۱
سریزه ۵
د فلسفې مفهوم او تعریف ۹
د فلسفې د مطالعې ګټې ۱۲
د فلسفې اصلي وېش ۲۰
د فلسفي مسایلو بحثونه ۲۲
فلسفه او ځانګړي علوم ۲۴
فلسفه او علمي میتودونه ۲۶
فلسفه او اروا پوهنه ۲۸
شکاکیت ۲۹
فلسفه او عملي حکمت ۳۲
د لرغوني او معاصرې اروپا فلسفې ۳۵
یوناني فلسفې ۴۰
طبیعتپال فلسفیان ۴۱
د ملطیه نقش ۴۳
تالس ۴۴
اناکسیماندروس ۴۷
اناکسیمنس ۵۲
په یوناني افکارو کې بدلون ۵۵
پارمنیدس ۵۶
هراکلیت ۵۹
امپدکلس ۶۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

اناکساګوراس ۶۶
دموکرتیوس.. ۶۸
په یوناني افکارو کې تاریخ او ۷۳
د تاریخ فلسفه.. ۷۳
طب.. ۷۷
سوفیستایان ۸۰
پروتاګوراس.. ۸۲
سقراط.. ۸۷
د سقراط محاکمه ۹۵
افلاتون.. ۹۶
ارسطو.. ۱۰۳
مابي یوناني افکار.. ۱۱۴
کلبیان ۱۱۸
رواقیون.. ۱۱۹
اپیکوریان.. ۱۲۲
نوي افلاتونیان ۱۲۶
افکار او عرفان ۱۲۹
منځنۍ پېړۍ او فلسفه ۱۳۳
د روم امپراتوري.. ۱۳۶
د کلیسا د اربابانو حکومت ۱۳۸
د منځنیو پېړیو فلسفیان.. ۱۴۰
سنت اګوستین ۱۴۰
توماس اکویناس ۱۴۳
د کوپرنیک فکري انقلاب.. ۱۵۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګاليله فکري انقلاب...۱۲۱
د دکارت فکري انقلاب...۱۲۵
رنسانس او لومړنی ښاري دولت ۱۷۳
باروک دوره او فلسفه ۱۷۸
باروک، هنر او ادبيات...۱۸۱
دکارت...۱۸۳
تجربه پالي ۱۹۱
جورج بارکلی ۱۹۲
ډيويډ هيوم ۱۹۸
د روښانتيا عصر ۲۰۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحریك یادښت

د افغانستان ملي تحریك د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملـي تحریـك دا ژمنـه د یـاد کـال د کـب پـر (۲۸)مـه نېټـه پـوره او د یـوې پرتمینې غونډې پـه تـرڅ کـې یـې شـل عنوانونـه علمـي اثـار هېوادوالـو تـه وړاندې کړل. ملي تحریك په یاده غونډه کې ژمنـه وکـړه چـې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) پـه نصرت ټـول ټـال سـل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کـوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریـك ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملـي کـوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونـو) ژمنـه کـړو اثـارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریك هیلـه لـري چـې لـه دې اثـر څخـه بـه زمـوږ هېـوادوال پـه زړه پـورې ګټـه پورتـه کـړي. ملـي تحریـك لـه ټولـو هغـو لیکوالـو، ژبـاړونکو، سمونچارو، مـالي او معنـوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثـارو د چـاپ پـه دې ټـول بهیـر کې یې یو بل سره مرسته او ملګرتیا کړې او دا فرهنګي بهیـر یـې بریـالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور وداني ورته وایي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هیله

د افغانستان ملي تحریك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک له هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (عبدالله رامین همدرد) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له ژباړونکي او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د ژباړلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

Philosophy
And philosophic Duration

Written By: Prof.Dr. Afghanyar
Translated By: M.Ismael Yoon

د افغانستان ملي تحریک
www.melitahrik.com

د لیکوال د خپرونو لړ: ٤٤
د تحریک د خپرونو لړ: ۹۹

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library